

Мирнўлат МИРЗО

Дўрмон баҳори

*Дўрмон боғларида кўклам нафаси,
Кўнгил кўзга сурар еллар атрини.
Бунча хуш бўлмаса саъва сайраши,
Ёдга солар қай бир шеърнинг сатрини.
Мовий осмон узра булутлар лак-лак,
Кунжакда бинафша – масъум, нопармон.
Бу дамлар сафоси бамисли эртак,
Қайгадир зим-гойиб кетган гам-армон.
Олқишлаб офтобни, сузиб кўк чойдан,
Ҳикматлар айтишиб дунёга доир,
Завқ туюб заминга инган чиройдан,
Шоир ҳузурда ўлтирар шоир.
Сўзлар ёғду каби жарангдор бу дам,
Шу ёруғ дунёга бамисли такбир.
Қалбларда бир туйғу ҳукмрон – у ҳам
Тириклик шаънига шукроналикдир.
Рухлар енгил ҳамда бекадар бирам,
Ўхшаб ҳов юксакда учган варракка.*

*Гўдакдек қийқирмоқ исташар баъзан,
Сухбатлар уланар гоҳ байт-баракка.
Гўё улар учун бу хилқат янги,
Бағрида йўқ эрур фисқ-фужур, кажлик.
Гўё топмиш улар дунёнинг ганжин,
Гўё кўрмаганлар сира муҳтожлик.
Гўё йўқ дунёда ҳасад-хиёнат,
Гўё ҳақсизликдан озурда жон йўқ.
Гўё тиклар қаддин инсоф-диёнат,
Гўё бу дунёда мансаб-унвон йўқ.
Не ажаб, ҳаволар покланса аён,
Бу кўҳна оламнинг ичу тошида! –
Борлиқда қулф уриб баҳорий айём,
Шоир ўлтирганда шоир қошида!
Беҳиштда топилмас бу ганимат пайт:
Узлатнишин қалбда янгидан шайт бор!
Ўртада ризқ эрур лутф ва шеърий байт,
Дунёда бундан ҳам ортиқ не гаит бор!*

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Ўзбекистон халқ шоири

«Энг қора иш, энг тоза иш — бизнинг ишимиз»

Болалик йилларимни эслаганимда олмазор ҳовлимиз айвони олдида узун қилиб тортилган патгиламнинг ўрмаги кўз олдимга келади. Ўрмакнинг кузувини онам боғлар, (одатда кузувни асосан кайвонилар, ишининг устаси бўлган чеварлар боғлайди) биз унинг турини (ўрмак иплари) югурардик.

Кейин онам “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм” деб от устида ўтиргандек ўрмакнинг устига ўтириб тўқишни бошлар, онамнинг ҳар қилич қоқиб, бир йўл арқов ўтказганларида патгиламнинг гуллари очилиб, каттариб, тўлишиб боришини ҳавас билан кузатар, ўзим ҳам онам билан басма-бас патнинг турини чалишардим. (Ерда тортилган патгиламнинг ўрмаги икки тарафда ўтириб тўқилади) Биласизми, ўшанда ҳали мактабга бориб-бормаган вақтларим эди.

Онам билан ёнма-ён ўтириб ўрмак тўқирдик, ироқи дўппиларнинг ироқисини тикардик. Мана бу тўртликлар ўшандай пайтлар, онамнинг ўрмак тўқиб ёки дўппи тикиб ўтириб айтган хиргойиларидан эсимда қолган:

*Ийдиргин мардга мени,
Куйдиргин мардга мени.
Аллоҳ, Аллоҳ, зорим эшит,
Суйдиргин мардга мени.*

Ёки:

*Талх ҳижронни ютгайман,
Куйиб нома битгайман.
Сени нафақат тирик,
Қабримда ҳам кутгайман.*

Онамнинг овози ширали, хиргойилари чиройли эди. Бу сатрларнинг маъносини чуқур тушунмасам-да, у кишига қўшилиб хиргойи қилиб ўтирганларимни куни кечагидай эслайман.

Муҳитда гап кўп.

Отамнинг Абдураҳмон бова, Ражабов бова, Абдумўмин бова, Эшон бова каби етти-саккиз нафар қадрдонлари ҳар ўн, ўн беш кунда уйимизда китобхонлик қилишарди. Бу суҳбатларда Навоий, Фузулий, Бедил сингари улуғларимиз ғазалларидан ташқари ишқий, саргузашт дostonлар ҳам ўқиларди. Гўрўғли, Кунтуғмиш, Авазхон, Алпомиш каби дostonлар қаҳрамонлари отамнинг дўстлари сингари менга ҳам қадрдон бўлиб қолганди. Бу китобхонлик кечаларида дostonу ғазалларни кўпроқ отам Умматқул Худойберди ўғли ўқирди. Чунки у кишининг овозлари баланд, қироатлари ёқимли эди. Бу овозни ҳали-ҳануз баъзан тушларимда эшитгандай бўламан.

Бундай кечаларда мен доим отамнинг ёнига суқилиб кириб олиб, хаёлан Барчинга айланардим. Бойчиборга дардимни айтардим. Хуллас, дostonлар оламида яшардим.

Бу дostonларда енгилмас куч, қудрат тимсоли Ҳазрат Али ўзи билан “Енгсанг сенга тегаман, енгилсанг ўлдираман” шарти билан курашга тушган Зуфунунни енгар ва уни шу музофотга ҳоқим қилиб қолдириб, ўзи янги музофотларни забт этиш йўлида от солиб кетарди.

Мен Ҳазрат Алининг ёллари бўрон янглиғ гувиллаб кетаётган қорабайир отининг ҳар елкаси бир музофотни кўтариб кетаётганига ишониб яшардим. Бу вақтларда отам боғбон, онам пиллачилик агрономи бўлиб ишларди.

...Озгина ортга қайтамыз.

Ўз онам Шарофат Хонназар қизи пахта даласидаги ўқариқдан дориланган сув ичиб қўйиб, ўттиз беш ёшларида оламдан ўтганларида мен икки ёшга етмаган гўдак эканман. Шунда амаким Умматқул Худойберди ўғли билан холам Қаршигул Хонназар қизи мени ўз тарбиясига

олган эканлар. (Бизникилар ака-ука, опа-сингилларга уйланишган экан).

Мен ўз онамни эслай олмайман. Ҳатто бирорта суратлари ҳам қолмаган. Бу дунёда кун кўрмай, ёш кетган онажонимнинг ҳуру филмонларга қўшилгани рост бўлсин.

Аmmo амаким (“амаки” деганим учун Худо мени кечирсин, чунки мен дунёда фарзанд учун у кишидан меҳрибонроқ ота бўлишига ишонгим келмайди) ва холам туфайли ҳеч бир камим йўқ эди. Холадан онанинг ҳиди келаркан. Бу икки жаннатмакон инсонлар – амаким билан холам мени онам дунёдан ўтган кундан бошлаб ўзларини “ота, она” дейишга ўргатишган экан. Жойлари жаннатда, тупроқ тўшаклари пардан бўлсин уларнинг. Улар ҳали-ҳануз ер остида ётиб ҳам мени кўллаётганларига ишонаман.

Шундай қилиб, онам агроном бўлиб ишлаётган йилларга келгандик. Ҳақиқий меҳнат ҳамма замонларда ҳам ўз кадр-қимматини топади. Онаизоримнинг 3-4 марта Москвага, съездга делегат бўлиб бориб келганларини эслайман.

Онамнинг тўқ кўк рангли оти бўлиб, пешонасида катта оқ қашқаси бўларди. Шунинг учунми унинг номи “Ола қашқа” эди. Отнинг кўзлари шундай ақлли эдики... Кейин мен умрим давомида бундай отни бошқа учратмадим. У ҳақиқатан ҳам шундай бетакрор хушсурат отиди, ё болаликнинг кўзлари катта бўлади, деганларидай бу менинг болалик тасаввуримиди, билмайман... Шунинг учун ҳам биринчи шеъримни 7-синфда ўқиб юрганымда шу отимизга бағишлаб ёзганман ва бу шеър туман газетасида босилган.

Қишлоқда нима кўп – иш кўп. Кундузлари мактабга, пиллага, далага, пахтага... хуллас, тиним билмасдик. Кечаси ёзишга одатлангандим. Тарки одат – амри махол. То хануз асосан тунда ишлайман. Гарчи уйқусизлик соғлиқка зарар эканини билсам-да, тунда маза қилиб ишлайман. Ҳар қалай, тунда ҳеч ким сизга халақит бермайди. Мактабда ўқиб юрган вақтларимда ҳам ярим кечасигача ўтириб ёзаверардим. Бу ҳол онамнинг жаҳлини чиқарар, хонанинг чироғини ўчириб, мени ётишга буюриб чиқиб кетардилар. Шундай пайтларда онамнинг ухлаб қолишларини кутиб ётардим. Шу ётишда хаёлимда бир-икки шеърни тўқиб кўярдим-да, кейин секин туриб қоғозга туширардим. Чироқнинг яна ёнганини кўрган онам яна келар, энди ётиб ухлмасам отамни уйғотишини айтиб кўрқитардилар. Бу ҳол 2-3 мартадан қайтариладиган кечалар ҳам бўларди.

Раҳматлик онаизорим ҳақида кейинги йилларда Лила опа деган татар кўшнимиз (улар онам билан эгачи сингилдай кадрдон эдилар) айтиб берганди. Ўша йилларда онам кўшниларига чиқиб куйинаркан: “Кечаси билан ўтирган бола эрталаб юзини ювиб мактабга чопқиллаб кетаверади. Э, Худойим-эй, нима қилсам экан, болам бечора увуз этида куйиб кетаяпти”.

Йилдирим йиллар бир-бирини қувиб шу алфозда ўтаверди. Мактаб даври тугаб, бетакрор талабалик йилларим бошланди. Журналистика факультетининг биринчи курсида ўқиётганимда “Илк муҳаббат” номли китобим чоп этилди. Бу китоб шунчалар катта меҳр-муҳаббат билан кутиб олиндики, буниг учун мухлисларимдан, айниқса, университет домлалари – устозларимдан миннатдорман. Уларнинг бир ютуғимга ўн ютук

Таниқли шоиралар:

(чапдан ўнгага) Эътибор Охунова, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Гулчеҳра Жўраева

кўшиб мақташлари, баъзан имтиҳон пайтлари Расул Ҳамзатов, Сильва Капутикьян ёки Эдуард Межелайтисданми ё Белла Ахмадуллинадан бирорта шеър ўқитиб (ўзбекча таржимада албатта ёд ўқирдим) имтиҳон дафттарчамга “5” баҳо қўйиб беришлари мени қанотлантириб юборарди. Абдуғафур Расуловнинг санъаткорларга хос нутқ санъати ҳаммамизни ром этиб кўярди. Баъзан дарслардан қочиб кетган пайтларимиз ҳам у кишининг дарсига қайтиб борардик.

У вақтларда шеърият кечаларига одамлар оқиб келар ва биз ҳам бу анжуманларга байрамга бораётгандек шошилиб борардик. Адашмасам, бу йилларда “Минбар шеърияти” даври бошланиб келаётган эди. Москвада Евгений Евтушенко, Роберт Рождественский, Белла Ахмадуллина, Андрей Вознесенский каби руснинг виждонига айланиб улгурган шоирлари сахнада 2-3 соатлаб шеър ўқир, уларнинг сўз айтиш жозибаси, воизликларига маҳлиёлик кундан-кун ортар ва бу ҳолатнинг таъсири бизнинг юртимизда ўтаётган учрашувларда ҳам сезила бошлаган эди. Биз Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон каби шоирлардан соатлаб шеър эшитишдан зерикмасдик. Ўз навбатида улар ҳам шеър ўқишдан чарчашмасди.

“Бу шоирлар, – деганди университетдаги бир учрашувда адабиёт ва шеъриятни катта билимдони, азиз домламин (жойлари жаннатда бўлсин) Бегали Қосимов, – дарёларга ўхшайди. Гурроси, шиддатли ғалаёнлари бошқа-бошқа дарёларга. Асов дарёларга”.

Бу ҳақда адабиётимизнинг толмас, оташнафас тарғиботчиларидан бири Ҳамид Сулаймондан яна бир таъсирли гап эшитгандим: “Сизлар ҳозир жуда гуркираб етилиб келдиларинг. Худди бугдой бошоқларидай. Шундай етилиш жараёнларида ҳар хил воқеалар ҳам содир бўлишини биз кўрдик, сизлар кўрманглар. Илоҳим, сизларни Худо ўз паноҳида асрасин”.

Адабиёт музейида (у киши музей директори эдилар) Геркулес домламининг (улар ҳақиқатан ҳам жуда басавлат, келишган, дoston қаҳрамонларини эслатадиган одам эдилар), 3-курс талабаси билан шу қадар жиддий, самимий суҳбат ўтказганлари бир умр ёдимда қолди.

Шамолдай ўтиб бораётган умримиз довлонларида шоир акаларимизнинг ҳаёт йўлларини кузатиб, жаннатмакон устозларимизнинг бу эътирофлари қанчалар ҳақлигига амин бўлдим.

Халқимизнинг бу севимли шоирлари ўзбек шеъриятининг юқори поғоналарга кўтарилишида замондош ижодкорларга яловбардор бўлдилар деб иккиланмай айта оламан.

Менинг Тошкентга келиб қолишимга жаннатмакон устоз, давлат арбоби Шароф Рашидов сабаб бўлганлар. У киши Сирдарёга борганларида “Сирдарё ҳақиқати” газетасида менинг шеърларимни ўқиб, ўша йиллардаги вилоят ҳокими Носир Маҳмудов ва газета бош муҳаррири Исмоил Сулаймоновга отам билан гаплашиб, мактабни тугатганимдан сўнг мени (унда 9-синфда ўқирдим) Тошкентга ўқишга юборишларини тайинлаб кетган эканлар. Кейинчалик бу ҳақда Исмоил Сулаймонов ўз китобларида батафсил ёздилар. Тошкентда азиз устозларим Миртемир ака, қадрли Зулфия опа, Комил Яшин каби миллатимизнинг фахр-ифтихорига айланган одамлардан кўп меҳр-мурувватлар кўрдим. Ишлаш, яшаш сабоқларини олдим. Аллоҳга шукрки, менга ана шундай устозлардан таҳсил олиш саодатини берди. Шу-

нинг учун ҳам Тошкент ва Москвада таҳсил олган йилларим ҳаётимнинг энг ёрқин фасллари бўлиб қолди.

Ижодкор ўз ижодига, ҳаёт йўлига ўзи баҳо бериши қийин. Бироқ инсонда кўнгил деган нарса бор. Кўнгил – ўз соҳибининг холис ҳаками! Одам кўнгил тўлмаган нарсасини бировга кўрсатгиси келмайди. Шу нуқтаи назардан айтишим мумкинки, мен ҳам шеърларимни кўнгил тўлгани учун нашр эттирганман. Аммо газета ёки журналлардаги айрим чиқишларда баъзан қандайдир камчиликлар бўлгандай, китобларимда ҳам баъзан шундай камчиликлар бўлиб туради. Демокчиманки, ҳар томонлама мукамал деб ўйлаган китобимни ҳали чиқаролганим йўқ. Шу туйғу ҳам инсонни ишга, ижодга ундаб турса керак.

Адабиёт, назаримда, кўнгилларни занг босишдан сақлаб, поклаб турадиган тоза дарё сувларига ўхшайди. Биз маънавий кўтарилишларсиз ҳеч қаёққа боролмаймиз. “Қобуснома”да “Ақл билан пул топиш мумкин, аммо пул билан ақл топиб бўлмайди” деган пурҳикмат бир гап бор. Жамият биносининг қад кўтаришида маънавият пойдевор вазифасини ўтайди.

Адабиёт – кўнгил учун ишлайди. Уни дағаллашиб, тошга айланиб кетишдан сақлайди. У одамларни меҳр-муҳаббатга ўргатади. Бир-биридан тескари томонга эмас, бир-бирига пешвоз юришга ундайди. Пешвоз юганда ҳам биринчи қадамни иккиланмай ўзинг ташлашинг кераклигига ўргатади. Қандай севиш, қандай яшаш кераклигини ўргатиб оқаётган тоза дарё сувларидан ичмай яшаб бўладими?!

Шу пок сувлардан бир қултум – Сент Экзюперининг “Истеҳком” романидан бир жумла келтирмақчиман: “Аёл зоти севишини билдириши учун аёлнинг сояси ва аксадосига айланишга рози бўлган эркакдан нафратланади. Ўз акси билан сўзлашишнинг кимга ҳам қизиғи бор. Унга сенинг “истеҳком” сингари мустаҳкамлигинг зарур. Зеро, ҳар бир тошингдан сенлигинг билиниб турсин”.

Дарҳақиқат, адабиёт ривожини миллат маънавияти ва келажаги учун шунчалик муҳим экан, бу соҳага янада диққатли бўлишимиз керак. Улуғларимиздан мерос аъналарни давом эттиришимиз ва шу билан бирга янги аъналарга муаллиф бўлмоғимиз лозим бўлади. Курашчан қозоқ шоири Ўлжас Сулаймон ёзади: “Янги деб ҳамма янгиларни қабул қилиб, эски деб ҳамма эскилардан воз кечиб бўлмайди. Цивилизация учун хизмат қиладиганларини олиб қолиш керак”.

Бу фикрни ҳамма масалада тадбиқ қилиш мумкин. Ҳаёлимга дастлабки китобларимдан бирида ёзган сатрларим келди:

*Бундан агар эл учун,
Келар бўлса қилча наф.
Қилдай тилини топиб,
Тиллашавер мард билан.*

Тараққийтимиз, эртанги кунимизнинг тинчлиги, ободлиги учун хизмат қиладиган ҳар қандай аъна, қадриятларни кўз устига қўйиб сақлаш ва унинг акси бўлган ҳодисотлардан зудлик билан воз кечиш йўлларини топиш керак.

Севимли адибимиз Асқад Мухтор шундай деган эканлар: “Классика – бу шундай чуқур ва пўртанали денгизки, унинг шиддатли тўлқинлари куч билан бир урилишдаёқ ҳар қандай “изм”ларни қирғоққа чиқариб ташлайди”.

Ҳақиқатан ҳам мумтоз адабиётимизнинг қудрати чексиз. Ҳаммамиз шу буюк дарахтнинг илдиэларидан озикланиб оёққа турганмиз. Аммо масаланинг яна бир томони борки, юки енгил, маэа-матрасиз, фикран қашшоқ шеърэу ғазалларни баъзан мумтоз адабиётимизда ҳам, модерн шеърэиятида ҳам учратиш мумкин.

Модерн сўзининг таржимаси “замонавийлик”дир. Замонавийликка, янгиликка ким интилмайди? Модерн кўрғонларида юрган шоирларимизнинг чақмоқдай чақнаган фикрлари кўнгилни ёритиб юборадиган пайтлар кўп бўлади. Бизнинг шеърэиятимиз мавқеи баланд шеърэият ва бу баландлик бизнинг “модерн”чиларимиз ижодида ҳам аста-секинлик билан кўзга ташланиб боряпти.

Дадил, нозик фикрловчи ёш шоирамиз Ойдиннисо мисраларига диққат қилинг:

*Шу лаҳза,
айнан шу лаҳза
ҳамма-ҳаммасидан кечаман!
Ҳаёт йўқ,
ўлим йўқ,
Севги бор лим коса,*

*Юрак тўлғунча ичаман.
Шу лаҳза,
фақат шу лаҳза...
Қолганини Худо билади.*

Ёки:

*Мен тоғни севаман
У менга лолалар тутмайди.
Фақат
Мени жарликлардан
Жимгина қизғанади у.*

Ҳажман сиқик, лекин ўқувчини ўйга толдирувчи бу каби шеърларни модерннинг яхши намуналаридан дегим келади.

Хуллас, адабиётимизни ривожлантириш учун биз жуда кўп ишларни амалга ошириш билан бирга ҳар биримиз ўз устимизда ишлашимиз, қаттиқ ишлашимиз керак бўлади. “Энг қора иш, энг тоза иш – бизнинг ишимиз”, дейди ёзувчининг меҳнати ҳақида Роберт Рождественский. Қора меҳнатдан қочмаслик фазилати оқликлар, юксакликлар беради. Биз бу фазилат билан кўзлаган манзилларимизга етиб борамиз.

ШОИРА ҲАҚИДА

Ҳалима Худойбердиева 1947 йилда Сирдарё вилоятининг Боёвут туманида таваллуд топган. 1972 йилда Тошкент Давлат университетининг (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) журналистика факультетини тамомлаган. 1975-77 йилларда Москвада, Горький номидаги Адабиёт институтида таҳсил олган.

Шоира меҳнат фаолиятини талабалик йилларидаёқ бошлаган эди. У 1971-75 йилларда “Саодат” журналида бўлим бошлиғи, 1978-83 йиллар оралиғида “Ёш гвардия” (ҳозирги “Янги аср авлоди”) нашриётида бўлим бошлиғи, 1983-85 йилларда “Саодат” журналида бош муҳаррир ўринбосари, 1985-94 йилларда эса “Саодат” журналининг бош муҳаррири вазифаларида ишлади. Шу билан бир вақтда 1989-94 йилларда Республика хотин-қизлар қўмитаси раиси лавозимида фаолият юритди. Кейинчалик “Санам” журнали бош муҳаррир ўринбосари вазифасида ижодий фаолиятини давом эттирди.

Ҳалима Худойбердиеванинг “Илк муҳаббат”, “Оқ олмалар”, “Суянг тоғларим”, “Чаман”, “Иссиқ қор”, “Садоқат”, “Муқаддас аёл”, “Бу кунларга етганлар бор”, “Хурлик ўти”, “Юрагимнинг оғриқ нуқталари”, “Тўмариснинг айтгани”, “Сайланма”, “Йўлдадирман”, шунингдек, рус тилида “Белые яблоки», “Решимость” сингарии ўнлаб китоблари чоп этилган.

Шоира ижодий фаолияти давомида таржимачилик ишларида ҳам бир қатор ютуқларга эришган. Хусусан, унинг татар драматурги Тўфон Миннуллиннинг “Алла” пьесасини ўзбек тилига таржима қилди. Бу спектакл кейинчалик Ҳамза номидаги Миллий академик театрда сахналаштирилиб, узоқ йиллар томошабинлар эътирофига сазовор бўлди.

Шоира Ҳалима Худойбердиева бир қатор мукофот ва унвонлар соҳибасидир. Жумладан, у Дўстлик, Ҳурмат белгиси орденлари ва Давлат мукофоти совриндоридир. 1992 йилда ўзбек адабиётига қўшган ҳиссаси учун “Ўзбекистон халқ шоири” унвонига муносиб деб топилди.

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

Мен шеър айтсам, айтмадим тил учинда

МАШЪАЛА

Ҳақиқат машъаласини
Кўтарган қўлларим куйди.
Қайта-қайта босилган-у,
Кўжарган йўлларим куйди.

Қанчалаб ойларим куйди,
Қанчалаб йилларим куйди.
Сочим тўлқини минг тола,
Минг тола қилларим куйди.

Гоҳ дўстларим тонди ҳақдан,
Нажотлар кутдим фалакдан.
Бўлолмай ҳақ билан яктан,
Айтолмай тилларим куйди.

Машираб додлаб елар менда,
Усмон бежо кулар менда,
Куюк иси келар мандан,
Вужуду дилларим куйди.

Бу машъала куйиб кетган,
Кафтларимда илдиз отган.
Ўт кўтариб кетаётган,
Бўйсунмас қўлларим куйди.

Шундай яшаб ўламан мен,
Дейман тушиб чўкка – қасам!
Ерга қасам,

Кўкка қасам!
Қай кун машъал кўтармасам
Шул кун кетган бўламан мен.

Ҳақиқат машъаласини
Кўтарган қўлларим куйди...

АЁЛ ЎТИБ БОРАР

Сен сўрама, мен ҳам айтмайин,
Қурагимнинг синганини қарс.
Шовқин солма, мен уйғотмайин,
Юрагимда ётар бир йўлбарс.

Баланд бир ўт ёнган ичимни,
Мен совутиб яшашим керак.
Ўз-ўзимга сарфлаб кучимни,
Мен овутиб яшашим керак.

Аёл ўтиб борар, шўх юриб,
Шамолларда соч ёйган аёл.
Ич-ичида йўлбарс ўкириб,
Сиртдан майин жилмайган аёл!

БИЛМАСЛАР

Кўрдим қишлоқ, гўзал шаҳарлар кўрдим,
Оҳорлари кетиб борар, билмаслар.
Жамалаксоч пари-пайкарлар кўрдим,
Баҳорлари кетиб борар, билмаслар.

Тугмак бўлса етмас белбоғ учлари,
Дунё молин маҳкам тишлар тишлари.
Боғларининг ширинзабон қушлари,
Олқорлари кетиб борар, билмаслар.

Отлари-я, қорабайир отлари
Гижинглайди, деб ўйласам, додлади.
Ёли бўрон бўлганлигин ёдлади –
Шунқорлари кетиб борар, билмаслар.

Кузатиб бу дунёнинг ўр-қирини,
Билмай қолдим келмак-кетмак сирини.
Ёлгон ёрлар ялашиб бир-бирини,
Чин ёрлари кетиб борар, билмаслар.

Чарсиллаган бир ўт ёнар ичимда,
Мен шеър айтсам, айтмадим тил учинда.
Бу талотўп, қув-қув, чоп-чоп ичинда,
Ҳалима ҳам ўтиб борар, билмаслар.

БАРГ ТУШИБДИ ЕРЛАРГА

Онам ўлди. Бор дарёлар
Қурийди деб қўрқдим мен.
Бутун олам қора кийди,
Кўк кийди деб қўрқдим мен.

Ҳар гуллаган боғчаю боғ,
Ўт олгайдир мен кирган чоғ.
Рух, вужудим бошдан оёқ
Чўғ кийди деб қўрқдим мен.

Тошлар синдирди шонамни,
Ажал чопди пешонамни.
Энди қушлар фақат гамни,
Чўқийди деб қўрқдим мен.

Қаролиглар шамни енгди,
Тўзгинликлар гамни енгди.
Кўзим фақат гамни энди
Ўқийди деб қўрқдим мен.

Аммо...
Ё Ра-а-аб!
Гул-гул, қуш-қуш.
Барг тушмади ерларга.

Мен кезарман танҳо, беҳуш
Тушунмай бу сирларга...

Онам ўлди. Бор дарёлар
Қурийди деб қўрқдим мен.

КЎЛ

Кўнглингиз бир уйдир ланг очиқ,
Ўтган-кетган кираверади.
Менинг кўнглим – кўзи ёшли жиқ,
Бу ҳолатни кўраверади.

Кўнглингиз бир ойна – очиқ, ланг
Ўтган-кетган ороланади.
Бу ҳолатдан менга тегар санг,
Менинг кўнглим яраланади.

Кўнглингиз – кўл. Тозармоқ учун
Оромини бузгиси келмас.
Менинг кўнглим эса балиқ – жим
Лойқа сувда сузгиси келмас.

Ишиқ деганнинг кўприклари қил,
У етгайдир – оҳи етганга.
Балиқлари ташлаб кетган кўл –
Бир кун қолар ўтган-кетганга.

ЕРДА ҚОЛГАН СЎЗЛАРИМ

Ўзни урдим ўтгаю чўққа,
Кимга ботдим,
Ким менга ботди.
Гоҳ байроқдай юксалдим кўкка,
Гоҳо поймол ерларда ётдим.

Давом этгай ҳали бу жангим,
Бас келгайман зару зўрларга,
Қанотимдан айирма, Тангрим,
Киргунимча қаро гўрларга.

Кирганда ҳам тинмас бўзларим,
Бўлар улар шараф ё шарар.
Менинг ерда қолган сўзларим,
Болаларни кўкка кўтарар!

ИЖОД – МАЪНАВИЙ ҲОДИСА...МИ?

Бундан салкам 50 йил аввал сўз санъаткори Абдулла Қаҳҳор Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Хошимовнинг “Чўл ҳавоси” қиссасини ўқиб: “Бирдан лов этиб аланга билан бошланган ижоднинг келажаги порлоқ бўлади. ...Шу аланга ҳеч қачон пасаймасин, ижодингиз ҳеч қачон тутамасин!” деб тилак билдирган эди.

Орадан йиллар ўтди. Буюк Абдулла Қаҳҳорнинг дуолари ижобат бўлди. Ўзбек адабиётида ёзувчи Ўткир Хошимов қаламига мансуб гўзал қиссалар ва ҳикоялар пайдо бўлди. Бу асарлар асосида суратга олинган видеофильмлар йиллар давомида зангори экрандан тушмай, халқимизнинг олтин меросига айланди. Уруш деган балонинг инсон ҳаёти ва руҳиятидаги таъжовузорона “акси” – “Икки эшик ораси” романида моҳирона “чизиб” берилди. Ўтган асрда халқимиз бошига тушган фожеалар, адолатсизликлар ва бунинг оқибатида топталган тақдирлар “Туида кечган умрлар” романида акс эттирилди. Ёки...

Бир сўз билан айтганда, “аланга пасаймади”. Ишонамизки, ўзбек китобхони бу “аланга” тафтидан ҳали узоқ йиллар баҳраманд бўлажак.

– Адабиёт инсонни бедорликка ундайди. Тириклик пучмоқларидан маъно, моҳият ахтаришга ўргатади. Бу “ахтариш” жараёни эса инсонга ўзини танитади. Зеро, ўзни танимоқ, Ўзликни англамоқдир! Шу маънода, ҳақиқий ижодкор руҳият муаллимидир.

Чинакам бадиий асар ўқувчи руҳиятини юксалтиради. Ҳаяжонга солади. Асар қаҳрамони йиғласа қўшилиб йиғлайди, изтироб чекса у ҳам изтиробга тушади. Китоб ўқувчининг ҳаётига, ўқувчи китоб саҳифаларидаги “ҳаёт”га аралашиб кетади. Сиз ёзибсизки, “Шундай асарлар ёзсангки, китобхон уни ўқиганда ҳамма нарсани унутса. Асар қаҳрамонлари ҳаёти билан яшаса. Қувонса, изтироб чекса...”. Назаримда, бу орзуга эришиш ёзувчи учун энг буюк бахт ва энг юксак натижа бўлса керак.

Бугунгача ёзган китобларингиз ичида ана шундай “натижа”га эришгани қайси деб ўйлайсиз? Умуман, сўнгги йилларда адабиётимизда сизни ўқувчи сифа-

тида ҳаяжонга солган, ёзувчи сифатида ҳавас уйғотган асарлар пайдо бўлди?

– Саволингизнинг биринчи қисмига мен эмас, китобхон жавоб қилгани маъқул. Менга қолса, иккита ҳакам – Китобхон ва Вақт синовидан эсон-омон ўтган асар – ҳақиқий асар бўлади. Саволнинг иккинчи қисмига келсак... Оққан дарё оқаверади. Адабиёт асарлар давомида яшаб келган ва бундан кейин ҳам яшайверади. Ўқувчини ҳаяжонга солаётган асарлар бор. Бирини айтсак иккинчиси хаёлдан кўтарилиб, укаларим ва сингилларимни ранжитиб кўйишдан истиҳола қиламан. Ёзувчилар боғида бўлган ёшлар семинарида жуда пухта шоирлар ва ёш адиблар борлигини кўриб, бошим осмонга етди...

– Сизнинг асарларингиздаги қаҳрамонларнинг аксарияти хатолари учун жазо тортишга маҳкум этилган. Мисол учун, “Баҳор қайтмайди” қиссасидаги Алимардон, “Икки эшик ораси”даги Раъно ёки “Тушда кечган умрлар”даги Комиссар. Ёзувчи қаҳрамонларига “жазо тайинлаш”да ўз руҳиятидан келиб чиқадими ёки воқеалар силсиласи бунга тақозо қиладими?

– Сиз айтаётган асар қаҳрамонлари қисмати анчайин мураккаб. Агар муаллиф “дунёда яхшилик тақдирланади, ёмонлик жазоланади”, деган қадимий ақидани шиор қилиб олса, у насиҳатгўйга айланиб қолар эди. Асар ёзилаётганида қаҳрамонлар муаллиф бошида ўйлаган “кўча”дан эмас, бутунлай бошқа томон юриб кетиши мумкин. Менга деса Алимардон тирик қолса ҳам асарнинг таъсир кучи пасайиб қолмас эди. Бироқ у сиз билан мен ўйлагандан кўра мураккаброқ шахс. Унда худбинлик билан бирга мардлик ҳам бор. У бировдан мағлуб бўлиб яшагандан кўра ҳаётдан кетишни афзал кўради. Уни мен эмас, ўзи ҳалок қилди. “Тушда кечган умрлар”даги Комиссар эса етмиш йиллик зулм салтанатининг тимсоли. Оддий эмас, ўта хавфли манқурт! Энг муҳими, ўқувчи асардаги одамлар (“персонажлар” эмас, айнан ОДАМЛАР) қисматида ишонса, ҳаяжонга тушса, адибга шуниси керак!

– XX асрни қаритган “...изм”лар инсоният бошига мислсиз кулфатлар келтирди. Инсон руҳи, қалби ва маънавияти сиёсий мафкуранинг қулига айлантирилди. Ғайриисломий ва ғайриинсоний ғоялар доялигида “пионер”, “комсомол”, “коммунист” сингари мавжудотлар туғилди. Мавжуд сиёсий мафкура билан “озиқланиб” улғайган бу авлодлар гўёки одамиятнинг идеал вакилларига айланди. Табиийки, ана шундай вазиятда бу “вакиллар” уруш майдонларидан, меҳнат лагерларидан, чўлу саҳролардан бадиий китоб саҳифаларига кўчди. Адабий қаҳрамонларга айланди. Айни ҳолат ўзбек адабиётида ҳам шаклан миллий, мазмунан “...изм”лар ғоясини тараннум этувчи асарлар пайдо бўлишига олиб келди.

Бугун бу аччиқ тарихни эслаб, ҳеч кимни маломат қилмоқчи эмасмиз. Зеро, ҳақиқий ёзувчи ўз даврининг виждони, миллатининг овозидир! Агар бу “виждон” огримаса, агар бу “овоз” ёлғон оҳанглар таратса... бу энди бошқа масала. Айтмоқчи бўлганимиз: не тонгки, ўзбек адабиётида ана шу ғоявий ур-сурлардан омон чиққан асарлар талайгина. (Бу – ниҳоятда жиддий ва

қувонларли ҳолат) Жумладан, сизнинг асарларингиз ҳам бу долғали давр синовларидан деярли талофатсиз чиқди. Албатта, бу ҳақда адабий танқидчиларимиз ҳам анча-мунча ёздилар. Уларнинг эътирофича, бу ёзувчининг ростгўйлиги билан боғлиқ экан. Айтинг-чи, ёзувчининг “рост ёзиши” дегани нима ўзи?

– Ҳозир мен учун энг муҳим ва энг қийин жараён – танланган асарларни танлаш бўлаётир. Ижод дегани бетакрор бўлмоғи керак. Роман ва қиссалар, саҳна асарлари ва ҳикоялар, ҳажвиялар ва бадиалар орасида энг яхшиларини танлаш ва улар бир-бирини такрорламаслиги шарт. Яратганга шукроналар қиламан: бадиий асарларнинг ҳаммаси иложи борича Инсон ҳақида, унинг қисмати ҳақида ёзилган экан! (Уларнинг бадиий савияси ҳар хил бўлиши мумкин, энг яхшилари, яъни бугунги китобхонни ҳам ўйлатадиганларини танлаш керак). Хуллас, ўша асарларни қайта кўрганимда бутун-бутун бобларни қайтадан ёзиш, айрим қаҳрамонлар қисматини “ўзгартириш” ёки асардан умуман чиқариб ташлаш зарурати бўлгани йўқ. Бироқ ўша пайтдаги айрим тушунча ва сўзларни тўғрилаш керак бўлди. Дейлик бугунги китобхонга “телефон будкаси”, “телефон трубкаси”, “автобус тўхташ жойи”, “студент”, “иккинчи курс”, “район”, “узел”, “участка”, “перашка” деганга ўхшаш сўзлар бегона. Аммо булар шунчаки, йўл-йўлакай тузатиладиган деталлар ҳолос.

Ростгўйлик масаласига келсак. Бу принцип бизнинг авлодга Қаҳҳор домла ва Озод домлалардан юққан. Абдулла Қаҳҳорнинг яхши таъбири бор, эшитгансиз: “Адабиёт – атомдан кучли, унинг кучини ўтин ёришга сарфламаслик керак”. Устознинг тагин бир гўзал ташбеҳи бор эди. “Ҳақиқий ёзувчи СЎЗни тонналаб олиб, граммлаб сотади!” Бунга ким қанчалик эришгани ёки эришмаганини айтолмайман. Бироқ асарда ҳар бир сўз, ҳар бир жумла маъно ташиши ва жаранглаб туриши керак.

– Ижодкор деган номга муносиб бўлиш учун аввало истеъдод керак. Истеъдод дегани эса пулга сотилмайди ёки уни ўқиб ўзлаштириб бўлмайди. Бу жиҳатдан ёзувчилик қалб амри билан боғлиқ жараён. Шунинг учун бўлса керак, ёзувчиликни “кўнгиш иши” дейдилар. Ҳарқалай, адабиётимиз дарғалари ана шу ақидага биноан фаолият юритганлар. Яъни, бу зотлар бошқа касб билан тирикчилик қилиб, бўш вақтларида “кўнгиш иши” билан машғул бўлишган. Дарвоқе, улар “кўнгиш иши” учун бировдан қалам ҳақи ҳам олмаганлар. Аммо кейинчалик ёзувчилик том маънода ижтимоий-маънавий масалага айланиб қолди...

– Ижод – чиндан кўнгиш иши. Ҳақиқий ёзувчи Худо кўнглига солганини ёзади. Сўзнинг илоҳийлиги, бадиий ижодининг қудрати ҳам шунда. Тўғри, Алишер Навоий ҳазратларидан тортиб Махмурғача барча ижодкорлар бирон давлат ишида фаолият кўрсатган ёки маълум ҳунар эгаси бўлганлар. Муқимий хаттот, Гулханий ҳунарманд, Завқий маҳсидўз, Огаҳий мироб, Аваз Ўтар сартарош, Махмур сарбоз бўлган. Бироқ ҳақиқий ижод ҳеч қачон “шахсий масала”, “кўнгиш иши” бўлиб қолган эмас. Агар шундай бўлса, шоир ёзган шеърини ўзи севган маҳбубасига, адиб эса романини улфатла-

рига ўқиб берса, шу билан кифоя қилган бўлур эди. Қаламкашлар асарларини китоб қилиб чиқариб овора бўлиб юрмасди.

Энди саволингизнинг иккинчи қисми – ижод аҳли меҳнатини рағбатлантириш масаласига келсак. Ҳазрат Навоий билан шоҳ Бобурга тил теккизмай кўя қолайлик. Навоий ҳазратлари улкан салтанатнинг бош вазири бўлганлар. Вақти келса, султон Ҳусайн Бойқаронинг ўзи ҳам Мавлонодан қарз олиб тургани ҳақида гап-сўзлар юради. Бобур эса ўз номи билан шоҳ бўлган. Бинобарин, улар қалам ҳақида эҳтиёж сезмаганлар. Бундан ташқари, ушбу алломаларнинг асарларини хаттотлар нари борса, юз нусха, минг нусхада кўчирганлар. Сиз айтган бошқа шоирлар ҳам қалам ҳақи нималигини билмаганлар. Аммо айтинг-чи, кўзи тириклигида Гулханийнинг нечта китоби чоп этилган? Муқимийнинг-чи? Оғаҳий, Завқий, Аваз Ўтар, Махмурнинг нечта китоби неча минг нусхада чиққан ва неча юз мингга сотилган?

Бугунги кунда китоблар (ҳақиқий бадиий асарларни назарда тутаяпман) ўн минглаб нусхада чоп этилиб, миллионларга сотиляпти. Яъни, китоб – товарга, товар эса – пулга айланяпти. Бу – табиий ҳол. Адиб асар ёзмаса, нашриётга олиб бормас эди. Нашриёт уни китоб қилиб чиқаришдан моддий манфаат кўришга кўзи етмаса, таҳрир қилмасди. Матбаа корхонаси фойда кўрмаса ўн минглаб, юз минглаб нусхада чоп этмасди. Китоб савдоси фойда кўрмаса, “эркин нархда” сотмасди. Демак, ёзувчининг “кўнгил иши” фақат маънавий эмас, моддий бойликка ҳам айландими? Унинг меҳнатидан бошқалар ҳам озми-кўпми наф кўряптимиз? Шундай экан, китобдан бошқалар қатори муаллиф ҳам моддий манфаатдор бўлишга ҳақли. Негаки асарни йўқ жойдан бор қилган муаллифдир.

Жаҳон қонунчилигида, жумладан “Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида”ги Қонунда муаллифга китоб номинал баҳосининг ўн фоизигача ҳақ бериш мумкин, деган мезон бор.

Бугун ҳамма ерда бўлгани каби бизнинг мамлакатда ҳам китоб нашр этиш бутун бир индустрияга айланган. Бу эса ёзувчилик қандайдир “шахсий юмуш” эмас, жиддий, маънавий, ижтимоий ҳодисага айланди, дегани. Негаки, китоб ўн минглаб хонадонларга кириб боради ва китобхонлар онгини шакллантиради.

– **Ўтқир ака, ростини айтсам, юқоридаги мулоҳазаларни энди берилajak саволга замин ҳозирлаш учун айтган эдим. Ҳақиқатдан ҳам ёзувчилик “шахсий юмуш” эмас. Чунки бу “юмуш” ўн минглаб хонадонларга кириб борар экан, энди у ижтимоий-маънавий аҳамият касб этади. Агар мана шу талаб нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, кейинги пайтларда пайдо бўлаётган айрим “асар”лар кишини ташвишга солади. Дейлик, ҳамёни бақувватроқ бир ўртоқ “кўнгил иши”да – “роман” ёзади. Харобгина “роман”ни нашриёт муҳаррири “ух” торта-торта таҳрир қилиб чиқади. Матбаа корхонаси чоп этади. Китоб савдоси “роман”ни сотади. Қарабсизки, “асар” китобхонга етиб боради ва... энди, натижани сиз айтинг.**

– Адабиётимиз равнақи учун муҳим аҳамият касб этадиган босқич, бу – қаламкаш ва нашриёт-

нинг алоқаси масаласидир. Бугунги кунда Республикамизда ўнлаб нашриётлар, юзлаб босмахоналар фаолият кўрсатмоқда. Қонунга биноан лаёқатли ҳар бир юридик ёки жисмоний шахс ноширлик фаолияти билан шуғулланишга ҳақли. Оммавий ахборот воситалари сингари нашриётлар ҳам кўп бўлгани яхши. “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, “Ўзбекистон”, “Янги аср авлоди”, Ғафур Ғулум номидаги ва бошқа нашриётлар билан бир қаторда бир қанча нодавлат ва хусусий нашриётлар ҳам бор. Инсоф билан айтганда, уларда ҳам яхши-яхши китоблар нашр этилмоқда. Масалан, “Мумтоз сўз” нашриётида...

Афсуски, ноширлар орасида бозор бошида ўтириб олган чайқовчиларни эслатадиганлари ҳам йўқ эмас. Юқорида айтилган, ёзувчиликнинг кўчасига кирмаган “адиб”ларнинг бозорини чаққон қилаётганлар шундай ноширлардир. Улар эшиқдан кириб келган муаллифнинг истеъдоди, ёзган асарининг бадиий қувватига эмас, чўнтагига қараб баҳолайдилар. Бир танишим шундай нашриёт директорининг хонасига кириб, тасо-дифан гувоҳи бўлган хангомани айтиб берган эди.

Шундай қилиб, башанг кийинган бир одам хонага киради ва директорга “зўр роман” ёзиб ташлаганини, шуни тезроқ ва чиройлироқ китоб қилиш кераклигини, тахминан беш минг нусхада чоп этишнинг “харажати” қанча бўлишини сўрайди. Нашриёт раҳбари китоб ўртачароқ ҳажмда бўлса, шунча тираждаги нашр баҳоси тахминан фалон сўмларга тушишини, шунинг учун ўн беш-йигирма фоизини олдиндан “предоплата” қилиш лозимлигини айтади. Бояги “классик адиб” дипломатидан бир салапан халта пул чиқариб, “мана, ўша “предоплата”, уч ойда китобимни чиқарсангиз, қолганини оласиз”, дейди.

Билмадим, балки бу анчайин ошириброқ айтилган гапдир. Қолаверса, бозор иқтисоди шароитида ноширларга ҳам осон эмас. Жамоага маош бериши, қоғоз сотиб олиши керак, яна аллақанча харажатлар бор. Лекин у “роман” қўлтиқлаб келган ўша “жаноб”дан “барака топгур, ўзингиз кимсиз, аввал бирон сатр ёзганмисиз, кўлёмангизни ким ўқиди, ким тавсия қилди?” деб сўраши керак-ку! Ё буёғи “така бўлсин, сут берсин”ми? Ўша романнавис муаллифда Худо юқтирган истеъдод бўлса-ку, ҳалоли бўлсин! Истеъдод бўлмаса-чи? Роман ёзиш ғишт қуйиш эмас-ку! Лев Толстойдек даҳо адиб етмиш йил фаол ижод қилганига қарамай нима учун бор-йўғи учта роман ёзган? Хоҳласа, етмишта романи қойил қилиб ташлаши мумкин эди-ку! Ўзимизнинг устозлар – Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулум, Саид Аҳмад, Асқад Мухтор, Шухрат домла, Ҳамид Ғулум, Мирзакалон Исмоилий, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Ўлмас Умарбековлар ҳам хоҳласа беш-унтадан роман қолдириши мумкин эди-ку! Нега бундай қилишмаган? Гап шундаки, роман ёзиш учун роман тафаккури, роман қамрови керак. Қолаверса, уч юз ёки беш юз саҳифанинг ҳаммасини баб-баравар ёритиб турадиган қалб алангаси керак! Китобхонни ларзага соладиган инсонлар қисмати, халқ ва жамият ҳаётининг катта қатламини тасвирлаш зарур. Охир-оқибат ўша асар китобхоннинг маънавий мулкига айланиши керак. Бадиий адабиёт дегани шунчаки “шахсий кузатувлар” ёки олди-қочди “воқеанавислик” эмас!

Устоз Абдулла Қаҳҳорнинг бир гапи бор эди. “Учувчиликни билмаган одамни самолёт штурвалига яқин йўлатмайдилар. Аммо ёзувчиликнинг кўчасига кирмаган одам “асар” ёзиб ташласа, ҳеч кимнинг иши йўқ!” Истеъдоди мундайроқ бўлса ҳам “қўли узун ёзувчи”нинг “шедевр” китобини қандай қисмат кутади? Бу ҳолат икки хил бўлиши мумкин: китоб чиққач, йиллаб дўконларда чанг босиб ётади ёки аксинча, муаллифнинг “таъсири” билан сотилиб кетади. Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам бундай “ижод намунаси”нинг фойдадан кўра зарари кўпроқ бўлади. Сабаби, у китобхонни ҳақиқий адабиётдан чалғитади. Халққа маънавий зарар келтиради. Шу китоб ўрнига босилиши мумкин бўлган бошқа истеъдодли асарларнинг йўлини тўсади. Буниси ҳам маънавий зарардан бўлак нарса эмас.

“Самиздат” деган тушунча бошқа мамлакатларда ҳам бор. Майли, кимдир “ном қолдириш” учун китоб чиқармоқчи экан, бунга йўл бериш керакдир. Бироқ бунақа китоблар истеъдодли қаламкашлар, айниқса ёш ижодкорларнинг асари ўрнига чиқмаслиги керак.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, *“Бугунги кунда нашриётларга тўла эркинлик берилган, уларнинг фаолиятига ҳеч ким четдан туриб аралаша олмайди. Лекин ана шу эркинликни тўғри тушуниш, масалага масъулият билан ёндашиш даркор. Яъни, фақат иқтисодий манфаат ортидан қувиб, бадиий жиҳатдан заиф, миллий маънавиятимиз, қадриятларимизга тўғри келмайдиган, адабиётнинг обрўсини туширадиган китоблар нашр этилишига йўл қўймаслик керак!”*

Кўпчилик қаламкашларни ташвишга солаётган бу масалага давлатимиз раҳбарининг ўзи бу қадар ойдинлик киритгани жиддий гап!

Албатта, сўз эркинлиги, ҳурфикрлик улуғ тушунча. Бу ўринда гап тақиқлаш, “цензура қилиш” ҳақида кетаётгани йўқ. Бироқ истеъдоди борми-йўқми, хоҳлаган одам хоҳлаган “асарини” ёзаверса, хоҳлаган ношир хоҳлаган китобини босаверса, хоҳлаган “савдо ходими” хоҳлаган китобини хоҳлаган жойида “эркин нарх”да сотаверса, булар маънавиятга қандай таъсир қиларкин?

– Модомики, ўқувчига асар тақдим қилиш, китоб нашр этиш жараёни шу қадар масъулиятли экан, энди тайёр китобни сотиш муаммоси ҳам чакана масала эмас. Зеро, миллат маънавиятига, маърифатига дахлдор масалаларга шунчаки қараб бўлмайди.

– Китоб савдоси – адабиёт тараққиётида муҳим рол ўйнайдиган масала. Тан олишимиз керак, китоб савдоси соҳасида ҳам муаммолар етарли. Албатта, китоб савдосини тўғри ва оқилона йўлга қўйган ташкилотлар йўқ эмас. Масалан, “Шарқ зиёкори” китоблар маркази фаолияти кўп томонлама ўрнатилган бўларлидир. Бу ерда “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти томонидан чоп этилган китобларгина эмас, бошқа нашриётларнинг маҳсулотлари ҳам сотилади. Марказнинг ҳамма вилоятларда бўлимлари

бор. Ҳозир Тошкентдаги бир неча олий ўқув юртлирида китоб савдоси ташкил этилмоқда. Муҳими, марказ тасарруфидаги тармоқларда китоблар қатъий белгиланган нарх билан сотилади. Бу масалага алоҳида тўхталишга тўғри келади.

“Баҳоси эркин нархда” деган, бош-кетининг тайини йўқ тушунча мавжуд экан, одамларга маъқул китоблар савдосида мантиққа зид вазиятлар пайдо бўлаверади. Ноқулай бўлса ҳам бир мисол айтишим мумкин. “Шарқ” компаниясида чоп этилган бир китобимнинг “номинал баҳоси” икки ярим минг сўм деб белгиланган эди. “Шарқ зиёкори”дан ўзим ҳам шу баҳода сотиб олдим. Орадан кўп ўтмай, шаҳар марказидан тахминан беш чақирим наридаги бир жойда шу китобнинг ўзи етти минг сўмдан сотилаётганини кўриб ҳайрон қолдим. Тасаввур қилинг, китобни бир дўкондан сотиб олиб, нарироққа бориб сотаётган “ишбилармон” ҳар бир китобдан уч ҳисса “даромад қилса” ва бу бир неча йил ижод қилиб, асар ёзган муаллиф олган қалам ҳақидан анчагина кўп бўлса, ғалати туюлар экан. Яна талай эл севган адиб ва шоирларнинг китоби ҳам турли жойларда икки-уч ҳисса қимматига пулланаётганини кўрдим. Албатта, кимдир сенинг меҳнатинг мевасидан озми-кўпми манфаатдор бўлса, Худога шукр қилмоқ керак. Бироқ инсоф сари барака, деган гап ҳам бор.

Менга қолса (бошқа ҳамкасблар ҳам бу фикрга қўшилади, деб ўйлайман) китобим қанча арзонроқ сотилиб, қанча кўпроқ ўқувчига етиб борса, шунча яхши. Демокриманки, китоб савдоси масаласида ҳам тўпланиб қолган анча муаммолар бор. Мамлакатимизнинг чеккароқ шаҳар ва қишлоқларида китоб дўконлари йўқлиги, борлари ҳам ёпилиб, ўрнига бошқа нарсалар сотиладиган савдо “точкалари”га айланиб кетгани жуда жиддий муаммо. Китоб нархини назорат қилиш ҳам аллақачон етилган масала. Бу ўринда “бозор иқтисоди”нинг “эркин нарх” деган тушунчаси ўзини оқламайди. Жаҳон тажрибасидан ўргансак бўладиган мисоллар бор. Дейлик, Германияда ҳар йили аҳоли жон бошига ўртача юз долларлик китоб харид қилинади. (Катталар ва болалар адабиётини қўшиб ҳисоблаганда). Энг муҳими – у ерда китоб қатъий нарх билан сотилади. Худди аптекадаги дори-дармонларни белгиланганидан қиммат сотиш мумкин бўлмагани каби китобни ҳам “устама нарх” қўйиб пуллаган сотувчи қонун олдида жавоб беради! Менимча, бу тажрибани ҳам ўргансак зарар қилмайди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, қаламкашлик шунчаки ҳавас учун қоғоз қоралаш эмас. Адабиёт – ҳали айтганимиздек жиддий маънавий-ижтимоий ҳодиса, маънавият биносини тутиб турган устунлардан бири. Ижодкор эса худди қадимий юнон афсоналаридаги атлантлар каби ўша устунни елкасида кўтариб туришга маҳкум. Зеро, ижод – вақти-вақти билан сайрибоғ қилинадиган “шон-шухрат” гулшани эмас, завқли, аини пайтда оғир ва масъулиятли юмушдир.

Сухбатдош: Алишер НАЗАР

Абдуғафур РАСУЛОВ,
филология фанлари доктори,
УзМУ профессори

ОЙДИН ШЕЪРИЯТИ

Асл шеър назмнинг тоза, сара таърифни кашф этади, бойитиб боради. Шеърни кўриш, таниш, англаш, фарқлаш, қиёслаш, солиштириш учун зурафого ўнларча ҳар хил кўз керак бўлади. Бундан ўттиз йиллар муқаддам истеъдодли, авангард рассомларимиздан бирининг танадаги ўндан ортиқ кўз тасвирланган асарини кўриб ҳайрон қолгандим. Ҳозир шеър бўстониға кирган шеърхонға табиий кўзнинг ўзи камлик қилиб қолди. Шеър ортида турган шоирни англаш, тушуниш, солиштириш учун ҳар хил кўзлар даркор бўлмоқда. Шеър космос аломатларини, хаос мураккаблиklarини, “тирик сайёра” руҳидаги ингичка тебранишларни ҳам тасвирлайди. Талқин, таҳлил, баҳолаш, саралаш учун ақл элчилари – кўплаб кўзлар зарур.

Ҳеч ким қўлламаган қиёс, тимсолни кўриш, тасвирлаш – шоирликнинг муҳим синовларидан. Ўзбек шеърлятида нозик дидли, бетакрор кўриш қобилиятиға эға шоирлар кўп. Шулардан бири ҳозирги ўзбек шеърлятининг истеъдодли вакиласи Ойдин Ҳожиевадир.

Ойдин Ҳожиева шу пайтгача “Шабнам” (1970), “Манзиллар” (1971), “Мен севган кўшиқ” (1972), “Заркокил қиз ва кўёш” (1972), “Орзу гули” (1975), “Наво” (1977), “Тароват” (1978), “Достонлар” (1980), “Тамал тоши” (1980), “Мушфиқ онажон” (1982), “Чашмаларни излайман” (1987), “Ишонч юлдузлари” (1989), “Кўзимнинг оқу қораси” (1996), “Паноҳим” (1998) сингари тўпламларни нашр эттирган. Ярим асрдирки, унинг қўлидан қалам тушмайди: мақолалар ёзади, шеърлий, насрий асарлар яратади, бош муҳаррир сифатида юзлаб кўлёмаларни саралайди, “Саодат”, “Гулчехралар”ға илинади. Шоира толмас тарғиботчи: адабий учрашувларда қатнашади, Ёзувчилар уюшмаси тадбирларида иштирок этади. Юрт кезади. Истиқлол самараларини кўзи билан кўради, замондошлар билан суҳбат қўради.

Шоиранинғ “Шом шуълалари” сайланмаси – умр китоби, юзлаб тақдирларнинг нозик портрети, оҳанглар олами, ранглар жилолари, яқин-йироқ воқеа-ҳодисаларнинг шеър шаклида намоён бўлиши, Истиқлол, Истиқбол,

шўро замонининг жабрдийда Сиймолари асосий қаҳрамон бўлган чўнг китоб.

Шоира одамлар ҳолати, бўрон учирган юрт кўринишини топиб-топиб, ўхшатиб-ўхшатиб тасвирлайди. “Йиғлай-йиғлай сўқир бўлди булоқлар”, “Гуллаб-гуллаб тақир бўлди гулбоғлар”, “Қир-ғоқлар ҳижрон хатини ўқийди” (251-бет). Сўқир булоқ, тақир гулбоғ, сувидан жудо бўлган қирғоқ...

Донишмандлик шеърлятида вақт, замон, он, фурсатға ҳамиша эътибор берилган. Замон – катта тушунча. У миллиардлаб йилларни қамрайди. Унинг махсус атамалари, ...дан ...гача чегараси бор. Шоира донишмандлик шеърлятиға ўз улушини қўшади:

*Фурсат – олтин чиғирик,
Замон момо ип эшар.
Минг йилларнинг нуқтаси
Урчуғида туташар.*

“Момо” деган сўз замонға, фурсатға аниқлик киритади. Чиғирик, урчуқда мангу ҳаракат жараёни акс этади. Замон момо ҳеч қачон ҳаракат билан боғлиқ тушунчалар (чиғирик, урчуқ, эшмоқ)дан воз кечмайди. “Олтин”, “нуқта”, “минг йил” – замон бекатлари.

Ойдин ёзади:

*Қиз тушган маконға дилдан йўл қолур,
Бешиқда гувераниб она тил қолур,
Ва ишонч кўрғони – хуш манзил қолур,
Ёр кўкси қиз учун бир Қуддус экан...*

Аёл руҳияти – миллий бетакрорлик билан узвий боғлиқ. Шоира атайин муқаддас Қуддус номини таъкидлади. Қуддус кўплаб пайғамбарлар яшаган, мангу макон топган маскан. Бу ерда динлар, олиҳиммат қарашлар туташиб кетган.

“Шом шуълалари” сайланмасидаги лирик қаҳрамонларнинг аксарияти сал кам ярим аср шўро ҳукмронлиги даврида яшади. Хўрлик, қадрсизлик, қарамлик азобини торта-торта халқнинг суяклари оқара борди. Ватанда беватанлик туйғуси инсонни ич-ичидан емирар-

ди. Элнинг ардоқли сиймолари – санъаткорлар, арбоблар, олимлар, мангу музлик билан қопланган жойларга бадарға қилиндилар:

*Кўзлари кўр замона,
Қулоғи кар замона,
Қурбонлик сўраб ўтган
Қизил аждар замона...*

Шоира ижодида чақмоқдай чақнаган, момогулдуракдай гумбирлаган, селдай тошиб келган шеърлар кўп. Уларни ўқиркан, шеърхон лирик қаҳрамон руҳиятидаги изтироб, зиддиятларни дилдан ҳис қилади, кўзларида ўт чақнайди:

*Нега қайчи орасида
Қолаверар менинг жоним?
Изтироблар кўрасида
Ловуллайди устухоним.
Қулоғим кар, кўзларим кўр
Бўла олмай чингилтобман,
Кўрдим магар бир бешуур,
Бедорхобману бетобман.
Нега ростин айтсам, бот-бот
Тилим куяр, қўлим куяр?
Гоҳ соддадил мен бесавод
Ўтга уриб, қўлим куяр?*

Ойдин Ҳожиёвнинг аксарият лирик қаҳрамони Аёл. Аёл-ҳаёт тиргаги; урф-одатларни давом эттиради; алласи биланоқ ўғлини Алпомишдай бўлишга даъват қилади; оиласини, эл-юртини балолардан ҳимоя қилади. Жасоратли, ақл-хушли аёллари кўп бўлган халқ ҳамиша ўсади, улғаяди:

*Тоғлар сендан ўрганар
Сукунатни, бардошни,
Дуоингдан эл кўқарар,
Қарғишинг ёрар тошни.
Миллатнинг жон томири
Сен Ватанга тимсолсан.
Юртнинг ўчмас чироғи
Момо Ҳаво – Аёлсан..*

Шоира наздида аёл борлиқ – уч туғишган (жамоdot, наботот, ҳайвонот)нинг бошланиши, асл манбаи. Аёл таърифини айтиб адо қилиб бўлмайди. Лекин Аёл ва гўзаллик эгизак тушунча. Бири иккинчисини тақозо этади:

*Қизнинг нозик ҳовучларида
Гул кулади қиқир-қиқир.
Юзидаги кулгичларида
Шуъла берар икки тутам нур.
Осмон тиниқ кўзгусин тутиб
Кутиб турар қизни йўлакда,
Маст қилади оламни тутиб,
Райҳон иси хазончинакда.*

“Шом шуълалари” – оҳанглар жамулжам бўлган сайланма. Унда “Ишқ майин ичдим, ишқпараст бўлдим” (274-бет) сингари машрабона айтимлар; “Сандиқчада оқ рўмол! Рўмолчанинг эгаси Очилмаган гул мисол...” (113-бет) сингари ўланлар; “Дупур-дупур келса от, қиз қўшиқ бошлар ношод. Ёнмади олтин пичоқ, занглаб ҳам қолмас

биноқ...” (16-бет) тоифасидаги қўшиқлар; “Етти пуштига салом! Хелу хуштига салом! Кўни кўшнига салом! Келин салом! (355-бет) тарзидаги келин-саломлар; “Кимдир азон айтур янтоқ шоҳида. Равон йўлда тойган пешонадирман” (264-бет) сингари байтлар; “Ялтираб ётибди кузнинг гуллари” (331-бет) деб бошланадиган оғир карвон мисралар бор. Оҳанг маъно, кайфият, шоир руҳияти билан омукта. Оҳанг – шеърнинг тавсияномаси. Оҳанг мазмунни ҳам белгилайди. Аниқроғи, маъно монанд оҳангни излайди.

Ойдиннинг сунгги йигирма йиллик ижодидаги асосий мавзу – истиқлол. Унинг “Шом шуълалари” сайланмасининг тагсарлавҳаси, менимча, “Истиқлол илҳомлари”дир. Шоира дoston ва қасидалари, асосан, истиқлол, мустақиллик учун жон фидо қилганлар, курашганлар ҳақида. Муаллиф шу кунлар юксаклигидан узоқ тарихга назар ташлайди. Буюк боболаримиз, истеъдодли шоиру олимларимиз фаолияти махражида ҳамиша истиқлол ғояси бўлган. “Зиёрат” достонини шоира ўз оиласидаги воқеадан бошлайди. Акаси Неъматжон урушга кетган. Она қирқ йил бўзлади, ўғлидан дарак излади. Ота қадди дол бўлди, дард уни йиқитди. Ака қайтмади. Она бедарак кетган ўғлига аза очолмади, андуҳларини тўкиб сололмади. Мустақиллик майдонидаги мотамсаро Онада барча аёллар, хусусан, Неъматжон онасининг алами акс этган. “Озод сўз ёлқинлари” – шоира қалбининг нидоси, айтилиши зарур бўлган фикрлари. Унда биографик тасвир, ҳолатлар кўп. “Истиқлолга қасида” – босиб ўтилган йўлга шоирона нигоҳ. Истиқлолга хизмат қилганларга ҳурмат ифодаси. Йўлнинг баланд-пастликлари, курашу йўқотишлари, кувончу ташвишларининг шоирона тасвири.

“Шом шуълалари” – саралаб, сайлаб олинган шеърлар тўплами. Уларни нозик, синчковлик билан ўрганиш, қўлланилган санъатларни баҳолаш, янги сўз, тимсолий ибораларни, оҳорли ташбеҳларнинг ҳаётийлигини, онтологик моҳиятини руҳ тарозусида ўлчаш жоиз. Бошқача айтганда, шеършунос ҳар хил, олмоси лазерли кўзларга эга бўлиши керак. “Шом шуълалари”ни модерн шоир кўзи, диди билан бирров назардан ўтказсак қандай бўларкин? Модерн асарларда сиртмас, судур; мавзунини ёритишга ўта масъулият билан ёндашиш кўзга ташланади. Уларда қаҳрамонлар номи, уларни эринмай санаш сира маъқулланмайди. Ном, исм – ўзига хос белги, холос. Лекин увоқ персонаж билан номларни санаб кетавериш бошқа-бошқа нарса. Увоқ тимсол – кичкина олмос, ақиқ, тилла парчадай гап. Ойдинхон “2003 йил қор хати” ҳазил, енгилгина шеърида Гулчеҳрани “бир қўлида қалам, бир қўлида бола, тилида “ёр-ёр” билан тасвирлаб” мўъжазгина образ яратган.

Истиқлол онгимиз, руҳимизга чуқур кириб бораётган умри узоқ тушунча. Ойдин Ҳожиёва ҳам бора-бора Истиқлолни янгиланаётган дунёқараш самараси сифатида тиниқ ранг, тоза оҳангларда мукамал, гўзал, мангу яшовчан қилиб тасвирлашига ишончим комил.

“Шом шуълалари” – истеъдодли шоиранинг асл қўшиқлари, тансиқ ўланлари, жўшиб айтган алёрлари, шеърхонни ўйлашга, ширин азоблар дунёсига олиб кирадиган асарлари сайланмаси. Шеър шайдоси бўлган ҳозирги ўқувчи Ойдин шоиранинг бетакрор, самимий овозига ўрганган. Бу ўқтам, жўшқин овоз узоқ-узоқ замонларда ҳам янграб турсин.

Зебо РАҒИМОВА

Севдим дема, эй дил, севганини ёлгон

* * *

Дунёлар мовийдир, насимлар мовий,
биз билган, билмаган исмлар мовий.
Бу рангин дунёда минг йил чалгима,
такрорлар бир сўзни бешафқат ровий:
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

Олам – улкан дарахт, турланади Дил,
узилган ҳар япроқ ҳаётнинг оти.
Ғанимат умрдан, ғанимат дилдан
ҳали кетмай туриб тириклик тотми,
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

Қумуш кўйлагиде тўлгонган маъво,
эй, гул кечаларнинг вобаста тани.
Маҳбуб нафасидан эсган ҳур сабо,
сени тилаб берса бир кўнгли гани:
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

Мезонлар қуш каби учди ҳавода,
кимсасиз хазонрез боғларга бордим.
Баҳайбат чинорлар пойида кезиб,
бир жажжи ниҳолга кўнглимни ёрдим:
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

Тўрт фасл на гўзал, омонат, Раббим!
Ўчгайдир бир куни менинг ҳам номим.
Бу инжа умрдан не қолур унда,
не билан ўлчанур менинг аъмолим,
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

Орзулар мовийдир, туйғулар мовий,
биз туйган, туймаган қайғулар мовий.
Бу рангин дунёда қанча чалгима,
такрорлар бир сўзни бешафқат ровий:
дунё биздан ўтар,
бизлар – дунёдан...

* * *

Намозшомдай сокинлик қизғини
гилосларнинг силлиқ шоҳида,
тун чўкмоқда,
дўстим, айт-чи ҳеч
эслайсанми мени гоҳида?

Гул япроқда узун ҳаёт бор,
гарқ гуллайди боғлар ораста,
тун қўйнида уйғонар баҳор,
юрагимдай маҳзун ва хаста.

Хотиримжам кузатолмайман
ботаётган қўёшни ҳамон,
тақдир чалкаш, тузатолмайман,
унутмоқ – бахт,
унутмоқ – ёмон...

ТАРИХ

Шовуллайди, ойдин сукунат тўзар,
тун қўйнида маъюс денгиз каби боғ,
бу фараҳ кенгликда юрагим сузар,
кўзларимда маҳзун кўнглимдаги доғ.
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

Ойнинг нурларига илашар хаёл,
тунпроққа сингийди тўкилган ўйим.

қўлингни кўксингга маҳкамроқ қўйиб,
кулгингми, йиғлагинг келади тўйиб.
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

Ой кўтирар, кўкдан юлдузлар оқар,
япроқлардан томар оқишом шуқуҳи,
қаришингда жилмайиб кўнглингга боқар,
гам-гуссадан фориг ойдинлик руҳи.
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

Елларнинг таъмида юракнинг тотти,
шаббода қўлида умрингни ўйнар,
бу ой жон-жонингга кетмасдан ботиб,
ёғиб тугамасдан оқ ойдин ўйлар,
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

Балки бахтлидирман, балки бахтсиз, айт,
балки шу бир лаҳза умримнинг бори,
менким Ишқ ўқидан лат еган бир байт,
васлинг соғинчиман, ҳажрингнинг ёри...
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

Шовуллайди, ойдин сукунат тўзар,
тун қўйнида қумуш тўлқинли боғлар,
фараҳли бу оқишом тинчимни бузар,
кўзим мардумида дилдаги доғлар.
Бу бахт меникидир,
бу бахт сеники.

ОҚ ЁМҒИР

Зумрад самоларда зумрад ҳаволар,
«қур, ҳо қур» турналар,
эй, нақшин қўйишқ,
сиз билан юбордим дарё-кўлларга
қуйчи юрагимни –
бахтишимни қўйиб.

Булут боқиб юрган қўйчивон шамол
кўк узра сурувин тинчитмас бир зум,
зарҳал ҳаволарга сингийди, гоҳо
қуёшга термилиб йиғлайди юм-юм.

Офтобнинг изидан йўлга чиққан кун,
болари тиллашар гулбарги билан,
ёмғирда ювилган қирларда орзу
уйғунлашиб кетар дил ранги билан.

Меҳнаткаш тупроқдан андоза олиб
яшаргинг келади,
гайратинг ортар,
юрагинг кўксингни иккига ёриб
қуёшга интилиб тикка йўл тортар...

* * *

Тинимсиз чорлади мени бу эшик,
кирдим, шу эшикдан меҳр сўрадим.
Дунёнинг кўнгли тор, ҳамёни тешик –
гурсиллаб кўксимни тепди юрагим.

Тинимсиз чорлади мени бу эшик,
мени қийнайверди кунлар атайин.
Мени қийнайверди қизиқувчанлик,
кун сайин,
кун сайин,
кун сайин...

Тинимсиз чорлади мени бу эшик,
тириклик комига тош каби чўкдим.
Бу уйнинг ичида ҳамма орзумни
юрақдан суғуриб, тупроққа тўкдим.

Тинимсиз чорлади мени бу эшик,
энди қандай чиқай, дов бермас юрак.
Ҳаққа ҳақиқатни сўйлаш учун тик
ё Раббий!
ё Раббий!!
чиқишим керак!!!

* * *

Вужуд кемасида руҳ ҳоргин йўлчи,
шодумон тош отар хаёлимга тун,
юрақ қопқасида аччиқ бир кулги
титкилаб ўтирар ҳаётим ўтин.

Кулранг сукунатга кўникди кўзим...,
мудроқ шууримни бу сиртмоқ қийди,
гарчи бир ифода англамас юзим,
бағримни гуссалар беармон ейди.

Гарчанд иддаосиз айтилди шеърим,
гарчанд бу ҳаётга мен бир талаба,
қуймоқда юрагим, деҳқони ерим,
бешафқат эзгинлик қилар галаба.

Чорасиз ҳолимга келади раҳмим,
бу аччиқ туйғуни қайрайди кузак,
сенсиз яшамоққа етмади фаҳмим,
эй, Ишқ,
азалий, абадий эртак...

* * *

Беморман, нетай, соғлар ичинда,
хазон япроги кўк боғлар ичинда,
бу умр надомат, доғлар ичинда,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Орзулар қилганман ошиқларга хос,
гоҳ йўлларга қараб қон бўлганим рост,
бир кўнгул топмадим шу кўнглимга мос,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.
Қизил қонга белаб оламни шомлар,

кетди бу дунёдан топмай нишонлар,
жон бу тирикликни тинмай нишонлар,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Неъматлар ичида неъматлар кутиб,
ишқ деб ишқсизларнинг қўлидан тутиб,
мен уни унутдим, уни унутиб
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Маҳшардан дам урдим дунёни кучиб,
ўздан эмас, ризқдан ноумид, чўчиб,
энди юрак бўм-бўш, жон чўғи ўчиб
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Дил ўлса тирилмас, бахту вола ҳам
татимас, қувончу қайғу нола ҳам,
бу дардни аритмас энди бола ҳам,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Толе бозорида иўришу гавго,
ким аҳли жаннат, ким дўзахга савго,
бу жисм жон истар, нафс қилар игво,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Тилимни тишладим, юракда қони,
ўтди ёшлик айём, умр имкони,
қош билан қобоқда ўлим пайкони,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Вақт бўҳронида биз чиртирак бир хас,
бу давр, давронлар туймаган бир сас,
кўнгил увол бўлди, сарф бўлди-ку, бас,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Не маъно, моҳият бу бору ҳечдан,
не мақсад, не умид эрта-ю кечдан,
бу ишқ емирди-ку мени ич-ичдан,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон.

Ўзимдан кечдим-у қошингга келдим,
Муддао васлинг деб бошингга келдим,
Китоб, Шавкан¹ кечиб Шошингга келдим,
севдим дема эй дил, севганинг ёлгон,
эй дил, бу дунёга келганинг ёлгон...

¹ Шавкан – қишлоқнинг номи.

* * *

Икки дунё янгради созинг,
Етти иқлим тутди овозинг,
бўлдим сенинг бир ишқибозинг,
Булбулми бу, ё сени розинг,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Гулга боқсам дардим зўраяр,
Хазон ўйнар баҳоримизда,
Не қилмайин кўнгил қораяр,
Не ҳикматинг гул, хоримизда,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Куртакмидим қишида очилган,
Изгиринда сўлди япрогим,
Ўн саккиз минг оламдан ўзиб,
Тўзиб борар аччиқ тупрогим,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Ишқ жаҳаннам дамидан бир ўт,
Куйиб ётар икки жаҳоним,
Гоҳ ўзимга келсам, гам унут,
Яна сени истайди жоним,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Бу ишқ менинг бўйнимда дорим,
Умр-сабрим, борим-қарорим,
Тилимдадир кўнглимда борим,
У дунё-ю, бу дунё ёрим,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Не айб қилдим меҳрингни тўсдим-
қаҳринг билан қўрқитар дўстим,
девоналик феълимдан эмас,
муҳаббатим-бор каму кўстим,
Айт, нимага ўхшайди нозинг.

Собир ЎНАР

БЕГОНА МЕҶМОН

Ҳикоя

Дадахон Баҳодиров чизган сурат

Бу бир ривоят. Лекин ўзим унга ишондим. Тўқиган жойларим ҳам бор, тўқимаганларим ҳам. Лекин ғалати. Сабаби...

Матлаб аслида шу Оқморални деб дунёга келган экан. Саксонга кириб умрининг боши-кетини ўйласа шундай бўлиб чиқди. Шунча йил-а, шунча узун умр-а, сарсон-саргардонликка эврилган қисмат, ана, боринг, пешона-я. Оқморални деб яшаган йиллари асли уни

қиздан юзлаб чақирим нари, худди қуюндаги хашакдай бегона манзилларга улоқтириб ташлайверибди. Қариди, чуриди, энди манглайига тарсиллатиб шаппат урди.

Ҳали ҳам Талас тоғларида таёғини, чоригини судраб юрар эди. Қўра-қўтону тоғ-адирларда бу атрофларнинг эгаси бўлган янги бой – Замонбойнинг хизматини қиларди. Бир тўп отлиқ қуролланган йигитлар куппа-кундузи келиб қўраю капасини шип-

шийдам қилишди. Ўрисча-қирғизча қурама тилда бақира-бақира шу ерда чол билан бирга молбоқарлик қилиб юрган Қорақулни, хотини ва икки гўдак бола-синиям отиб ташлашди. Уларга ташланаётган учта бўрибосарниям автоматдан тариллатиб ўт очиб ер тишлатишди. Сўнг бири Матлаб чолга юзланиб Замонбой энди йўқлиги, манави давонгирлар аллақачон уни нариги дунёга равона қилишганини бемалол, дона-дона қилиб тушунтирди, сўнг бойнинг йилқи уюри, подаси, қўй отарлари қаердалигини суриштирди. Буткул ҳимоясиз қолган чол сойлар, адирларнинг номини айтиб, моллар ўтлаётган манзилларни айтди. Ҳалиги отлиқ қошларини чимириб турди-да, чолнинг юзига зарб билан қамчи қўйди. Тирқираган қон кўзларига тушди, “воҳ, падарингга лаънат” дея қўллари билан юзини тўсгунча бўлмайд қўлидан судраганча кўра ёнидаги яккамихда бойланган байтал ёнига опкелиб, ўша моллар юрган жойни бизга кўрсатасан, дея буйруқ қилди. Чол юзидан тушаётган қоп-қора қонни артиб улгурмай, байтални эгарлаш асносида имиллаётгани сабаб бўксасидан тагин бир қамчи еди. Беихтиёр йигитни бўралатиб сўкиб юборди. Ёноқлари пир-пир учди. Аммо негадир босмачи йигит бу сафар пўписа қилмади. Чамаси бу қари инсон ҳали-ҳануз унга кераклигини эслаб қолди.

– Кўзинг-бетинга қарағанда сарт чиғарсан? – деди ажабланганнамо.

Чол иягигача келиб бармоқ энлигида сумалакдай бўлиб турган қонни ижирғаниб жабдуққа артаркан, сен тўнғиз кўпгурга бунинг нима қизиғи бор, ўлдириш ниятинг бор экан, шу ерда бир ўқ билан тинчитиб қўяқолмайсанми, демоқчи бўлди. Ияги, лаблари титради-ю, ҳеч нарса демади. Балки омонликдан умид қилгандир. Эгарга ўтирар-ўтирмас йигит байталнинг сағрисиغا аччиқ қамчи босди. Отини пишқиртирган қўйи унинг ортидан йўртди.

Хуллас, ожиз-нотавон чол минг қўйли бойнинг қўй-эчки, қорамолу уюр-уюр йилқиларини отлиқларнинг олдига солиб ҳайдатиб юборди. Эвазига тагин икки қамчи еди, ноинсофлар унинг остидаги байтални ҳам олдиларига солганча адирлар қуйисигача бўкирган қўйи от қўйдилар.

Чол энди тақдир битиги бир ерга келганига, балки сўнги кун яшаётганига тамом иқрор бўлди. Худо ўлдирмаса одам не машаққатларни орқалаб, бошдан ўтказиб юравераркан. Ана қисмат: қаерда туғилдинг, қаерда яшадинг, қаерда ўлмоқдасан? Хўп, ўзи нима учун яшадинг? Тўғрироғи, яшаган эдинг?

Кўз олдида ўзи туғилиб ўсган Хартанг қишлоғи жонланди. Отасининг эл қатори бир қаричгина ери бор эди, лекин қўли гул эди шекилли, олам-жаҳон узум етиштирарди. Ота-ўғил эшакаравада Самарқанд бозорига элтиб, қанд-новвот, ўзларига, ука ва сингилларига, онасига ҳам кийим, рўмоллар харид қилиб қайтишарди. Отаси унинг замонга мос бўлиб ўсишини, келажакда катта одам бўлишини астойдил хоҳларди. Шундай бўлаётганди ҳам. Самарқанддаги очилган университетга кирди. Не балолуғ бўлдиким, йигит узоқ юрт – Жамбулдан келган Оқморал деган қизга ошиқ бўлди-қолди. Бора-бора қиз ҳам унга

кўнги қўйди. Лекин на йигитнинг, на қизнинг ота-онаси уларнинг турмуш қуришига рози эди. Ораларни суриштириб қарашса нақд беш юз чақирим келади. Тавбангдан кетай, ўзбекман деганнинг ҳам не ерларга уруғи сочилган-а! Жамбуллик соф ўзбек, қуралай кўз Оқморал! Хуллас, икки томоннинг ҳам ота-онаси норози, йигит-қиз ўқиш тугагач, ўз уйлари-ўлан тўшақларига қайтишди. Ўша маҳаллар қишлоқларда ўқитувчи кам, Матлаб ҳадемай ҳашар билан қурилган қишлоқ мактабига директор бўлди. Аммо қизни унутолмади. Китоблардаги сингари кеча-кундуз оқ чекди. Хатлар ёзди, хатлар олди. Оқморал! Маъноси қозоқчадан ўзбекчага ўгирилса – оқ оху эмиш. Оқ оху! Қизнинг отаси бир қалин қозоқ ошнасининг таклифи билан шу исмни танлаган экан. Не бўлғай, ўша қозоқ ошна Оқморал гўдаклигида ўғлига бешиккертди ҳам қилиб қўйибди. Оқморалнинг ёзишича уларда удумни қаттиқ ушлар эмишлар. Удум шариятдан ҳам устун эмиш.

Матлаб бу сўзларни ўқиб нақд олов каби ёниб кетарди. Оқ юзли сулув-оқ охуни жизғанаб бўлиб бировлардан, номаълум йигитлардан рашк қиларди. Бу дард шу қадар кучли эдики, охир оқибат касалманд аҳволга келди. Тунлари деярли бўзлаб чиқадиган бўлди. Отаси буни сезиб, тезроқ бошини боғлиқ қилиб қўйиш тадоригига тушди. Кўп ўтмай отаси ўз тоғасининг қизига уйлантириб ҳам қўйди. Бир ой яшашди. Йигит ҳамон Оқморалнинг қўйида жони ўртанар эди. Ахийри кунларнинг бирида ҳе йўқ, бе йўқ, Самарқанд вокзалига бориб қайдасан Жамбул дея жўнади-борди.

Топди. Оқморалини топди. Гапнинг қисқаси, йигит ҳам шу ерда ўқитувчилик қила бошлади. Шу юртнинг эгасиман деганлар ҳам аллақачон қизга совчи қўя бошлаган эдилар. Колхоз раиси урушга бориб келган ўғлига сўраттирган, йигит яримжон бўлиб келган, сўнг пешонадан кўриб ортиқ безовта қилмай қўяди. Бешиккертди бўлган йигит ана-мана тўй қиламан деб тайёрланиб юрган кезде хирмонда ярим қоп ғалла билан қўлга тушиб қамалиб кетади. Тақдирнинг кулганини кўринки, Матлаб камтарона тўй қилиб Оқморалига эришади. Ўзининг қайнотасиникида ичкўёв бўлиб яшай бошлайди. Аммо бахтли эди. Ҳоят бахтли эди! Ҳатто ортда қолган ота-она, рўзғор, хотини ҳам эсидан чиқиб кетди.

Қишлоқ аҳли бир бегона жойдан келиб элнинг энг сулув қизига уйланиб олганини тумшукларининг тагидаги хазинани ўмаргандай қабул қилди. Урушдан кейинги сиёсий айбловлар авжга чиққанда Матлабнинг устидан ҳам чақувлар бошланади. Мактабда ишлаб юрган оддий ўқитувчини қарийб ватан хоини сифатида қамоққа оладилар. Матлаб Сибирга сургун бўлиб кетади.

Оқморалнинг ота-онаси, ҳатто ўзи ҳам куёвдан умидини узадилар. Чунки Сибирга сургун бўлганлар деярли қайтмас эдилар. Умрбод сургун қилишдими: ё оч-наҳорликдан, ё касалликдан ўлиб кетаверарди.

Оқморалнинг Матлабдан қолган гумонаси бор эди. “Халқ душманининг боласи” деган тамғадан кўрқиб отаси Жамбул касалхонасига бориб болани

олдириб ташлайди. Кунларнинг бирида бешиккертди қилинган йигит қамоқдан қайтади. Ота-оналар маслаҳатни бир жойга қўйиб ёшларнинг бошини қовуштирадилар. Беш йил, ўн йил ўтади ҳамки, улардан фарзанд бўлмайди. Йигитнинг ундови, ота-она истаги билан Оқморал эрининг бошқа турмуш қуришига розилик беради, аммо ўзи ҳам шу эшикда сиғинди бўлиб юраверади.

Тақдирнинг ҳукмига қаранг: Матлаб орадан йигирма икки йил ўтиб, яна денг, соғ-саломат тўрт мучали бут – Оқморалнинг эшигини қоқиб келади. Аҳволни билгач оқ уриб Мажнун каби саҳроларда дарбадар бўлиб юради, тоғ-тошлар, адирларга боради. Чўпонларга ёрдамчи тушади. Шу ерда қолиб кетади. Қарийди. Ўзини қисмат ҳукмига ҳавола қилади.

Охирини, мана, кўриб турибсиз...

Аммо буям кам эмас экан. Ҳали охири эмас экан...

***

Чол яраларининг, суякларининг оғриғидан қийналиб бир неча одим ташларкан, қўл билан текислангандек теп-текис катта тошни кўрди. Бориб оёқ илди. Дам олиб, сўнгра сойдаги зилол булоқ сувидан юз-кўзларини чайиб, қон теккан кийимини ҳам ювиб олишни ният қилиб қўйди. Тақдир энди тагин ҳукм ўқталаётганини ичидан ҳис қилди. Бир зум ўзига ачинаиб хўрлиги келди.

Ахир, энди ёруғ дунёда ҳеч бир суянчи, таянчи қолмабди. Шериги – чўпон болани ҳам итдай отиб ташлашди. Хотини, икки боласини ҳам. Хўш, бу бечораларда нима гуноҳ эди? Ўлдирмай ҳам шунча молни ҳайдаб кетаверишса бўларди-ку. Кимнинг кучи етарди у аблаҳларга. Ё тавба, ё қудратингдан, ким булар, нега кўзларига бунча қон тўлган? Алҳазар, ё алҳазар!

Кўзларини йириб очаркан, ён томонидаги Чотқолнинг худди зиналардай қат-қат кўтарилиб кетганини биринчи бор кўрди. Чўқилари оппоқ қор билан ўралган. Айтишларича тоғ устида каттакон бир муз қоплаган қўл ҳам бор эмиш. Кўлнинг устига тинимсиз қор ёғармиш, қўл остидан сизган сув тоғ ёнбағирларидан булоқ бўлиб отилиб чиқармиш.

Мендай муз қотган шўрликларнинг кўз ёшлари улар...

Чолнинг кўзига қор ҳар қачонгидан ҳам кўра оқариброқ, ҳатто ялтираб тургандек кўринди. Бир пайтлар эшитган эди: ўша тоғларда оқ барслар яшармиш. Ҳа, оқ барслар. Паст адирларга улар йўламайди шекилли. Айтишларича оқ барслар фақат шу ерда бўлармиш. Оппоқ барслар. Улар ўша ёқларда кун кўрувчи ўзларига ўхшаш оқ кийикларни еб озиқланармиш.

Оқ моралларни...

Оқморал!..

Кимларга ем бўлди, озиқ бўлди у оху!

Умр эса ўтди-кетди. Мендан не қолди?

Ҳартанг... Жуда олис, жудаям олисда қолди...

Ота-она тупроқ бўлиб кетган чиқар. Ука-сингиллар-чи?

Нимага сарфланди бу умр?

Бармоқлари билан тошни пийпаркан, миясига учкундек бир хотира урилди.

...Икки оқсоқол ҳамроҳлигида бир азиз меҳмон ташриф буюрган эди. Бир кун бурун Замонбойнинг ўзи келиб қўй сўйдириб, от гўшtidан қазии-қарта ҳам тайёрлатиб кетган эди. Сўнгра эртаси куни ўтов атрофини шериклари билан тозалаб яйдоқ жойга кигиз тўшаб меҳмон кутганди. Бир меҳмон келди: оқкостюм-шимда, оқ қўйлак, оқ туфлида, ёши ўтинқираган бўлса-да, қуюқ сочларини орқага тараган, бай-бай, юзидан нур томади, нур-ку майли, маъно, донолик ёғади. Кигизга ўтириб бошига қирғизи қалпоқ илди. Суратчи уни, шерикларини суратга олди.

Таомдан кўп тановул қилмас экан. Энди соғилган суддан сипқоришни яхши кўраркан. Сўнгра қимиз, қимронни. Оқсоқоллардан овул-уруғларни суриштирди. Бир оқин чол дўмбира олиб “Манас”дан айтди. Сел бўлиб эшитди. Пиёда келиб худди шу тошда ўтиришди. Матлаб чолдан бу адир сойларнинг номини сўради. Уруғ-авлодини ҳам сўраб қолди. Қисқа айтган эди, “бу қизиқ” деди. Бир келганда алоҳида “сўйлаб бериш”ини тайинлади. Матлаб чол мўмингина бўлиб қўл қовуштириб турди. “Оқ барисни кўрганинг барма?” деб сўраб қолди. Йўқ жавобини олгач, шу ерда шунча йил яшасанг ҳам кўрмайсанми дегандек иддао қилди.

Бунга ўн йил бўлди.

Кейин билса... Ҳа, кейин билса, у одам унча-мунча эмас, ҳув пастдаги овулда болалиги ўтган, дунёнинг энг зўр ёзувчиси нақд Чингиз Айтматовнинг ўзгинаси экан. Ҳа, Чингиз Айтматов!..

Ундан бери замон ўзгарди. Дунё ҳам ўзгарди. Айтматов ҳам йўқ. Ҳа, уни шу атрофдаги ўзининг овулига дафн қилдик дейишувди. Замонбой айтувди бу гапни. Матлаб чол билан суҳбати қиёматга қолди. Бу дунёда қайта кўришув насиб қилмапти.

Ўшанда Матлаб бобо “Нима учун бир оғиз айтмадинглар, мен унинг қиссаларини, “Қиёмат” романини ёддан биламан-ку, икки оғиз тузук-қуруқ гаплаштирамансизлар ҳам, бир катта бой деб ўйлабман, аттанг-а!” деб ўртаниб оху зор қилганди. Айтматов қариган чоғида сўнги романи – “Қулаётган тоғ”ни ёзди. Ўшанда у мана шу тоғ, мана шу тоғ бағридаги оқ барслар, мана шу қотил тўдаларнинг разилликларини, охир оқибат ўз қавмининг не аҳволга келиб қилаётган қилмишларини қаламга олган экан-да...

Ҳай, гўринг нурга тўлгур, Чингиз дўстим-а!..

Ўшанда ҳей, ўзбек чол, бу ерларда нима қилиб юрибсан, деб сўрадинг, сўрашга сўраб дарду дийди-ёмни эшитмадинг-ку. Тинглаганингда, билганингда бирор асарингга киритиб мен ғариб чолни ҳам китобларинг каби дунёга дoston қилган бўлармидинг?..

Энди бўлса, на Оқморал, на Чингиз, на Замонбой бор дунёда...

Дунё ҳувиллаб қолди.

***

Чол аввалига шу ўрганган жойини макон тутмоқчи бўлди. Бироқ кимсасиз гўша уни ютиб юбораман дерди. Замонбойнинг чиндан ҳам куни битган кўринади

– биров-ярим бу атрофдан на уни, на бошқани йўқлаб ҳам ўтмади.

Матлаб чол ноилож тугун кўтариб йўлга тушди. Жамбулга бора-бора чегарада тўхталиб қолди. Ёнида бошпурти бўлмаганидан ҳарбийлар орқага қайтариб юбориш пайдан бўлишди. Бақаришиб қолиб уларнинг каттаси бир кеча қамаб ҳам қўйди. Эртаси куни бир майор киши қари одамни нима қиласизлар қийнаб, деб қўйиб юборди. Шунгача чолнинг ғазаби кўзгаб ичкаридан буларни бўралатиб сўка бошлаган эди. Чиққандан кейин ҳам кечаги катта ҳарбийга: “қараб тур, бола, шу қилганинга мен анави сув омборининг дамбасини портлатиб юбораман, ҳаммани сувда чўктириб юбораман!” деди ўдағайлаб.

– Қўйиб юбор уни, – деди майор. – Қария билан тенг бўласанми. Шу ҳолига, майли, дамбани портлатиб юборақолсин. – Шундай дея у ҳиринглаб қулиб чолга “хайр” дегандек қўлини силкиб қўйди.

Кейинги чегарада у тагин тўсиққа дуч келди. Фигони фалакка чиқиб ҳаммангни портлатиб юбораман, деб бақирди. Яна тутилди. Лекин ҳамма чолнинг бу иш қўлидан келмаслигини билиб турарди.

– Ненг бар? – деб сўради ҳарбий йигит.

– Ақчам жўқ.

– Портлатўдиган ненг бар дебатирман.

– Ўзим билемин.

– Бул жерде оғайин-тувисинг барма, ким деганди қидирибатирсан?

Матлаб бобо таниган-билганларини бирин-кетин эслади, айтди. Баъзиларини чегарачилар биладиган чиқди. Афтидан, чол нуқул мархумларни таниркан. Охири тоқати тоқ бўлиб “Оқморалникига бораман!” деди.

– Биз эркекпен сўйлашамис, қотин қолқини билмеймис. Ўт, ўтабер, – дея чолнинг елкасидан суриб нарироққа итариб юборди.

Шаҳар шу даражада ўзгариб кетибдики, у билган биноларнинг ҳеч қайсисини топа олмади. Тентирайтентирай бир замонлар ферма омбори мудирни бўлиб ишлайдиган ошнаси Матёқубнинг уйини излаб топди. Ошнаси қариб букилган, лекин гап-сўзи тетик эди. Оҳ уриб, оҳдан сўнг бир оз лоф уриб тонготар гурунг қилишди. Кун келиб, ўлар вақтида суюгим бегона юрда чирийдиган бўлди-да, деб ҳасрат қилди. Ошнаси, энди сенга борар юрт йўқ чиқар, қолган умрингни меникида ўтказ, невараларим сениям, мениям тепиб-тепкилаб кўмишади, деди. Айтишларича укасининг қўлида қолган Оқморал узоқ йиллар мактабга директорлик қилиб, кейин қариллик нафақасига чиқибди. Қаригани ҳам билинмайдиган сулув кампир бўлиб қолибди.

Бу орада маҳалла-қўйда Талас тоғидан ошиб келган бир девона чол сув омборни портлатаман дебди, мелиса қамаб, сўнг чиқариб юборибди, у Оқморал деган аёлни сўраб юрганмиш, деган гап чиқди. Сув омборини бир ёқлик қилишга-ку кучи етмас, аммо сулув кампир бу чолга ким бўларкин – шуниси қизиқ эди.

Шу зайл кунлар ўтди. Чолнинг кўнглида Оқморални излаб топсам, ўтган-кетганига ҳай бериб обдон суҳбат қурсам деган орзу-истак ҳам пайдо бўлди.

Матёқуб ошнасини қабатига олади, ҳеч бўлмаганда қариб-чуриганда бир дийдорлашай девдим, дея, эшик қоқиб бораверади, бошқа нима ҳам дерди.

Кунларнинг бирида кутилмаган шов-шув гап чиқди. Тепадаги сув омборининг суви тошибди. Жамбул сув остида қолаётганмиш дейишарди одамлар. Матлаб чолнинг дами ичига тушиб кетди.

Ростдан ҳам сув омборининг дамбаси очилиб кетган бўлса-я, деб ўтакаси ёрилгудай бўлди. Халқда гап ётармиди: яқингинада бир девона чол чегарачиларга сувингни тошираман, дамбани портлатиб шаҳарингни сувга бўктираман, деб дўқ қилган экан, шу чол айтганини қилганга ўхшайди, энди ўлдик, тоққа қочмасак қутулолмайдиганга ўхшаймиз.

Сув омборининг шаҳар томонга қуйилиб эниш қисмида ҳақиқатан ҳам икки ён маҳаллага сув тошиб чиққан, полиз, чорбоғлар сув остида қолиб, пахса деворларни захлатиб ичкарига ҳам сув уриб кира бошлаган, одамлар жон ҳалпида қўлига илинган нарсани олиб, тепаларга қоча бошлаган, шошганларидан ким пийда, ким улов, ким машинада ҳар ёнга тириқар эдилар. Бу сулув кампир яшайдиган маҳалла эди. Қуёш уфққа чекина бошлаган эди, ким подасини қирга ҳайдаган, ким қоплаб олган бўҳчасини орқалаганча сув кечиб тепага ўрлаган, кимлардир бола-чақасини опичлаб, етаклаб, қий-чув қилиб дўнгликка, хув ўша Талас тоғларига томон чошиб борар, саросимага тушган аҳоли омон қолишга тиришар эди. Уфқ қуёшида қизариб пичагина ёришиб турган тоғ одамларнинг нечоғли ваҳимали товушларига тўлиб кетган, бу банди ожизларнинг ўзлари эса мисоли бир тийиқсиз, тутқич бермас каттакон мол подасига айланган эди...

Шу куни Оқморал кампир яшайдиган тепа маҳаллада рўй берган эди воқеа. Укаси аввал том-орқасига сув тараб, ариқ бошидан хабар олиб келиб бамайлихотир сўрига келиб ёнбошлаган, чой дамлатиб опаси ва кампири билан ул-булдан икки оғиз хангома қилишга тушган эди. Бир вақт кампири тараган сувингиз ҳовлига тошиб кетди-ку деб бақариб қолди. Шоша-пиша ўрнидан туриб шиппагини оёққа илай деса сув ана-мана пойабзалини ҳовли четиди-оғилхона томонга тез оқизиб кетди. Бирдан кўрқиб қолиб ариқ бошига югурди, аммо сувнинг бу қадар зудлик билан кўпайганини кўриб донг қотди. Ваҳимадан “Ўлдик, уйдан чиқ ҳамманг!” деб бақариб юборди.

Сув шу даражада тез кўпайиб борардики, одамлар миш-миш тарқалган дарвеш чолнинг кўпоровчи эканига чиппа-чин ишониб қолишди. Умумий дард инсонларни бирлаштиради, деган гап бор. Аммо фалокатнинг ҳаммаси ҳам уларни бирлаштирмаслиги, аксинча, кимларгадир ёв қилиб ҳам қўйиши мумкин экан. Мисол учун сулув кампир, яъни Оқморал бугун шу уйдаги оила аъзолари ичида ягона тошқин қурбони бўладиган чиқди. Сабаби у укасининг хотини, келини, ўғил-қиз ва неваралари сиққан “Волга” машинасига сиғмай қолиб кетди. У бошда жиянларининг “Амма, тезроқ чиқинг машинага!” деган даъвати билан “Волга”нинг олд ўриндиғига жойлашиб олган эди, кейин оила аъзолари кўп эмас, кам эмас, нақд ўн олти киши экани маълум бўлди.

Ұн олти киши-я! Шунча одам бир енгил машина-ға қандай сиғиши мумкин? Лекин дүппи тор келганда сиғиб ҳам кетаркан. Орқа юкхона эса шитоб билан ортилган кўрпа, бұхча ва кийим, пойабзаллар билан аллақачон тўлиб бұлган эди.

Ана холос! Шу вақтда машинанинг эшиги беркилмай қолди-ку. Жигарлар бир-бирининг устига букланиб-суқилиб тирбанд бўлиб олган эдилар. Эшикни ука ташқаридан итариб зўриқиб ёпмоқчи бўлди, фойдаси бўлмади, одам ҳаддан ташқари кўп эди. Шунда эркакнинг калласи ишлаб қолди. Олд эшикни очиб опасига маъноли тикилди. Бирдан кўзларини пирпиратиб:

– Опа, – деди.

Кампир бир маънони сезиб қолди ва бўшашди.

Ука давом этди:

– Саксонга кирдингиз-а?..

– Мен ўлгур... Мен ўлгур... – кампир саросима ва хижолат ҳисси юзига уриб, укасининг невараларини итариб-суриб машинадан тушди.

– Хафа бўлманг яна, ахир сизнинг ёшингизга ким етди, ким етмади. Унинг устига... уйга қоровуллик қилиб турасиз. Айтиб бўладими... ким билсин, яна... Ўғри-пўғриллар ҳам йўқ эмас... Кечирасиз-да, аҳволни кўриб турибсиз-ку. Биздан норози бўлманг...

Кампир аҳволни олдинроқ тушунмагани учун ҳақиқатан афсус қилди.

– Мен меров, мен эсар... чироғим, айланай, жонимни ўйлаганимни қара. Миямни еб қўйибман-да... сен шошил, тезроқ ҳайда, бу туришда йўлларинг беркилиб қолади. Мендан рози бўлинглар... Қара, каллам ишламаганини. Эҳтиёт бўлиб ҳайда.

Ука машинага ўтириб моторни юргизди. Опаси у ўргатганидай эшикни орқасидан зарб билан ёпди.

Энди юрган ҳам эдики, катта невараси қичқириб юборди:

– Вой, соткам...

– Бақирма-е, одамлар не аҳволда-ю...

– Йўқ, бўлмаса тушаман...

– Сотка керакми, жон керакми санга...

– Баҳромнинг совғаси эди... Майли, силар кетаверинглар...

Ука аччиқ билан тормозни қаттиқ босиб шартта кабинани очди-да, қичқирди:

– Опа! Опа дейман! Гарангми... Опа-а!

Кампир энди айвон тепасидаги супага чиқаётган эди. Бир оз гарангсиб туриб қолди. Укасининг товушини эшитиб ортига ўгирилди. Қўлини силкиди. Тезроқ жўнамай нима қилиб турибсизлар, демоқчи эди.

– Майли, мен силардан розиман, – деди сўнг. Кейин: – Сувда чўккан шаҳид бўлармиш, ташвиш чекманглар, – деди-да, видолашаётган каби қўлини у ёқ-бу ёққа чайқади. Яна ортига ўгирилмоқчи эди, укаси жонининг борича бўкирди:

– Сарвининг соткасини опчиқинг деяпман! Эшит-япсизми, телевизорнинг устида, зарядда экан.

Кампир бу гапни эшитди чоғи, уйга кириб кетди. Қайтиб чиқиб аппаратни баланд кўтариб укасига кўрсатди. Сўнг яна супага қараб йўналди. Укасининг жон-пони чиқиб кетди.

– Бу ёққа опкелинг!

Кампир гапга энди тушунди чоғи, бу ёққа қараб юраверди. Укаси сабри чидамай тез-тез борди-да, опасининг қўлидан соткани юлиб олди.

– Вой-й, жигарим-а, мен бу сабилни оволинг, гаплашиб турамиз деб тушунибман-а, кечирасан-да, қаричилик...

Ука келганча “Волга”нинг мотори ўчиб қолган, энди калитни қанча бураса ҳам машина ўт олай демасди.

– Опамизни норози қилдик-да, – деди хотини.

– Нима? – деб қичқирди унга чоли.

– Опам норози эмасмикан деб ўйлаяпман-да. Мана, техникангиз ҳам юрмай қолди-ку.

– Минғирлама-е. Ҳар нарсани гапиравермай тур, не аҳволдамиз-у... бидирлайсан. Опам саксонга кирди, саксонга... Бўлмаса ўрнига сен қол. А, қол, туш машинадан!

– Дадажониси...

– Бўлмаса мен қолай, мана, ҳайда машинани.

– Дадажониси... Сизни деб...

– Бўлмаса минғирлама.

Аммо машина ҳамон жойидан қимирламасди.

– Опа! – деб тагин чақирди ука.

Опаси қараган эди, укаси қўл имлаб чақирди. Тез бўлинг дегандек қўлини зарб билан силкитди.

Опаси кавушини оёғига илмай шошиб кела бошлади. Лозим-қўйлаги тамом шалаббо бўлган эди. Сув тобора кўпайиб борарди.

– Укажон, мени қўй, мен энди бу дунёнинг одами эмасман. Розиман, – деди кўзлари мўлтираб.

– Э, мен буни айтаётганим йўқ. Машинанинг орқасидан туртиб юборинг, юрмаяпти.

– Ҳа-я, эсим қурсин, кучим етармикан?

– Етади, етади, сал туртсангиз бўлди, нарёғи пастлик, юриб кетади.

Кампир машинанинг ортига ўтиб бор кучи билан итара бошлади. Ука ҳам кабинадан чап оёғини чиқариб тираганча чирана бошлаган эди, машина кўзғалиб юриб кетди. Сўнг пастликка йўналиб мотори ҳам ўт олди.

Неваралар чий-чийлаб “Аммам қолиб кетди, аммам сувга чўкадимми?” дейишарди.

Машина бир оз пастликка қараб юрди-юрди-да, сўнг йўналишини ўзгартириб тепаликка қараб кетди. Текисликдаги асфальтдан тезлигини ошириб олди-да, қирга қараб чиққан тош йўлдан ортига қумшағалларни сачратганча ўрлаб жўнади. Шу зайл бора-бора кичрайиб кўздан йўқолди.

Сулув кампир ундан кўз узмай турди. Ғойиб бўлгач “хайрият” деб қўйди.

Энди унинг наздида тошқин тошаверса, ҳаммаёқни сув олиб кетса бўлаверарди. Чунки энди фалокатга, илло ўлимга ҳам руҳан тайёр эди.

* * *

Намозшом тушганда Матлаб чол қий-чув қилиб саросимада тоққа ошиқаётган оломонга қўшилмай бир ўзи тентирарди. У айна тошқин бошланган тепа маҳаллага боришни ният қилганди. Бу тошқин ҳали

бошланиши экани, агар чиндан ҳам дамба ўпирилган бўлса ҳадемай қиёмат қойим бўлишини у дилидан ҳис этарди. Аммо дамба дегани шундоқ ташлаб, ҳимоясиз қолдириладиган жой эмас. Ҳамма жойда бўлгани сингари бу ерда ҳам у кўриқланса керак. Давлат учун стратегик аҳамият касб этадиган, аҳоли учун эса жон озиғи бўлмиш сув омборини эҳтиёт қилмаслик мумкин эмас. Зеро, ўша Жамбулга тушиб келаётган куни ҳам ҳарбийлар сув омборини портлатиб юбораман деганида мазах қилиб кулишган эди-ку.

Қаршисида ариқларни аллақачон тўлдириб четдаги йўлларнинг ҳам шағал тошларини шалдиратиб оқиб тушаётган сувнинг у қадар дами баланд эмаслигидан ваҳимага тушмай бораётган чолнинг кўнглида недир хотиржамлик бор эди. Ва не бир хаёлда, урушдан кейинги дастлабки йилларда қурилган мамлакат миқёсида улкан сув иншооти ҳисобланган сув омборининг шаҳарга қуйиладиган қисмида ўша кезларда бунёд этилган осмон бўйи чархпалакни кўзлаб борарди. Чархпалак тепадан бетон каналда шитоб билан оқиб тушувчи катта сув устига ўрнатилган бўлиб, унинг сув тўлдирилган идишлари ҳам дошқозондай келувчи чўян идишлар бўлганидан шамол тегирмони сингари тез айлана олмас эди. Бироқ чархпалак айланиб тепага кўтарилавергач бири чап, бири ўнг томондаги катта бетон ариқда сув қуювчи катта чўян қозондан тўкилаётган сув офтоб шуъласида ажиб жимирлаб ўзига хос кичик камалаклар ҳосил қилар, кўрган кўзни қувонтирарди. Шу атрофда бунёд қилинган истироҳат боғининг терак, арчаю чинорларига шамолда дув-дув учиб келувчи сув зарралари келиб урилар, дарахтнинг намиққан тоза япроқлари қуёш нурида ўзгача ялтирарди. Матлаб, ўша вақтларда айни куч-ғайратга тўлган бўз бола, мактабдан бўш кезлари Оқморал билан бу ерларга келар, соатлаб гурунг қилиб тўймас эди. Кечагина эди. Худди кечагина эди. Аммо ундан бери қанча сувлар оқиб кетибди. Сувлар оқибди-ю, хотира, ширин бир туйғулардан ўзга нима қолибди? Азобу уқубат, тухмат, Сибир... Бу ёқда Оқморалнинг шўр қисмати... У кўриб гувоҳи бўлиб турган қисматда Оқморални айблай олмасди ҳам. Илло Сибирга сургун дегани ажал комига тик оёқда бормоқ дегани эди-ку. Лекин шу парирўй қизни деб унинг буткул умри кўкка соврилиб бўлди.

...Сув бетон ариқдан тошиб чиқиб атрофларни ювиб кетаётганди. “Тошқинга сабабчи” бўлган девона чол эса шу атрофда тагин ўзининг тақдирини томоша қилиб юрарди. У бир замонлар Оқморал билан сайр қилиб келиб шудринг зарралари ила чайилиб қорайиб қолгувчи, иккаласи устига чиқиб энтикиб юзларини сувга тутиб турувчи каттакон темир қувур олдига келиб қолди. Ўшанда чархпалак қозонларидан бетон ариққа тўкилиб, сўнгра шу қувурга ғалдириш шовқин ила қуйилиб деярли тўлиб оқадиган топ-тоза сувга томоша қилиб диллари завқланар, сув зарралари ҳўл қилгани етмагандай бир-бирларига ҳовуч-ҳовуч сув сепишар, йигитнинг оқ нейлон кўйлаги, қизнинг энди урфга кирган шоҳи атласи баданига чиппа ёпишиб қолар, қизнинг дуркун кўкраги ростмана билиниб қолар, пушти дуррачаси остидаги

қалин ўрилган қора сочлари ҳам зилол сувда бирров чўмилиб олар, девонаваш ёшлик сурурига қўшилиб рўмол тагидан кўкси узра бир қулоч дордай биланглаб чиқиб келиб, шўхликка қўшилар эди. Сўнгра ёшлар гўё уст-бошларини қуритиш учунмикан, қалин дарахтлар панасига ўтиб узоқ қолиб кетишар, эҳтимол, уст-бошлари намдан аригач, қизаришиб чиқиб келишарди...

Йигитлик чоғини эслаб, яна нималардир кўксига тўкилиб чол ағанаб йиғлагиси келди.

Аммо атрофни ёритиб турган прожекторлар ёруғида қувур оғзига тиқилиб турган каттакон қора нарсага кўзи тушиб бир нарсага ақли етгандай кўнгли нурланди. Яна тек қотиб бирор ҳаром ўлган мол эмасмикан деб тўхтади. Барибир сесканди. Сўнг қари чолни мол гавдаси чўчитганига ҳайрон бўлди, аммо не-не бўри-қашқир изғиб-кезган Талас овлоқларини бир зум эслаб қувур оғзига сув кечиб келди. Қарасаки, гўё тўфон уриб ётган жойда чиндан ҳам бир нарса тиқилган. Бир катта шаҳар аҳли шунга аҳамият бермабди-ки, деб ажабланди. Енг шимариб бир узун таёқ топди-да, уни қувурга узатиб, тиқилган нарсени итариб оқизиб юбормоқчи бўлди. Кучи етмади. Нарёқдан, қувур устидан юриб келмаса бўлмас экан. Шундай қилди. Қувур устидан келиб таёқ суққан эди, тагин бўлмади. Бир кўрпа ё теридай нарса шох-шабба билан қўшилиб қувур оғзига қопланиб қолибди. Қиш кезлари чархпалак тўхтатиб қўйилишини эслади. Қанақадир бир тормозга ўхшаган мурвати бўлиши керак. Йўқ, уни чол ахтариб тополмади. Тагин қувур устидан юриб келди. Ётиб олиб бояги қопламани бир учидан бор кучи билан тортди. Ўша парчаси йиртилиб чиқиб келди. Яна ётиб олиб тортаверди, тагин бир парча узилиб чиқди. Яна тортсам чиқади деб ўйлаган эди, йўқ қолгани қайтанга маҳкамроқ ёпишиб қолган эди. Чолнинг мияси ишлаб кетди. Бояги қалин таёқ билан кўрпа ё кийим қопланган шох-бутани уриб-суриб юборгани яхшироқ экан. Сув оқимиға қўшиб таёқни суқиб итараверди. Шунда денг, шох-шаббалар синиб-синиб сув оқимининг тезлиги билан улар қувурнинг ичига бирданига сингиб ғойиб бўлди. Атрофга оқаётган тошқин ҳам туйқус тўхтади-қолди.

Маҳалла-гузар тим-тирс эди. Чол ўзича зўр иш битирганини ҳис этди. Аммо атрофда ҳеч ким йўқ, чамаси ҳамма жон ҳовучлаб қиру дўнгликларга ўрлаб кетган, балки... балки бошқалар тун зулматида ваҳимаю бедорликдан чарчаб уйқуга чўмган эдилар. Ҳар қалай дунёни сув босмаётган эди-ку. Тепалиқдаги икки гузарга сув тошган эди, холос.

Чол борар манзилини белгилай олмас, лекин ўта чарчаган эди. Кесилган чинор кундасига ўтириб тин олди. Барибир ёшлик хотиралари уни тарк этмасди.

Анови ариқ четидаги бўлиқ ўт-ўлан кўмган жойларда ўша чоқда урф бўлган қора хром туфлисининг, Оқморалнинг ҳам учли, пошнаси ҳам учли оқ туфлиси излари бордир. Лекин энди буларнинг қандай аҳамияти бор?

Тобора ҳорғинлик ўз измига тортиб ва хийла тун шабадасидан жунжикиб борар экан, бу ерда тунаб

бўлмаслигига, Матёқуб ошнасаникига эниб бормаса бўлмаслигига иқрор бўлди. Бели ҳам зирқирай бошлади. Иссиқ кўрпага ўранишни ният қилди.

Омонат бу дунёда ўзи бирор кун хотиржам ором топдимми, деб ўйлади. Не ажабки, ундай кунни эслаёлмади.

Шунда... нарироқдаги дарахтлар ортидан бир хилқат қора тортиб келаётганини пайқади. Тўғри ўзига қараб келарди. Ўрнидан туриб томоқ қириб қўйди. У ҳам бир тўхтади-да йўталган бўлди. “Аёл киши”.

Бир оз юриб пешвоз чиққандай бўлди чол ва:

– Келинг, – деб қўйди йўлига.

– Ассалому алайкум, бобо. Ўзи қушуйқуман десагиз. Шу бугун қўшнилару бола-чақа, бариси уйлари ташлаб қирга кетишди. Тошқин ёмон экан.

– Сиз-чи, бир ўзингиз қолдингизми?

– Бир ўзим... ҳа, уйқоровул ҳам керак-ку... Ваҳимаси ёмон бўларкан. Ҳар ким жонини ўйлаб қоларкан. Унинг устига бир доvon ошиб келган девона чол аввалдан сув омбор тошади, деб каромат қилган экан. Одамларнинг оғзида шу гап эди, сув тошгач, ана, девонанинг башорати амалга ошди, деб ҳамма шошиб қолди.

– Бу тошқин эмас, анови чархпалакнинг суви, – деди чол.

– Қанақасига?

– Шунақасига-да. Ўзи... оббо, қизиқ бўпти-ку, фарзандларингиз сиздай кампирни тошқин босаётган уйга қоровул қилиб кетишгани ғалати бўпти-да...

– Шarti кетиб, парти қолган бўлсам. Қаридим. Бу дунёда кўраримни кўриб бўлдим. Орзу-ҳавасларим амалга ошди-ошмади, ҳар нечук бир одам катори яшадим. Ҳаёт ортда қолди. Энди қирга чопиб қутулган билан нима ўзгарарди?

– Шуни айтинг! Мен ҳам кўчабошидаги Матёқуб жўрамникида эдим. Ўтган-кетгандан гаплашиб ҳангомалашиб ётган эдик, бола-чақаси гузарни сув босяпти деб восвослардек машинага чиқиб, жўрамниям миндириб тепага кетишди. Мени бегона... бегона меҳмон... деб қолдиришди. Хафа эмасман. Ўзи кимман уларга? Вақти-замонида бир фариштанинг ортидан довдираб эргашиб келган дайди итман-да...

– Дайди ит эмассиз, – шундай дея кампир негадир мунғайиб энгашиб олди. – Сиз Самарқанднинг

Хартанг қишлоғидансиз. Дунё ҳадисшуносларининг пешқадами Имом Бухорий дафн этилган қишлоқдан.

– Биларкансиз, биларкансиз-а... – Сўнг бирдан тетикланиб: – Қайдан билдингиз? – деб сўради ва қулоғини елпана қилиб турди.

– ...

(Шу жойда Кумушбидининг “Сиз ўшаму?” номли машҳур саволини келтирсак бўларди. Аммо қаҳрамонларимизнинг бири кампир, бири чол. Ўхшаш жойи шундаки, булар ҳам бир-бирларининг дийдорларига тўймадилар. Тарих зулми дийдордан устун турди: иккисини икки ёққа юлқиб улоқтириб юборди. Биз учун қизиғи ҳам шу: бировникига ўхшамаган қисмат. Қолаверса...)

Қолаверса...

(Чол ва кампирни бир-бирига суянтириб дийдиёлаштириб қўйсақ ҳам бўларди. Хоҳласангиз Сиз шундай тасаввур қилинг. Яхшиси биз ҳикоячи сифатида бу ҳолатга тегинмайлик. Сабабини тушуниб турибсиз: энгил ҳолат эмас...)

Алқисса, сулув кампир чол билан укасининг ҳовлисига тушдилар. Тонгни қарши олдилар. Ҳаёт жой-жойига тушди. Тоққа чиқиб кетганлар ҳам биринкетин тушиб келишди. Сулув кампирнинг укасининг жужуқ неваралари тоққа машинада қандай чиқиб боришгани, тик қиялардан қўрқмай ўтиб боришганини биринкетин ҳам бурро, ҳам соқовланиб гал бермай ҳикоя қилишарди.

Лекин эрталаб кетаётганларида кеча чиққан жойларидан машина пастга қараб тушолмабди. Бобоси кечқурун бу ерлардан қандай чиқдик экан, деб юрак ҳовучлаб қолибди. Ёрдамчи кутиб турганмиш...

Чол ҳам, кампир ҳам уларга ёрдам кераклигини тушунишди. Бир-бирига им қоқиб ўринларидан кўзғалишди...

(Матлаб ва Оқморал эртақдагидек мурод-мақсадига етмагандир. Лекин муроду мақсад нима ўзи? Изласанг топа оласанми?)

Хуллас, бу ёғи Сизга ҳавола. Хоҳласангиз Матлаб чолни қариган чоғида Самарқандга жўнатиб юборинг, хоҳласангиз икки қария кексалик гаштини бирга сурсинлар. Ўзингиз қолганини истаганингизча тўқийверинг.

Бизнинг ишимиз битди.)

Узоқ ЖўРАҚУЛОВ,
филология фанлари номзоди,
ЎзМУ доценти

ЖАРАЁН МАРОМИ

Адабиёт тушунчасига образли таъриф берганда, кўпинча уни инсон қалби, жамият руҳиятининг барометрига ўхшатамиз. Ҳақиқатан, хассос ижодкор нигоҳи ўзга назарлардан пинҳон, лаҳзада кечажак синоатларни илғайди, ижодкорнинг чап қўли инсониятнинг улкан қалби устида туради, унинг қандай ураётганини аниқлайди, ўнг қўли қалам йўнади, руҳияти сўз тўфонлари ичра парвоз этиб сўзлар аро лойиқларини саралайди, оқ қоғоз томон йўллайди. Ижодкор қалби эса, сўз нури ила жилваланиб, бадиият салтанатига ҳарорат бағишлайди. Ижод дунёсида бу жараён илҳом, расмий доираларда адабий жараён деб номланади. Бадиий ижод кишилари шоир, носир, драматург дея аталса, адабий жараён томирини тутиб, унинг қандай ураётганини аниқлашга омил кишилар мунаққидлар, айти жараённинг ўзи адабий танқидчилик дейилади. Бундан келиб чиқадики, адабий танқидчилик бадиий ижод жараёни билан мақсад ва моҳияти нуқтаи назардан узвий, ҳатто эгиз ҳодиса.

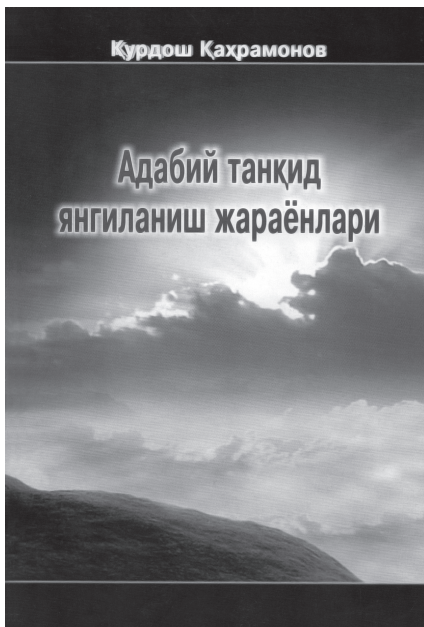
Ўзбек адабиётида кейинги йигирма – йигирма беш йиллар ичида жиддий ўзгаришлар, янгиланишлар кўзга ташланди. Айниқса эпик ва лирик турда ҳам семантик, ҳам структур жиҳатдан қолипларга сиғмайдиганроқ асарлар майдонга келди. Ўзбек мумтоз адабиёти ва фольклори, жаҳон адабиёти анъаналарини ижодий синтез қилишга уриниш, инсон феноменига бир қадар эркинроқ ёндашув тамойиллари, образлар талқинида, услубда янгиликлар қилишга интилиш сезиларли равишда кучайди. Бу жараён бўйига қараб бўлмаса ҳам, энига қараб шу қадар тез ўса бошладики, ўтган асрнинг 80-йилларигача адабий жараён билан қадам бақадам юришга одатланган ўзбек танқидчилиги бундай суръат олдида эсанкираб қолди. Бир сўз билан айтганда, адабий ижод табиатига хос тартибсизлик олдида анъана ва тартибларга содиқ танқидчилик ўз ожизлигини тан олишдан ўзга чора топа олмади. Зотан, адабий жараёндаги табиий пўртана адабий танқид олдида талқин доирасини кенгайтириш, тубдан янгиланиш ёхуд

жараён ўзанидан чекиниб туриш масаласини кўндаланг кўйган эди. Адабий танқидчилик иккинчи йўлни танлади, аниқроғи танлашга мажбур бўлди.

Аммо чекиниш сира ҳам мағлубият дегани эмас. Чекиниш, бу – нафас ростлаш, йўл қидириш, изланиш, куч йиғиш, бир сўз билан айтганда илмий тактика дегани. Бу ҳам ўзбек адабий танқидчилигининг ўзига хос бир босқичи бўлди. Зотан, адабий танқидчиликнинг шаклу шамойили, фаолият тарзи бир ёки бир нечта танқидчи, муайян ижтимоий, маънавий-руҳий омиллар билангина боғланиб қолмайди. Қолаверса, айти босқич сира ҳам тасодиф эмас, балки ўз номи билан жараён. У ўзининг аниқ қонуниятлари, аниқ тамойилларига эга. Ана шу жараённи холис кузатиш, қонуниятларини илғаш ва қайд этиш, умумлаштириш, шу асосда ўзбек адабий танқидчилигининг келажаги хусусида фикр айтиш зарурати бор эди. Филология фанлари номзоди, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети доценти Қурдош Қахрамоновнинг “Адабий танқид: янгиланиш жараёнлари” (Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009), деб номланган монографияси айти зарурат туфайли майдонга келган асарлардан биридир.

Албатта, Қ.Қахрамоновга қадар ҳам ўзбек адабий танқидчилигининг шаклланиши, ўзига хослиги, ривожланиш тамойиллари, вакиллари тадқиқига қаратилган диссертациялар, монография ва рисоалар чоп этилган. Аммо, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Қ.Қахрамонов монографияси ўзигача ёзилган тадқиқотлардан қатор хусусиятлари билан ажралиб туради.

Олдинги тадқиқотлардан фарқли ўлароқ, “Адабий танқид: янгиланиш жараёнлари” китобида адабий танқидчилигимизнинг бир қадар турғун даврларига ўхшамаган, ранг-баранг, чигал ва мураккаб палласи ўрганилган. Олдинги ишларда аниқ ва мажбурий методология асосида бунёд этилган адабиётни адабий танқидчилик яна-да мустаҳкамроқ қолипга солиб

талқин этилган бўлса, Қ.Қаҳрамонов изланишларида ўрганилган давр адабиёти, танқидчилиги фаолиятида айна қолипларнинг синиши, йўлсизлик, изланиш, маълум маънода асл адабиётни кашф этиш, кашф этароқ адабиёт жараёнлари хусусида фикр юритилган. Шунга кўра, монографияда ўзбек адабий танқидчилигининг кейинги даврларида доир бир нечта муҳим масалалар талқин этилган.

Маълумки, ўтган аср 80-йиллари интиҳосига келиб, адабий танқид нима, бадиий асарга қайси усулда ёндашмоқ мақсадга мувофиқ, қандай асар чин маънода асл адабиёт намунаси бўла олади, танқиддан паст асарларга қандай муносабатда бўлмоқ лозим каби қатор саволлар ўртага тушдики, бу даврдан бошлаб шакллана бошлаган ўзига хос адабий материаллар эндиликда шу каби ҳақли жумбоқларга жавоб топиш масаласини кўндаланг қўйди. Натижада бадиий асарни таҳлил этиш йўллари излаш, илмий изланишлар йўсини, адабий танқид методологиясини белгилаш ўта долзарб муаммага айланди. Негаки, бу давр адабиёти том маънода синтезлашган адабиёт бўлиб, на аънавий мумтоз поэтика, на жаҳидлар барпо этган социологик талқин, на шўро танқидчилигида узоқ йиллар гегемонлик қилган марксча методология қолипларига тушур эди. Бу адабиёт мавжуд методологик тамойилларнинг барчасини умумлаштириш, шу асосда ўзига хос янги тадқиқот усулларини кашф этишни талаб этарди. Гарчи, бу жараён қарийб ўттиз йиллардан бери давом этиб келаётган бўлса-да, унинг илмий-назарий жиҳатдан яхлит, системалашган бир шакли ҳанузгача дунёга келгани йўқ. Жараён давом этяпти.

Қ.Қаҳрамонов тадқиқотининг мазмуни, эҳтимол мақсади ҳам мана шу жараён ҳақида тасаввур ҳосил қилиш, айна оқимни бир ном, ҳаракат шаклида тасвирлашга қаратилгани билан ўзининг маълум ютуқ ҳамда камчиликларини намоён этади.

Дарҳақиқат, бу борада олим билдирган фикрларга қўшилиш мумкин. Муайян асарни бир бутун бадиий матн сифатида структур таҳлил қилиш, ўзбек адабий танқидчилигига хос индивидуал тафаккурнинг маҳсули бўлмаса-да, жаҳон адабиётшунослик илмида маълум тадқиқот канонларидан унумли фойдаланиш натижаси сифатида диққатга молик. Ва бу ҳолат Европа ҳамда рус адабиётшунослигида узоқ давом этган илмий талқинлардаги классицизм аънаваларини ёдга солади. Буларни эътироф этган ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, миллий адабий танқиднинг ривожланиши, янги методологик тамойилларнинг шаклланиши учун энг муҳим восита жаҳон халқлари тажрибасида мавжуд илмий-адабий методларнинг маъно-моҳиятини англаш, уларнинг назарий асосларини ўзлаштиришдир. Бу борада китобда атрофлича ўрганилган филология фанлари номзоди Сувор Мелининг “Структурализм ва структур таҳлил ҳақида” (китобда сарлавҳа хато берилган – У.Ж.) тадқиқотини алоҳида таъкидлаш лозим. Менимча, жаҳон адабиётшунослиги тарихида мавжуд ва муайян самара берган барча тадқиқот методларининг айнан маданий-тарихий, ижтимоий-сиёсий, руҳий-маънавий, илмий-адабий, этик, эстетик моҳияти нуқтаи назаридан теран ўрганиш, умумлаштириш бугунги адабий жараённинг муҳим шарт бўлиб турибди. Шундагина шарқ мумтоз танқидчилиги одоблари, йўналишлари, мақсад-муддаолари бизга бутун бўй-басти билан намоён бўлади. Бу икки кутб адабий тафаккурини том маънода солиштириш, лозим бўлса, синтезлаш имконияти туғилади. Шунда ҳам кейинги йиллар адабий танқидчилигида бўлгани каби тарихий шарт-

шароит, макон-замон муносабатларини ҳисобга олмай турли тайёр методларни бугунги адабий манбаларга татбиқ этиш, ўзбек адабий танқидчилиги ривожини учун асос бўла олмайди. Фақат адабий танқид методологиясини белгилаш учун восита ўлароқ хизмат қилади, холос. Зотан, адабий танқид методологияси шундай ҳодисаки, унинг шакли шамойили ҳар бир макон-замонга, ҳар бир ижодкорга индивидуал ёндашув, адабий жараён, бадиий асар табиатидан келиб чиқиб баҳо беришни тақозо этади. Тирик матнни тайёр қолипларга солишга уриниш эса бу чаманзорнинг пайҳон бўлишига олиб келади.

Бундай ўзига хос методологияни ишлаб чиқиш учун мунаққид дегани, энг аввало, холис, миллий, шарқ маънавий-маърифий аънаваларига тўйинган аниқ дунёқарашга эга бўлиши лозим. Бунингсиз ўзбек адабий танқидчилигининг ўз методологияси бўлиши ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Қ.Қаҳрамонов тадқиқотида мана шундай жиддий масалаларга эътибор қаратиш, уларни илмий материаллар асосида баён этишга интилиш сезилади. Аммо олимнинг: “...Мустақиллик даври танқидчилигида бадиий асарни баҳолашда системали таҳлил етакчилик қилаётганини таъкидлаш зарур” (128-бет), деган фикрларига қўшилиб бўлмайди. У системали таҳлил намунаси сифатида кўрсатган тадқиқотларнинг бирортаси бу улкан илмий феномен талабларига жавоб бермайди. Гарчи, биз миллий танқидчилигимиз хусусида меҳр-муҳаббат билан фикр юритишимиз ўзбекона одоб ҳисобланса-да, бундай жиддий муаммоларнинг холис ечимини топишнинг зарурати ва шартлиги том маънода объектив бўлишни талаб этади. Қолаверса, системали таҳлил дегани бир асарга кўплаб илмий-адабий методларни бирваракайига татбиқ қилиш дегани ҳам эмас. Масалани айна тарзда тушуниш гўёки бир дарахтга шакл бериш учун биратўла ўнлаб боғбонлик асбобларини ишга солишга ўхшайди. Ҳолбуки, ҳар бир дарахтнинг ўз табиати, манзил тутмиш ўрни, қуёш билан муносабат қилиш критерийлари бўлади. Қайсидир дарахтнинг муолажаси биргина қайчи билан, бошқасиники арра ёки болта билан амалга оширилганда самара бериши мумкин. Шуни унутмаслик керакки, тилга олинган қайчи, арра, болталарнинг ҳар бири ўз-ўзича мустақил иш қуроли, ўз услубига эга индивидуал предмет бўлганидек, ҳар бир илмий-адабий метод ҳам (агар у метод даражасига кўтарилган бўлса!) алоҳида бир системадир. Мана шундай методлар йиғиндиси, уларнинг умумлашган кўриниши методология аталадики, ижтимоий жараёнлардан, замон ва макон табиатидан тамомила холи бўлмаган, ҳаракатдаги, интиҳосини ҳеч ким башорат қила олмайдиган адабий танқид методологияси табиати ҳам турғун тушунчаларда эмас, балки айнан доимий циркулятив ҳаракатда намоён бўлади. Бугунги адабий жараёнда намоён бўлаётган баъзи бадиий экспериментлар, тақлидлар, шаклан бошқачароқ асарларни тўғридан-тўғри модернизм намунаси дея баҳолашга уринишлар ҳам айнан ҳаракатдаги жараён моҳиятини теран англамаётганимиздан келиб чиқётганини алоҳида таъкидлаш лозим. Шунинг учун ҳам айна жараён хусусида фикр билдириш, уни номлаш, етакчи хусусиятларини белгилаш ўта мураккаб жараён. Тадқиқотчидан изланиш, изланиш ва яна изланишни талаб этади.

Доцент Қ.Қаҳрамонов ўта заҳматкаш, синчков, илмли ва, энг муҳими, холисликка интилувчи олим. Унга бу йўлдаги машаққатли меҳнатлари самарали бўлишни тилаб қоламиз.

Маҳмуд ТОИР

Сўзнинг жонимга ишраман бир гул

Сўзнинг гўзали муҳаббат мадҳида айтилуру. Бу борада сўзнинг азалини эса Одам Ато ҳазратлари Момо Ҳаво онамизга айтганлар. Демак, ошиқлик бизга Одам Атодан мерос. Аммо бу мерос ҳар дилда ҳар рангда юз очуру. Ҳар тилда ўзгача оҳанг касб этуру. Севганга ҳаёт гўзал, севилганга бахт бор.

«Ёшлик» журнали мухлисларига илинаётган бу битикларим йигитлик йилларининг сандоси. Уларнинг аксарияти дафтарлар қатида қолиб кетса шеърнинг ҳам уволи борга ўхшади. Муҳаббатнинг уволини ризқнинг уволига қийслаб бўлмас. Аслида шеърни изоҳсиз ўқиган маъқул эмасми?..

ХАЛҚОНА

*Қат-қатгина қатлама,
Қатларида ёғи кўп.
Ким севишини билмас,
Юрагида доғи кўп.*

*Ошиқликдан ор қилган,
Оро йўлда оввора.
Муҳаббатни хор қилган,
Яшар абад дилпора.*

*Қантак ўрик қанд эмас,
Чойга солиб бўлмайди.
Бевафонинг номини,
Ёдга олиб бўлмайди.*

*Кўлни-кўлга берсангиз,
Дукиллайди юраклар.
Ногоҳ қарсиллаб синар,
Эгилмаган тераклар.*

*Пора-пора, дилпора,
Севолмаган бечора.*

*Тошга малҳам кор қилмас,
Бўлиб юрманг оввора.*

*Ишқдан ишрат изламанг,
Ишқ вафонинг меваси.
Кўзга тушган ямоқдир,
Чинниларнинг чегаси.*

ЧИН ОШИҚ

*Шодлигида шароб бор,
Кўзларида гулоб бор.
Сочларида тун бўлса
Юзларида офтоб бор.*

*Бу қандай чашма экан,
Дил унга ташина экан.
Севмайин, севилмайин,
Ичишга шошма экан.*

*Гул тутар ифори йўқ,
Дилида дилдори йўқ.
Ҳар ошиқ Мажнун бўлса
Лайлининг бозори йўқ.*

*Садоқат шеваси хуш,
Муҳаббат меваси хуш.
Ошиқман деб оҳ урар,
Ёрни бир кўрганми туш?*

*Сеҳрда садо бўлмас,
Қуруқ сўз нидо бўлмас.
Чин ошиқ чиранмайди,
Бир оҳда адо бўлмас.*

КУЛГИЧИНГ

*Қатра кўз ёш қонимдан,
Бир оҳ чиқди жонимдан.
Шу гўзалнинг пойига,
Туширдинг осмонимдан.*

*Мағрур эдим, сор эдим,
Чертилмаган тор эдим.
Худойимга йиғласам,
Хилватда хумор эдим.*

*Ай муҳаббат, муҳаббат,
Юзингдаги нурунгда.*

Сен кулдинг, мен кул бўлдим,
Кўзингдаги кўрингдан.

Офтоб қани, ой қани,
Кўрсин, кўрсатай сани.
Менсиз ерда юрганин,
Жисмимдаги жон мани.

Қабогингда қоринг йўқ,
Тикилсам туморинг йўқ.
Кулгичинг кундан гўзал,
Менингдек хушторинг йўқ.

ОЛМА ОТСАНГ

Қарсиллаган қарс нима,
Кўнгилдаги дарз нима,
Йўлга чиққан йигитга,
Араз нима, арз нима?

Олма отсанг билиб от,
Аввал ўзинг илиб от.
Бахтли бўлган борми, айт,
Дунёсида солиб дод.

Офтобга арзандасан,
Моҳтобга пазандасан.
Худойимнинг олдида,
Битта гариб бандасан.

Кўзга тушган чўп экан,
Бахтли бўлсанг хўп экан.
Бу оламга сен, мендек,
Келиб кетган кўп экан.

Чиройда чиммат бўлур,
Хуш сўзда ҳикмат бўлур.
Одам учун айт, нима,
Қадрдек қиммат бўлур.

Билиб севсанг бахтлисан,
Кўксингда тоғ, тахтлисан.
Юзингда юзта офтоб,
Ёр олдида аҳдлисан.

ИШҚ ГУЛОБИ

Шамолнинг шитобидан,
Бир чимдим тутиб олсам.
Қизил гул гулобидан
Бир қултум ютиб олсам.

Кейин кўзингга боқсам,
Кейин юзингга боқсам.

Оразинг оташида,
Жонимни лов-лов ёқсам.

Юлдузларнинг юзидан,
Дурларин тилаб олсам.
Ойнинг ойдин рўмолин,
Зулфини силаб олсам.

Бирин кафтингга солсам,
Бирин кифтингга солсам.
Меҳрингни болиш қилсанг,
Бағрингда бахтдан толсам.

Мажнуннинг қайғусидан,
Тўкилган тиловатдек.
Лайлининг ёғдусидан
Топилган ҳаловатдек.

Қувончни шароб қилсак,
Қайғуни кабоб қилсак,
Висолда қоврилдик деб,
Оламга хитоб қилсак.

ГУЛИМ

Осмондаги ой десам,
Олислаб кетгандайсиз.
Жоним десам жилмайиб,
Нафасим етгандайсиз.

Сиз мендан узоқлашманг,
Узилиб кетолмайсиз.
Гулим, бахтни менингсиз,
Бармогинг тутолмайсиз.

Жўшқин сойлар савлати,
Сув юқмас тошдамикин?
Меҳмон қадрини меҳрда,
Ё чимдим ошдамикин?

Бу дунёда муҳаббат,
Кўнгилнинг хуш меҳмони.
Бир умр ўзим бўлай,
Кўнглингизни мезбони.

Қадрингизни қатраси
Қаримайди қонимда.
Гулим, гулдек очилиб
Яшайверинг жонимда.

ИЗЛАРИНГДАН ТЕРГАЙМАН

Мен жонимни Жабборга
Бекорларга бермайман.

Кўзингдаги шабнамни
Кипригимда тергайман.

Бу дунё девонаси
Деб ўқитма дилимни.
Тун менга тумор тутса,
Ишқ ёритган йўлимни.

Мен бегона осмоннинг
Офтобини узмайман.
Чиройинг гул баргига
Тиконларда чизмайман.

Ошиқман деб дунёга
Жар солмоқдан на ҳожат?
Номинг нондай азизу
Ёдинг менга ибодат.

Мен жонимни жабборга
Бекорларга бермайман.
Жаннатда ҳам ифори
Изларингдан тергайман.

САДО БЎЛУР

Тош ойнани тош йўлда,
Ётганини ким кўрган?
Айт, вафони бозорда
Сотганини ким кўрган?

Кўнгил-а, куйган кўнгил,
Сув сепиб сўндирмагин.
Суймагани ёлбориб
Ёлгонга кўндирмагин.

Умр қисқа йўл узун,
Тулпорлар ҳам толаркан.
Аламнинг алангаси
Юрагингда ёнаркан.

Кўз ярашса узукка,
Айтгин, ким гина қилар.
Қайрилма қош, қалам қош
Қайрилса нима қилар?

Кўнглимнинг кўчасидан,
Топганим озор бўлди.
Армон бағримда тикан,
Ҳижрон менга ёр бўлди.

Куйса-ю, куйдирмаса,
Ҳар кўнгил адо бўлур.
Бу дунёда айт, қачон
Тошлардан садо бўлур?!?

Дилдора АБДУРАИМОВА,
ЎЗМУ талабаси

ЎЗЛИКНИ АНГЛАШ ЙЎЛИДА

Халқимиз, миллатимиз бой тарихий маданий ва маънавий меросга эга, уларни ўрганиш миллий ўзлигимизни англашга, улардан самарали фойдаланиш эса Республикамизда фуқаролик жамияти ва демократик ҳуқуқий давлат барпо этишга имкон беради. Республикамиз Президенти И.А.Каримов “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни яна-да чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” номли рисоласида ёзганидек, “Мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш жараёни ҳеч қачон ортга қайтмайдиган, қатъий ва изчил тус олгани, одамларимиз ўзгариб, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллиги ошгани, онгу тафаккури юксалиб, ён-атрофда бўлаётган барча воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик туйғуси, эртанги кунга ишончи ортиб бораётгани мисолида кўриш, англаш қийин эмас”¹.

Ўзбекистонда мустақиллик йилларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти халқимизнинг маънавий камолоти ва миллий руҳининг даражаси билан белгиланади. Шу нуқтаи назардан XXI асрда давлатимизнинг равнақи, унинг кучи ҳамда салоҳияти кўп жиҳатдан халқ маънавиятининг юксалиги ва поклигига, ёшларимизнинг интеллектуал саводхонлигига, улар онгида ва қалбида миллий ғоянинг шаклланганлигига боғлиқдир.

Мамлакатимиз мустақилликни қўлга киритган дастлабки кунлариданоқ миллий анъана, урф-одатларимизни тиклашга киришилди. Маънавият ва маърифат соҳаларига, миллий ўзликни англашга устивор аҳамият берилди бошлади. Шу билан бирга, миллий маданиятимизнинг умуминсоний қадриятлар билан уйғунлигини таъминлашга имконият яратилди. Натижада жамиятимиз маънавий ҳаётида янгиланиш

ва ўзгариш юз бериб, миллатлараро тотувлик тикланди, миллий урф-одат ва қадриятларга муносабат ижобий томонга ўзгарди.

Давлатимиз раҳбари Ислоҳ Каримовнинг 2006 йил 25 августдаги “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарорида бу масалага алоҳида эътибор қаратилган. Бинобарин, глобаллашган дунёда фуқаролар, айниқса ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, уларда мустақил дунёқарашни шакллантириш, ўзлигини англаши, миллий ғурури ривожиди миллий урф-одат ва қадриятлар муҳим аҳамият касб этади.

Юртбошимиз И.А.Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли асарида таъкидлаганларидек, “Биз халқимизнинг ҳеч кимдан ҳеч қачон кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва албатта бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озиқланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охири оқибатда ўзимиз яшаётган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин... Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ”².

Дарҳақиқат, ҳеч бир халқ ўз тарихини билмай туриб, тараққиётга эриша олмайди. Шу маънода улғу

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни яна-да чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010, 7 бет.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008, 4 - бет.

аждодларимиз қолдирган мерос, миллий урф-одат ва қадриятларни ёшларимиз онгига янаям таъсирчан усуллар билан сингдириш уларни маънан баркамол, етук қилиб тарбиялашда, уларда ўзликни англаш туйғусинининг шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Баркамол ахлоқ ва яхши хулқ аста-секинлик билан шаклланади. Халқнинг ахлоқий мезонлари, қадриятлари ўтмиш маънавий мероси билан, кўхна она замин билан боғлиқдир. Ана шунинг учун ахлоқий тасаввурларимиз, одоб мактабимиз, миллий қадриятларимиз ва урф-одатларимиз, маданий меросимиз пировард натижада миллат учун, унинг обрўси ва истиқболи учун хизмат қилсагина бошқаларда эҳтиром ва ҳавас туйғуларини уйғотади, ана шундагина миллат ўз ўтмишини, ўзлигини, тақдирини, қадриятларини, урф-одатларини унутмайди. Яхши фазилатлар, одатлар, анъаналар, миллий қадриятлар ва буюк боболаримиз сиймоси, уларнинг тарихий мероси авлодлар йўлини шамчиरोқ янглиғ ёритиб боради.

Халқимиз ўз бошидан қанчадан-қанча оғир, машаққатли кунларни ўтказган. Доро, Искандар, Чингиз, Черняев, Кауфман каби босқинчилар тупроғимизни яксон этиб, халқимизни қул қилмоқни орзу қилган эдилар. Ўтмишда юртимизга бостириб келган ҳар қандай мустабид борки, биринчи навбатда, миллий қадриятларни оёқости қилишга, миллат руҳини синдиришга, уни ўзлигидан жудо қилишга ҳаракат қилган.

Юртбошимиз Ислон Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли китобида бу ҳақда ёзганидек, “Ана шундай даҳшатли даврда ҳам ҳар қандай зулм ва истибодда қарамасдан, халқимиз ўзини, ўзлигини йўқотмади. Тилини ва динини, иймон-эътиқодини сақлаб қолди. Ноҳақлик ва зўравонлик ҳукмрон бўлган шундай замонларда ҳам юртимиздан миллат ва халқ қайғуси билан яшаган ҳақиқий ватанпарвар инсонлар етишиб чиқди. Халқимизнинг асрлар давомида янада кучайиб, тобланиб борган мустақкам иродаси, иймон-эътиқоди нафақат қадимий маънавиятимиз, балки миллий ўзлигимизни сақлаб қолишга асос бўлди”³.

XXI асрда халқимиз руҳиятига қарши қаратилган ғоявий-мафкуравий хуружлар турли усулларда тобора нозиклашиб, “маданийлашиб” бормоқда. Турли кинофильмлар, телевидение кўрсатувлари ва радиоэшиттиришлари шаклида, газета-журналлар, интернет тармоғи ва бошқа йўналишларда мунтазам равишда тикиштирилаётган кўплаб ахборотлар халқимиз, ёшларимизнинг тушунчаларини барбод этишга, мафкуравий иммунитетимизни сусайтиришга қаратилгандир. Ёшларни зарарли ғоялар таъсирига олишга уринаётган тажовузларга қарши турадиган асосий омил энг

³ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008, 25-26 бетлар.

аввало халқимизнинг ор-номуси, эътиқоди, маърифатини, миллий қадриятларини ўзида мужжасам этган маънавий қудратидир.

Миллий онгимиз ва руҳимизни кўтариш, аждодларимизни, ўзлигимизни танишимиз, келгуси ва ҳозирги авлодни тўғри тарбиялашимиз лозим. Одамлар ўз қадриятларимиз ва маросимларимизнинг тиклана бошлаганидан бир нишона сифатида инсонпарварлик ғояларини, меҳр-муҳаббат ва раҳм-шафқатни, одоб-ахлоқни, халқлар дўстлигини тараннум этган Алишер Навоий, Саъдий, Жомий, Беруний, Форобий, Фузулий, Умар Хайём, Бедил каби буюк мутаффакирлар ижодидан кенг фойдаланмоқдалар. Бу соҳада қилинаётган ишимизда умуминсоний қадриятларни тарғиб қилган арбоблар, жумладан Имом Бухорий, Имом ат-Термизий сингари муҳаддислар, Имом Мотурудий, Бурҳониддин Марғиноний, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр, Рабғузий, Ғаззолий, Баҳоуддин Нақшбанд, Хўжа Аҳрор сингари шайх ва уламолар асарларини ўрганиш, улар ижодининг янги таҳлил-талқинлари кишиларда катта қизиқиш уйғотмоқда. Чунончи, Имом ат-Термизий “Энг яхши дўст деб одамларга доим хайрли ишларни қилиб юрвчи кишига айтилади”, “Одамлар орасида ғулу солиш, бир-бирларидан бездириш – гуноҳдир”, деб таълим берганди.

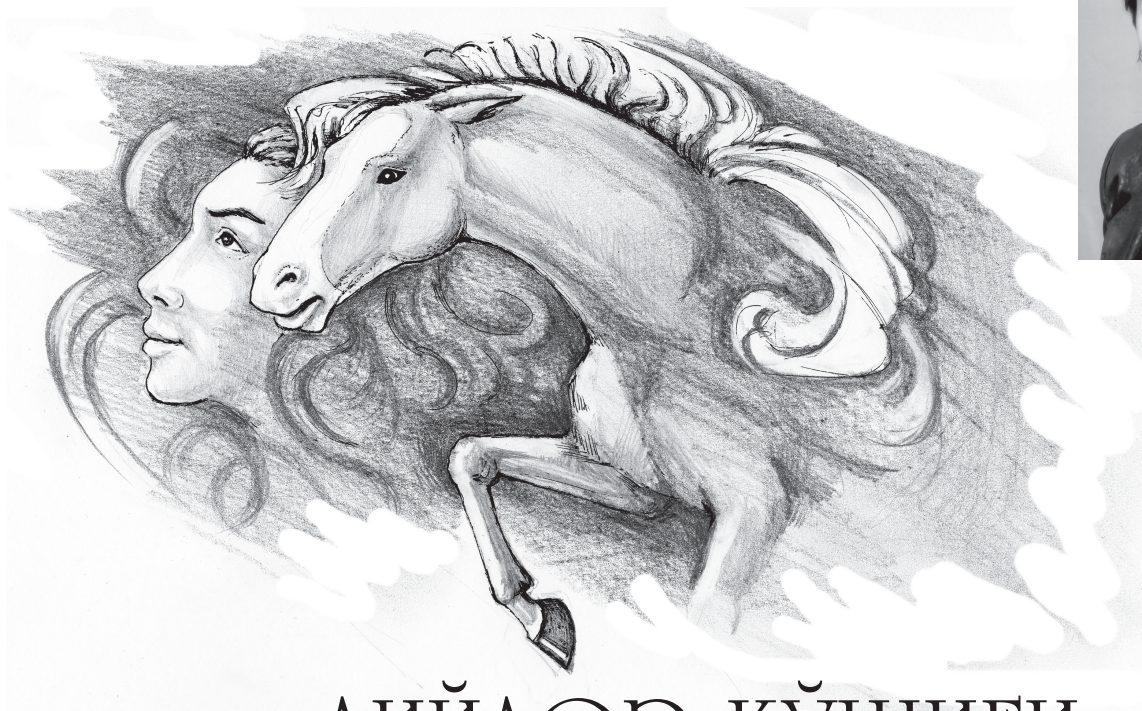
Миллий ўзликни англаш биринчидан, халқимиз, миллатимиз яратган маънавий ахлоқий қадриятларни, меросни ўзлаштиришни англашга, иккинчидан, шахсни инсоний фазилатларни намоён этишга, жамиятда инсонпарварликни мустақкамлашга ундайди. Шу тариқа миллий ўзликни англашнинг ўзи маънавий-ахлоқий фазилатлар, инсонпарварлик тарзида намоён бўлади. Бу эса – ўзликни англашни умуминсоний қадриятлар билан уйғунлашишга олиб келади. “Биз, – дейди И.А.Каримов, миллий маданиятнинг ўзига хослигини тиклаш ва ривожлантиришга катта эътибор берар эканмиз, миллий ўзликни англаш маданияти ғояларидан, умуминсоний қадриятлардан узилмаслигини назарда тутамиз. Ўзбек халқининг тарихи ва маданияти умумбашарий цивилизациянинг таркибий ва ажралмас қисмидир”⁴.

Биз юксак маънавиятга асосланган миллий ғоямиз, қадриятларимизни, кимлигимизни англасак, мустақил дунёқараш эгаси бўлсак, шубҳасиз, ёт ва зарарли ғоялар қурбони бўлмаймиз. Шу сабабли ҳам ўзига хосликни, бой маданий ва тарихий меросимиз, миллий қадриятларимизни кўз қорачиғидек асраш ҳар биримизнинг, жумладан, ёшларнинг муқаддас бурчимиз бўлмоғи лозим.

⁴ Президент И.А.Каримовнинг ЮНЕСКО ижроия кенгаши сессиясининг 155-яқунловчи мажлисида сўзлаган нутқи. (Халқ сўзи, 1998 йил 7 ноябрь)

Ҳамроҳон МУСУРМОҲОВА

ДИЙДОР ҚЎШИҒИ

Ҳикоя

Бу атрофда унинг олдига тушадиган тулпор йўқ эди. Уни етаклаб, кўчадан савлат билан бораётган Бахтиёр чавандозга ҳамманинг ҳаваси келарди. Чунки Оққашқа улоқ-кўпкариларга тулпорларнинг сардори бўлиб кирарди. Қоп-қора ёлларини ҳилпиратиб, майдонга чопиб кирганда ҳар қандай зўр чавандознинг ҳам юраги алғов-далғов бўлмай қолмасди. Бахтиёрни Оққашқанинг чавандози дейишарди.

Бахтиёр эса тулпорини «Дўстим, қадрдоним» деб эркаларди. Фақат кўпқарига киргандагина: «Олға, тулпорим, олға», дея меҳр билан қулоғига шивирларди.

***

Одатдагидек, сахарда отхонага кирган Бахтиёр бир зум серрайиб туриб қолди. Ҳеч нимага тушунмагандек анграйиб, Оққашқанинг қозиғи ёнига борди. «Бўшроқ боғлаган бўлсам, ечилиб кетганмикан?» деган ўйда тулпорнинг арқонини қидирди. Қозикда арқон кўринмасди.

Бахтиёрнинг ич-ичидан бир овоз: «Тулпорни ўғирлашган», дея таъкидлагандек бўлди. Оғилхонадан шошиб чиқиб, ҳовлини айланди, кўчага югурди. Ғираширада кўчанинг икки юзидаги тераклар қилт этмай турарди. Юраги бўм-бўш бўлиб қайтиб кириб, яна тулпорнинг қозиғи ёнига борди. Ерга тикилиб, ўзича бирор аломат, нишон излади. Ерда тулпорнинг туёқ излари кўринмасди. Шундагина ич-ичидан тошиб келаётган галаён тилига кўчди:

– Аҳ-х, ярамаслар! Ўғирлашибди! Оққашқани олиб кетишибди!

Ичкаридан хотини, ўғли ва қизи югуриб чиқди:

– Нима гап, отаси?

– Оққашқа... Оққашқа йўқ, Ҳанифа.

– Балки, арқони бўшалиб кетгандир? Эҳтимол, кўча-пўчага чиқиб...

– Йўқ! – деди Бахтиёр Ҳанифанинг гапини бўлиб.

– Уни ўғирлашган...

Бахтиёр бошини чангаллаб, Оққашқанинг охури ёнига ўтириб қолди. Ҳанифа ўн тўрт ёшли ўғли Шаҳобиддинга юзланди:

– Бор, болам, Эшпўлат амакингни чақириб кел.

Дадасининг дўстини чақириб келса, Оққашқа топиладигандек, Шаҳобиддин кўча тарафга югурди.

***

– Нима гап? Тинчликми, келин? – дея эшиқдан ҳовлиқиб кириб келди Эшпўлат.

Ҳанифа унга салом беришни ҳам унутиб, отхона тарафга ишора қилди:

– Ошнангининг оти... Оққашқа йўқолиб қолди.

– Ваҳима қилмасаларинг-чи, арқони ечилган бўлса, дала-палага йўрғалаб кетгандир. Ҳозир биргалашиб қидирамиз, – деб Эшпўлат, Бахтиёрнинг ёнига бориб, елкасига қўлини қўйди. – Оғайни, бу нима ўтириш?.. Қараш керак, эҳтимол, бедапояга кетгандир...

– Кўнглим сезиб турибди. Уни ўғирлашган, – деди Бахтиёр тишларини ғижирлатиб. – Лекин бу ишни ким қилганига ақлим етмаяпти.

– Аввал мундоқ дала-палани айланиб кўрайликчи, топилмаса, кейин ваҳима қиласан. Тур энди. Тулпоринг йўқолиши мумкинмас-э... Топамиз. Сенинг уйингга ҳадди сиғиб, биров ўғрилиқка киролармиди? Тур, ошна...

Бахтиёрнинг кўзида алланечук умид учкунлади.

– Шу пайтгача сира бундай бўлмаган, бегонани яқинига йўлатмасди. Жуда бўлмаса, кишнаб, ишора берарди, – деди дўстига жавдираб қараб.

– Кўрдингми, унга биров даф қилганда, Оққашқанг ҳаммани оёқга тургазган бўларди. Вақтни ўтказмай, қидириш керак, – Эшпўлат ғайратли қиёфада Шаҳобиддинга юзланди: – Шаҳоб, бор, Ойбек акангни чақир. Дадангиз айтяпти, иккаламиз бедапояни кўриб келарканмиз, деб айт унга... Келин, сизлар уйдан чиқмай ўтиринглар, нима хабар бўлса, шу ерга келамиз.

– Яхшиям сен бор экансан, оғайни, бўлмаса, шу пайт нима қилардим? – деди Бахтиёр унинг елкасига қўл ташлаб.

Эшпўлат ошнасига қараб кулимсиради:

– Бунақа ўтирма, топамиз тулпорингни.

***

Ҳанифа сўрида бошини эгиб ўтирган Бахтиёрнинг ёнига келиб, қўлидаги чойнак-пиёлани эрининг ёнига қўйди.

– Отаси, топилар ўша жонивор... Одамлар ўтиб кетяпти бу дунёдан, у-ку бир от экан...

– Гап отнинг йўқолганида эмас, онаси, – деди Бахтиёр бир нуқтадан кўз узмай. – Оққашқани ўғирлаган нокас уйимни оёқ ости қилди. Энди эл-юрт олдида нима деган одам бўламан? Бахтиёрнинг уйига ит ҳам, бит ҳам бемалол кириб, истаган нарсасини олиб кетаверади, деб одамлар устимдан кулмайдими, ахир?!

– Қўйсангиз-чи. Бир отнинг йўқолгани Бахтиёр чавандозни синдирибди, қаддини букибди, деган таъна ёмон, отаси. Бошингизни кўтаринг. Одамлар қайғунгизни сезмасин.

Хотинининг гаплари Бахтиёрга маъқул кўринди.

– Сенга гап бўлса, бас, жуда чечансан, – деди у оғир хўрсиниб. – Лекин гапингда жон бор. Мен Бахтиёр чавандозман. Элнинг ичида юрган одамман. Ҳар қанча ташвишим бўлса ҳам бошимни эгмаслигим керак.

Чавандоз хотини узатган чойни иссиқ-иссиқ ҳўплади.

– Ана, Эшпўлат ошнангиз, сизни деб куйиб-пишиб юрибди. Шу от ўлгурни қидиртириб ўғли Ойбекниям тиндирмаяпти.

– Унинг бунақа жонкуярлигини авваллари сира сезмагандим. Ичида бир ғайирлиги бор, деб юрардим.

– Ҳа, энди дўст дегани синовда билинади-да, отаси...

***

Оққашқанинг димоғига зах ҳиди урилди. Кўнгли алланечук нохушликни сезиб, безовта депсинди. Бошини илкис силтаб, туёқларига солинган занжир-кишандан озод бўлишга уринди. Қарерда турганини англамоқчи бўлгандек бошини сарак-сарак қилди. Аммо ҳеч нарсани илғамади. Бироздан кейин димоғига қуриган беданинг иси урилиб, кўнгли хотиржам тортиди. Чунки бу ис унга қадрдон отхонасини эслатганди.

– Энди шу ерда яшайсан, тулпорларнинг сардори, – деган овоз қулоғига кирди.

Овоз ҳам, унинг атрофида ўралашаётган одамнинг иси ҳам унга жуда таниш эди.

Сўнг кўзини тўсиб турган нарсани олиб ташлашди. Туйнуқдан хира нур ёғилар, ғира-шира хонада Эшпўлат тиржайиб турарди. Уни кўриб, тулпорнинг кўнглидаги нохушлик тарқалди. Ахир бу Бахтиёрнинг дўсти-ку. Демак, Оққашқанинг ҳам дўсти. Дўстнинг дўстидан ёмонлик келмайди.

– Ғиринг деб, овозингни чиқара кўрма, – деди Эшпўлат, унга ғалати ўшшайиб. – Бахтиёр ўпкасини босиб олгунча шу ерда яшайсан, кейин... – Эшпўлатнинг юзига заҳарханда кулги ёйилди. – Қазипазига ярарсан.

Эшпўлат ёғоч эшикни ғичирлатиб очиб, ташқарига чиқиб кетди.

Унинг гапини англамаган Оққашқа қуриган бедани курт-курт қилиб, эринибгина кавшай бошлади...

У ички ботиний сезги билан тонг отганини пайқайди. Туйнуқдан тушаётган ёруғлик тиниқлашди. Оққашқанинг оғзи қуруқшаб, сув ичгиси келди. Ҳар куни бу маҳалда Бахтиёр ундан икки марта хабар оларди. Ғира-шира тонг отаётган паллада келиб, олдига бир боғ қуриган беда ташлар, сўнг ёлини силаб:

– Яхшимисан, ошна, омонмисан? Иккимизни соғсаломат кўриштирган Аллоҳга шукрлар бўлсин, – деб у билан сўрашарди.

Офтоб оламни ёритган пайтда эса бўйнига арпа солинган халтани илиб кўярди-да, дағаллашган кенг кафтлари билан баданини ишқалаб, силаб-сийпалаб эркаларди. «Иккимиз дўст бўлиш учун яралганмиз: сен ва мен, икки дўст», – дерди Бахтиёр унинг кўзларига термилиб. Бу гапдан яйраб кетган Оққашқа думини у ёқ-бу ёққа ташлаб, ер депсиниб, бошини сарак-сарак қилиб, дўстига муҳаббатини изҳор этарди.

– Ҳамма гапимга тушунасан-а, жонивор? – деб унинг юзига шапатилаб урарди Бахтиёр. – Одамлар бир-бирини тушунмайдиган замонда, сенинг ақлингга беш кетаман. Зуккосан, дўстим.

Оққашқа Бахтиёрни одамларнинг энг кўрками, энг саховатлиси ва энг яхшиси деб билади. Уни кўриши билан беихтиёр куйлагиси келади, туёқлари билан ер депсиниб, думини кериб, ўйинга туша бошлайди. Бахтиёр эса кўзлари қувончдан порлаб: «Ҳа, жонивор-а, менинг тулпорим. Гижинглаб туришинга борман-да», деб унинг бўйнидан қучоқлайди. Оққашқа яйраб кетади. Шу асно Бахтиёрнинг ҳам юраги муҳаббатга лиммо-лим тўлганини ҳис этади.

Лекин нимага бугун у келмаяпти? Оққашқа туёқлари билан ер депсиниб, бошини силкиди. Тунги воқеалар элас-элас эсига тушди: Эшпўлат уни бу ёққа бошлаб келаётганда, қулоғига: «Тинчлан, дўстининг дўсти, сени Бахтиёр чақиряпти, дўстинг сени кутяпти», деганди. Ҳа, аниқ шундай деган эди. Сўнг негадир туёқларига ва кўзига юмшоқ мато боғлаб, уни отхонадан етаклаб чиқди...

Энди эса Бахтиёрдан дарак йўқ.

Оққашқа туйнукдан тушаётган нурга термилди. Чанқоғи кучайди, қорни очди. Яна ер депсиниб, безовталаниб, уч-тўрт марта кишнади. Бахтиёрни чақирди. Аммо ундан Бахтиёр ҳам, Эшпўлат ҳам хабар олмади.

***

Бир ҳафта, ўн кун ўтса ҳам, Оққашқа топилмагач, Бахтиёр кўча-кўйга ҳам чиқмай қўйди. Унга алам қилаётгани Бахтиёр чавандозни назар-писанд қилмай, уйига ўғрилиқка киришгани эди. Ҳамма унга ачиниб қараётгандек, «Бунинг ҳовлиси бир марта оёқ ости бўлди», дея калака қилаётгандек туюларди. Оққашқани ўғирлаган одам чавандознинг ори, ғурурини ҳам топтаб кетганди. Кимсан – Бахтиёр чавандоз, Бахтиёр фермер бўлса... Унча-мунча одам ҳадди сиғиб, юзига гапиролмасди. Тўртта сигирни парваришлаб, боқиб, кўпайтириб, ферма барпо қилди. Қўлида ишлаётган йигитларнинг оёғидан ўт чақнайди. Лекин Оққашқасиз унинг обрўси кемтик эди.

***

Тулпорнинг туёқларига кишан солиб қўйишганди. У ер депсиниб толиқди. Очлик, чанқоқ азоб бера бошлади. Охурга тумшугини тиқиб, кеча солинган беда қолдиқларини қидирди. Охурнинг бир бурчагида тўрт-бешта япроқ қолган экан, шуни топиб кавшанди.

Туйнукдан тушаётган нур хиралашаётган паллада эшик ғичирлаб очилиб, Эшпўлат кириб келди ва отнинг олдига бир боғлам қуриган беда ташлади. Тулпор шоша-пиша кавшанишга тушди.

– Ҳа, ётибсанми?... – деди Эшпўлат.

Тулпор унинг товушидан заррача меҳрни ҳис этмади. Бирдан кавшанишдан тўхтаб, Эшпўлатга тикилди: «Мени нега бу ерга олиб келдинг?»

– Нимага ўшшасан? – деб унинг яғринига шапалоқлади Эшпўлат. – Ҳе, эганга ўхшамай ўл!

«У сенинг дўстинг эмасми?!»

– Икковинг ёмон жонимга тегдиларинг! Ана, томошасини кўряпман, чавандозинг ётибди сулайиб... Энди нима қилсам экан? – Эшпўлат ўйчан нигоҳ билан Оққашқага тикилди. – Бозорга обориб сотиб бўлмасан... Сени ҳамма танийди. Сўйиб, қазичарта қилай десам, уйимда от йўқлигини одамлар яхши билади. Дарров

мендан шубҳаланишади. Шу ерда ёта тур-чи, бир гап бўлар... Аммо маишатда бўламан, деб ўйлама, сенга йиғиб кўйган бир ғарам бедам йўқ менинг...

«Сен Бахтиёрга дўст эмасмисан?!»

– Намунча ҳамма гапни уққандай тикиласан менга?... Ҳе... – Эшпўлат оғзини қийшайтириб кулди. – Ўзим ҳам ғалатиман, сен бор-йўғи бир от бўлсанг... Гапга тушунармидинг?... Эгангни муштдайлигидан биламан. Тепишиб катта бўлганмиз. Болалигимиздан бери менга саховатпешалик қилади. Ҳамма нарсасини бўлишишни истарди мен билан. Ҳар доим омад уники бўлди. Бир парча ер олиб фермерлик қилаётувдим, аммо уни ўзиникига қўшиб олди. Тагин кўзини лўқ қилиб, айб мендамас, қойдаси шунақа бўп қолди, дейди ярамас. Яна менга саховатпешалик қилмоқчи бўлади. “Еримда ишлаб, деҳқончилик қилсанг, косанг оқарармиди”, деб ўтирибди. Вой, ерлик бойвачча бўлган-эй... Токайгача унинг соясида юраман? Ўзича сенга бино қўярди. Мана, иккалангни айирдим. Қани бир-бирингга ёрдам бериб кўр-чи... Қани, чақир Бахтиёрни, чавандозингни чақир!

Эшпўлат қамчи билан тулпорни аямай савалади. Сўнг ҳиринглаб кулди. Ўзича ғудраниб-ғудраниб, ёғоч эшикни ғижирлатиб, очиб чиқиб кетди.

Қамчи зарбидан Оққашқанинг аъзойи бадани зирқираб кетди. Бағрига ўт тушгандек бўлди. У нафрат, ҳасад деган тушунчанинг нималигини билмасди. Ҳозир негадир юраги ёмон ўртанди. Туёқлари билан ерни тепиб-тепкилаб, ўртаниб-ўртаниб кишнади. Эшик ортидан ҳиринглаган кулги эшитилди. Сўнг Эшпўлат минғирлади:

– Ҳадеб кишнаверма, барибир, овозингни ҳеч ким эшитмайди...

Тулпор ярим тунгача бошини силкиб, думини гажак қилиб, ер депсинди. Ўзича «Дўстим, дўстингдан эҳтиёт бўл... Уни ўзинга яқинлаштирма», деб Бахтиёрни огоҳлантирмоқчи бўлди. Уни Эшпўлатдан ҳимоя қилишни истади.

Юрагида бир қатъият уйғонди. Туйнукдан тушаётган нурга термиларкан, ич-ичидан бир кишноқ келди, ўзини учиб кетаётгандек ҳис этди. Бошини ерга эгиб, ҳолсизгина кўзини юмди... Сўнг тик туриб мулғий бошлади. Қалби нинадеккина ёруғлик тўкилаётган туйнукча қараб интилди...

***

Эшпўлат ярим тунда отнинг кишнашидан чўчиб уйғонди. Кўзини очиши билан ширингина ухлаётган Зубайдани кўриб: «Хайрият, тушим экан», деган ўйда тўшаги ёнидаги чойнакка қўл чўзди-ю, бақадек қотиб қолди: унинг тепасида катта, жуда катта бир от кўзларидан ўт чақнатиб турарди. От туёқларини кўтарди ва бутун савлати билан ўзини Эшпўлатнинг устига ташлади.

– А-а-а-а!!! – дея бақириб юборди у.

– Ҳай-ҳай, тинчликми? Нима бўлди? Ҳай, дейман... – Зубайда ўрнидан туриб, эрининг елкасига туртди. – Ёмон туш кўрдингизми?

– От, аллақандай от... – талмовсираб жавоб қайтарди Эшпўлат.

– Ўлсин, шу ошнангизнинг оти йўқолди-ю, сизнинг уйқунгиз ҳам ҳаром бўлди. Икковингиз от дарди-

га мубтало бўлгансизлар. Кўзингизга отнинг девлари кўриниши етмай турувди энди, – деб Зубайда пиёлага совуқ чой қуйиб, Эшпўлатга тутқазди.

Сўнг оғир уф тортиб, тескари ўгирилиб ётди.

Эшпўлат эрталаб уйғонганда лабларининг атрофига учуқ тошиб кетганди. Унинг аҳволини кўрган Зубайда Сарви кинначиникига отланди.

– Қаерга кетяпсан? – деди Эшпўлат хотинининг муддаосини англаб.

– Сизни ўқитиб, кинна солдириб ташлаш керак.

– Ирим-сиримларингни знанга қиласан, ўтир уйда! – дея жеркиб берди у хотинини.

Орадан икки кун ўтиб, Бахтиёрникига бориб, уйига кеч қайтаётган Эшпўлат тутқаторлар орасидан ўтаётганда отнинг кишнашини эшитиб, тахтадек қотиб қолди. Унинг рўпарасида бир эмас, бир қанча отлар тизилиб туришар, ҳаммаси баравар кишнаётганди. Эшпўлатнинг оёғидан мадори кетиб, беихтиёр чўкка тушди. Шу пайт рўпарасидаги йўлдан унга қараб бир от шитоб билан чопиб кела бошлади ва шундоққина тепасига келганда туёқларини кўтариб, кишнаб юборди. Эшпўлат қўлларини бошига пана қилиб, мук тушиб ётиб олди.

Қанча ётганини билмайди, бир пайт кимдир унинг елкасига қўлини қўйди. Дир-дир титраб ўгирилди. Ўғли Ойбек экан.

– Кечаси саёқ юрма, деб уришасиз, ота. Мана, тунда юришнинг ҳам фойдаси бор эканми? – деди у тиржайиб.

Сўнг отасининг қўлтиғидан олиб, уйига етаклади.

Эшпўлат бошқа ҳеч нарсани эслай олмайди. Эрталаб турганида, боши лўқиллаб оғрир, аъзойи бада-ни калтаклангандек зирқирарди.

– Йўқ, бугун мени йўлимдан қайтарманг, сизни ўқитвориш керак, отнинг жинлари ёмон бўлади, – деди Зубайда енг шимариб.

Эшпўлат хотинининг орқасидан ҳайҳайлаб қолаверди.

– Эрингизга инс-жинслар дориган. Қон чиқарвориш керак, – деди Сарви кинначи.

Зубайда шу куниеқ Бахтиёрникига қараб йўрғалади.

– Сизнинг отингиз йўқолганини эшитгандан буён ғалати бўп қолган. Кечаси ўзиям ухламайди, менгаям уйку бермайди, – деди у йиғламсираб.

Бахтиёр шаҳардан дўхтир чақиртирди.

– Чинакам дўстингиз бор экан, – деди Эшпўлатни текширган дўхтир. – Қайғунгизни юрагига яқин олибди. Шунга асаблари анча толиққан. Мен дори-дармон ёзиб бераман.

– Мени кечир, дўстим, – деди Бахтиёр дўхтирни кузатиб қайтгач. – Авваллари ичингда бир хусуматинг бўлса керак, деб ўйлардим. Энди чинакам дўстим эканинга ишондим. Отим йўқолди, лекин бу билан ҳаёт тўхтаб қолмайди-ку... Мен чавандозман, фермерман, юрагимдан ўтаётганини бировга билдирмаслигим керак. Дўст-душманнинг олдида бошимизни тик тутиб яшайлик, дўстим.

***

Оққашқанинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмай қўйди. Ташналиқдан тулпорнинг тили танглайига ёпишди. Очликка чидолмай, депсина-депсина чарчади. Ҳам-

масидан ҳам у Бахтиёрни жуда соғинди. Туйнукдан тушаётган нурга термиларкан, «Дўстим, дўстингдан хушёр бўл», дерди у ички овоз билан.

Ниҳоят, ёғоч эшик гижирлаб очилди. Нохуш бир сезгидан тулпорнинг юраги увишди. Оғзининг атрофига яра чиққан, кўзлари чақчайган Эшпўлат кириб келди. Унинг бир қўлида челақда сув, бир қўлида бир боғлам беда бор эди.

– Мени кўрқитаман деб ўйладингми? Сен мени кўрқитмоқчи бўлдингми?! – дея Эшпўлат тулпорни қамчилай бошлади.

Оққашқа ҳолдан тойди. Эшпўлат қўлидагиларни эшик олдида қолдириб, ташқарига чиқиб кетди ва шу бўйи қайтиб кирмади.

Тулпорнинг димоғига сув ва беда ҳиди урилар, очликдан ичаклари ағдарилиб кетгудек бўлар, аммо егуликка етолмасди. Бошини ерга солинтириб турган Оққашқанинг кўз олдига Бахтиёр келди: «Қани, тулпорим, кел ўзимга», дерди у жилмайиб. Оққашқа егулик томонга интилди. Бахтиёр: «Қани, қани, яна озгина...» деб унга далда бераётгандек бўларди. Тулпорнинг юрагига қувват кириб, егулик сари интилаверди.

Ниҳоят, неча кундан буён темир қозикқа ишқаланиб, нозиклашиб бораётган арқон узилиб, тулпор егуликка етди. Қониб сув ичди. Кумир-кумир қилиб беда кавшади. Сўнг бошини солинтириб, эшикка кўз тикиб туриб қолди. Туйнукдан тушаётган нур ёришди... хира тортди... Тулпорнинг тагин қорни очқади.

Бир маҳал эшик гижирлаб очилди ва Эшпўлатнинг тиржайиб башараси кўринди. Унинг қўлида нимадир ярқираб турарди.

– Бугун кунинг битади, Оққашқа. Сенинг бу ердалигингни билиб қолишларини истамайман. Гўштингни қазии-қарта қилиб, Бахтиёрга едирсам, манави еримдаги, – Эшпўлат кўксига муштлади, – аламларим дорийди, – деб вишиллади у. – Сенинг ҳолдан тойишингни кутдим. Ҳаром ўлмаслигинг учун икки кунда бир маҳал олдинга хашак ташлаб турдим. Энди кунинг битди, Оққашқа...

Эшпўлат енг шимариб, девордаги қозикқа осилиб турган арқонни қўлига олиб, Оққашқага яқинлашди. Шунда тулпор шитоб билан туёқларини баланд кўтарди. Эшпўлат ўзини ўнгломай ўтириб қолди. Оққашқа қаттиқ кишнади. Эшпўлат сесканиб, бошини қўли билан яширди... Тулпор ёғоч эшикка ўзини урди... Эшпўлатнинг юзига отнинг орқа туёғи тегиб кетди. Атроф қоронғи эди. Тулпорнинг кўксига тоза ҳаво, димоғига намчил беда иси урилди. Шамол, майса ва ўт-ўланлар ҳиди, озодлик ифори қалбини ларзага солди. Сувнинг салқинини ҳис этиб энтиқди. Тўйиб сув ичгач, шамол билан қувлашмачоқ ўйнаётгандек югуриб кетди. Узоқ югурди. Кўз олдида Бахтиёрнинг сиймоси турар, у Оққашқани имлар, унга озодлик ваъда қиларди. Тонга яқин қадрдон ерларга яқинлашганини сезди, атроф кўзига таниш кўринди...

***

– Ота, отажон! – дарвозадан югуриб кирган Шаҳобиддин нафаси бўғзига тиқилиб, гапиролмай қолди.

– Ҳай, каллаи саҳарлаб яна нима шовқин? – деди ошхонадан ранги оқариб чиқиб келган Ҳанифа.

– Нима бало, отанг икковинг мени ажалимдан беш кун бурун ўлдирасанларми?

– Бедапояга боргандим, отимиз... отимизни кўриб қолдим. Ота, юринг, тезроқ юринг, – деб Бахтиёрнинг энгидан тортқилади Шаҳобиддин.

Бахтиёр ўғлига ишониб-ишонмай қаради:

– Чинми, чиндан кўрдингми?

– Ҳа, ота, Оққашқани кўрдим. Ўзингиз юринг...

Оёғига бир этигини кийган Бахтиёр иккинчисига калиш илиб, ўғли билан кўчага қараб югурди. Ҳанифа эса ошхона остонасига ҳолсизгина ўтириб қолди.

Оққашқа бедапояда зўр бериб кавшанарди.

Бахтиёр уни кўриши билан:

– Тулпорим... менинг тулпорим, – деб пичирлади.

Бошини кўтариб силкиган Оққашқа Бахтиёрни кўрди-ю, кавшанишдан тўхтаб, туёқларини баланд кўтариб, бор овозда кишнаб юборди. Шу тобда унинг куйлагиси келар, ич-ичидан бир қўшиқ отилиб чиқаётганди. У туёқлари билан ер депсиниб, думини гажак қилиб, ўйинга туша бошлади. Тулпор дийдор қўшиғини куйлаётганди. Бахтиёр эса кўзлари қувончдан порлаб:

– Ҳа, жонивор-а, менинг тулпорим, гижинглаб туришинга борман-да, – деб унинг бўйнидан қучоқлаб олди. – Бормисан, қадрдоним?.. Оққашқа... дўстим...

Оққашқа яйраб кетди ва бор овозда кишнаб юборди.

* * *

Бахтиёр яна қаддини ғоз тутган, аввалгидек салобатли фермерга, мағрур чавондозга айланганди.

– Бахтиёрбой, тулпорингиз асл зотли-да, қаранг, ўғриларни доғда қолдириб, қочиб келибди, – дейишди «қуллуқ бўлсин»га кирган қўшниллар.

– Шаҳоб, бор, Эшпўлат амакингни чақириб кел, – деди Бахтиёр одамларнинг оёғи тингач. – Афтидан, уйда эмасга ўхшайди, ҳалигача дараги йўқ.

Орадан чорак соат ўтиб, изига қайтган Шаҳобиддин нохуш хабар билан қайтди:

– Амаким бетоб экан.

– Ундай бўлса, бориб кўриш керак, – дея ўрнидан кўзгалди Бахтиёр.

Дарвозадан кираверишдаги қозикқа боғланган Оққашқа унинг йўлини тўсди: «Дўстим, дўстингдан ҳушёр бўл».

– Мен дарров келаман, ошнаимиз бетобмиш, кўриб келай, – дея Бахтиёр тулпорнинг ёлини силаб, кўчага йўл олди.

Тулпор аччиқ алам билан кишнаб юборди. Бахтиёр ортига ўгирилди: Оққашқа бошини хам қилиб, ерга кўз тикиб турар, унинг кўзлари ёшланганди.

– Сен хафа бўлма, ошна, мен дарров келаман. Ҳали сен билан гаплашадиган гапларимиз бор.

Тулпор кипригини пирпиратиб қўйди.

Бахтиёр Эшпўлатнинг уйига кириб борганда, у айвон четидаги сўрида ёнбошлаб ётганди. Юзининг бир тарафи кўкариб кетган, кўзлари бежо боқарди.

– Тузукмисан, оғайни? – деди Бахтиёр унинг ёнига ўтириб.

– Отинг топилибди, қуллуқ бўлсин... – дея кўзини олиб қочди Эшпўлат.

– Сенгаям катта раҳмат, биз учун жон куйдирдинг, – деб Бахтиёр унинг юз-кўзларига синовчан боқди... – Юзингга нима бўлди, ошна?

– Шу... шу десанг, деворга уриб олдим, – деди Эшпўлат кўзи билан ер чизиб.

Бахтиёр яхшилаб разм солди. Эшпўлатнинг юзида отнинг туёғидан қолган из борлигини илғади. Бахтиёрнинг кўнгли алланечук ғаш тортиб, Эшпўлатнинг кўзларига тикилди. Дўсти кўзини олиб қочди. Бахтиёрнинг кўнглидаги хижиллик кучайди. Ерга қараб ўй суриб қолди. Кўз олдида дарвозадан чиқаётганда Оққашқанинг норози кишнагани келди. Шунда беихтиёр фотиҳага қўл очди:

– Дардингга шифо берсин.

У негадир «дўстим» дея олмади. Шитоб билан ўрнидан туриб, Эшпўлатнинг ҳовлисидан чиқиб кетди.

Раҳимжон РАҶМАТ

Бир келиб бахтиёр айла

ТҶРТЛИКЛАР

* * *

*Манманлик охири бошига етди,
Аёндир Иблиснинг насаби, насли.
Мана бу гапни ҳам ўйлаб кўрингиз:
Жаннатдан ҳайдалган Инсон ҳам асли.*

* * *

*Согиндим, жононнинг ўзи билади,
Ой каби тўлишган юзи билади.
Бир куни тўсатдан йўқолиб қолсам,
Кўзидан сўрангиз, кўзи билади.*

* * *

*Юзингни кўрмаса, кўзлар не керак?
Сен тинглаб турмасанг, сўзлар не керак?
Йил ошди, юзингни бир бор кўрмадим,
Гул фасли баҳору ёзлар не керак?*

* * *

*Дунё ҳам шоирдир, шеър ёзар тинмай,
Гўзал бир шеър ишқи билан яшайди.
Ҳар куни қўлига оқ қозғоз олиб,
Эски ёзганларин йиртиб ташлайди.*

* * *

*Чап томон дўзаху ўнг томон жаннат,
Орқада бу дунё – сендан қолган кир.
Охирги манзилим бу эмас менинг,
Олдинда нима бор? Ўшандан гапир.*

* * *

*Қалбим жароҳати битмади ҳали,
Соғайиш тонги ҳам отмади ҳали.
Кетма-кет сенга хат битиб турибман,
Демакки, ажалим етмади ҳали.*

* * *

*Хастаман, гоҳида ёд айла мени,
Мактуб ҳам юбориб шод айла мени.
Ўлимга парвом йўқ, сени ўйлайман,
Бир келиб бахтиёр зот айла мени.*

* * *

*Хастаман. Бошимда оғирлик, оғриқ,
Юракда қалтираш, хатарли санчиқ.
Келар деб кун бўйи йўлга қарайман,
Согинчим азоби баридан ортиқ.*

* * *

*Кўзим оч! Ўзимга ўзимман қози,
Жаннат инъом этдинг, бўлмади рози.
Очкўзлик бошимга не кунлар солди,
Етарди мен учун неъматнинг ози.*

* * *

*Ҳар саҳар кечаги уним қайтади,
Ҳар кеча уйқусиз туним қайтади.
Қилар ишни қилиб уялмас сира,
Ҳар йили туғилган куним қайтади.*

* * *

*Очлик-ла нафсимни тўқ қилган Аллоҳ,
Таъмадир дунёда энг оғир гуноҳ.
Кўлимда кўрсангиз бир бутун нонни,
Юзимга сепсангиз бир сиқим тупроқ.*

* * *

*Бир куни кетаман, излаб топмайсан,
Тўрт томон чопасан, бўзлаб топмайсан.
Ёмон деб бошимга мунча муштладинг,
Ўша кун ҳаттоки сизлаб топмайсан.*

Башорат ЖАМИЛОВА,
филология фанлари номзоди,
Бухоро давлат университети доценти

МАЪРИФИЙ САБОҚЖОМА

Эркин Маликни болалар адиби сифатида яхши биламиз. Муаллифнинг ўнлаб публицистик китоблари, ҳикоялар ва қиссалар тўпламлари ўзбек болалар матбуоти ва адабиёти хазинасидан жой олган. Бу асарлар таълим-тарбия, миллий қадриятларимиз анъаналари нафаси билан йўрилгани билан ўзбек болалар миллий матбуоти ва адабиётида салмоқли ўринга эга. Адибнинг сўнги йилларда чоп этилган қиссалари фикримизни бу жиҳатдан тўла далиллайди. “Шайтонваччанинг найранглари” маърифий қиссаси шу жиҳатдан эътиборга сазовор. Асар мавзу мундарижаси, образлар оламига кўра болалар тарбиясига хизмат қилувчи ахлоқий китобларнинг янгича, замонавий кўринишидир. Чиндан ҳам унда акс этган муаммолар шу кеча-кундузда содир бўлаётган воқеалар, Тоҳир Малик ибораси билан айтганда, кундалик ҳаёт шайтонларнинг кўзга кўринмас олами билан ифода этилади.

Қисса саргузашт-фантастик қиссалар анъанасига ҳамоҳанглиги билан ёш китобхонларни ўзига жалб эта олади. Асар ғояси ниҳоятда долзарб, юки залворли. Шу боис унда икки жиҳат алоҳида кўзга ташланади: **биринчидан**, у мустақиллик туфайли бадиий адабиётда халқ педагогикаси, Қуръоний мавзулар ифодасининг сингдирилиши намунаси сифатида диққатга сазовор. Биз биламизки, ўзбек ва туркий халқлар адабиётида ана шу анъана бардавом бўлган. Зеро, адабиётшунослар тўғри таъкидлаганидек, ўзбек адабиётида диний ва дунёвий қатламларнинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги Қуръон оятлари ёрдамида таърифланади. Асли ўзбек адабиётининг бу икки қанотини бир-бирдан айри ҳолда ўрганиш самарасизлигини тарих кўрсатди. Ана ўша ўтмиш йиллар сабоғи, бугун ва келажакдаги эътиқодимизни илоҳий қалом вази билан тўлдиришга эҳтиёж туғдиргани сир эмас. Бинобарин, Э.Маликнинг бу қиссаси Қуръони каримдаги мавзуларни болаларбоп, образли ифода этгани билан эътиборни тортади.

Иккинчи жиҳатдан қисса атрофимизда “айтса тили, айтмаса дили қуяди”ган ҳодисалар тасвирига бағишлангани билан қимматлидир. Қисса сюжетидаги воқеалар болаларга ана шу жараёни бадастур тушунтиришга ёрдам беради. Ундаги образларнинг кўпчилиги шу маънода, рамзий. Айтайлик, қиссанинг биринчи китобидаги Бисмилло хола инсонлардаги виждон, Хожа иймон, Хожабека-нафс тимсоли бўлса, иккинчи китобдаги Пошша оғи ёки Ҳожи она, спорт ўқитувчиси, унинг хотини, мактаб директори каби образлар орқали шайтоний нафс кўринишлари тасвирланган.

Ёзувчи қисса аввалидаёқ асл муддаога шаъма қилади: жамиятимизда енг учиди иш кўрувчи, чап томондан иш бажарадиган кимсалар. Улар қандай пайдо бўлаётир? Шайтонваччанинг кўриниши шу сабабли ғалати: на одамга ва на бир ҳайвонга ўхшайди. У бўйнида қошиғи билан туғилади. Она шайтон фарзанди дунёга келган куниданоқ куйидагиларни ўқтиради: “Ота-боболаримиз бир туққаннинг, бир тўйдирганининг қорнига теп, дейишган, ўқдингми? Нафсинг ҳақалак отмай ўлсин, сабр қил, сабр. Одам болаларига ўхшаб бесабр бўлма. Одам болаларини қанчалик кўп йўлдан урсанг, анави савил ёғоч қошиғинг шунча кўп мой ичида ўйнайди. Билсанг, одам болалари ғирт душманимиз, йўлдан урганингдан кейин эса улар дўстингга айланади.” Шундан сўнг Шайтонвачча онасининг сабоқларига амал қилиб, ака-укаларни жиққамушт уриштиради, кўчадаги болаларни бир-бирига тезлаб, дўппослатади; Хожабекани қинғир йўлларга бошлайди.

Қисса сюжетидаги ҳар бир воқеа алоҳида бир мавзунини, ҳикояни тақозо этган. Уларда бугунги воқеалар халқ ҳикматларига йўрилган ҳолда баён этилади. Шайтонвачча образи эса қисса композициясидаги бир бутунлиқни таъминлаш билан бирга, бола шахсининг шаклланиш тадрижи, унга тарбия ва муҳитнинг нечоғли таъсирини ойдинлаштиришга ҳам хизмат қилади.

Ёзувчи қиссада Шайтонваччанинг мадрасадан олган сабоқлари амалиёти мисолида бозордаги ҳангомаларнинг реал манзарасини чизади. Бу ердаги олди-сотди ишларидан ташқари, фолбинлик, тиланчилик ёки илон, айиқ ўйнатиб кўзбўямачилик қиладиган томошалар китобхон кўз ўнгида яққол гавдаланади. Шу сабабли бозор иймонлиларга бамисоли ҳожатбарор гўша, иймони суствларга эса гуноҳи азимнинг уяси эканлиги аён бўлади. Одам болалари ҳам аксарият олди-сотдида, бозорларда синалиши кўрсатиб берилган.

Қиссада шунга ўхшаш ижтимоий, ҳаётий-маиший муаммолар жиддий таҳлилга тортиларкан, ҳодисанинг маърифий аҳамияти муаллиф назаридан асло четда қолмайди.

Болалар адабиёти ҳақида сўз кетганда, унинг икки планли-йўналишли эканлиги алоҳида таъкидланади. Зеро, болаларга асар сюжети, катталар учун эса унинг ғояси дахлдор эканлиги инкор этиб бўлмас ҳақиқатдир. Бинобарин, бу қисса ҳам аввало болажонлар учун ғоят сеvimли эртакка хос сюжет асосида ёзилган. Ундаги фантастик элементлар Шайтонваччанинг хатти-ҳаракатларида, бозордаги шайтонлар “мадрасаси” қонун-

қоидалари, кирадиган-чиқадиған одамларнинг елкасига миниб олиб, йўлдан уриши ва васваса қилиб турли қинғир йўлларга бошлаши деталларда яққол кўринади. Хусусан, Шайтонваччанинг “Думи тугиқлар мадрасаси”дан қувилиб, Хўжақишлоқ деган жойга туширилишида эврилиш санъати кўзга ташланади. Уни замбаракнинг тўпига қўйиб, осмону фалакка отиб юборганларида, Шайтонвачча (у илгари одамлар кўзига кўринмас, шунинг учун шир яланғоч юрар, хоҳлаган ишини осонгина бажарарди) ерга одам қиёфасида тушади. Яъни шайтондан одамга айланади. Ажинашамол унга ёрдамчи қилиб юбориладики, бу ҳам эртақ қахрамонларини эслатади. Унда илгари сурилган ғоялар эса катталар учун муҳимлилик касб этади.

Бу воқеалар гувоҳи бўлган ўқувчи шуни англаб етдики, иймон-этиқодга путур етса, одамшайтонлар замони бошланади. Ақл, куч, виждон-бари нафс йўлида ўзлигини йўқотади. Ёзувчи ана шу моҳиятни ёш авлодга теран англатиш учун, сабоқнома ёзган, гўё. Ҳар бир воқеа орасида, сўнггида, қиссадан ҳисса чиқарувчи ўғитлар мавжуд; уларнинг кўпчилиги назарий таърифларга, дарс ўтиш услубига ўхшайди. Айтайлик, адиб инсон сезув-

чанлигига хос оғриқ, ҳиссиётига хос кўрқув, уят кабиларни бундай таърифлайди: “Оғриқ борки, одам болалари ўзларини иссиқдан, совуқдан, турли-туман балою офатлардан ҳимоялашади. Кундузлари юрганда оёғининг тагига қараб, кечалари чироқ ёқиб юради. Гуноҳ ишлардан тийилади. Бировнинг ҳақини емайди, дилини оғритмайди, бекордан бекор қон тўкмайди. Оғриқ жасадга ҳам, иймонга ҳам бир қалқон”.

“Кўрқув оғриқнинг боласи. Йўлга кира бошлаган гўдак йиқилиб, жони оғрийди. Кейинига хушёр бўлиб қолади. Кўрқув қутилмаганда фалокатларнинг хабарчисига айланади. Кўрқувнинг “ҳадик”, “гумон” деган ошналари ҳам бор”. Ёки: “Уят дегани кўзга кўринмас ҳарир кўйлакка ўхшайди. Уни на кўриб бўлади, на ушлаб. У иймонли одамлар учун тўзимайдиган либос...” Бу илмий таърифлардан фарқли ўлароқ, ўғитлар шаклида берилган бўлиб, барча ёшдаги китобхонлар учун фойдадан ҳоли эмас. Негаки, бу ўша тушунчаларнинг ҳикматнамо, халқчил таърифидир. Бу таъкидларнинг қиссада бирор бир воқеа муносабати билан баён қилиниши эса қоидага далил келтирилгандек, таассурот уйғотади.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Ширин ШУКУРОВА

Ғариб севгим

СЕВГИМ

Армон севгим, ёмон севгим,
Ноҳақликда тамом севгим.
Оҳ, бу ишқнинг шаробидан
Мени қилди яксон севгим.

Оловида ёниб-ёниб,
Кўз ёшларга қониб-қониб.
Муҳаббатдан яна тониб,
Ақлим қилди ҳайрон севгим.

Чўққиларда жайрон севгим,
Денгизлардай уммон севгим.
Мужгонларим мужрим этиб,
Сизга бўлгум армон севгим.

Арзон севгим, ёлгон севгим,
Ишончлардан қолгон севгим.
Иродасиз у қўлларда,
Яшар ғариб, ҳамон севгим.

МАЙМУНЛАР

Она маймун қулиб дер ўз боласига:
«Нега бунча битлаб юрасан, болам?»
Бола маймун қулиб дер онасига:
«Қорним очса териб ейман-да, онам!»
Ота маймун йиғлаб дер боласига:
«Нега шунча кирлаб юрасан, болам?»
Маймунча қашиниб дер отасига:
«Ахир кирлар увол кетади, отам.»
Ота-она деяр ўз боласига:
«Бу хислатлар кимдан меросдир, болам?»
Маймунча ўйланиб турди-да бироз:
«Қонимда бўлса гар нетарман, онам!»

Шамсиддин САДОИЙ

Фақат кетиб бўлмас келиб Ватандан

* * *

Балким денгизларни кечиб ўтарсан,
Балким қанот боғлаб кўкка етарсан.
Балким кўкдан ўтиб бадар кетарсан,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

Балким Ҳиндикушига тикарсан ялов,
Балким ойга чиқиб ёқарсан олов.
Балким дунёларни оларсан гаров,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

Кечарлар хоиндан, беюз сотқиндан,
Кечарлар бевафо, айёр хотиндан.
Кечарлар мартаба, моли олтиндан,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

Қарзи бўлса кечиб кетарсан балким,
Нарзи бўлса кечиб кетарсан балким.
Айби бўлса кечиб кетарсан балким,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

Бухорий жойнамоз ёзган бу юртдан,
Мангуберди ёвни титратган юртдан.
Юртбошинг кафтида тутган бу юртдан,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

Ватан бўйларингга бўлай садога,
Ҳоки пойинг ўндим, шукр Худога.
Садоий, кетсанг ҳам дорулбақога,
Фақат, кетиб бўлмас кечиб Ватандан.

ТАВАККАЛ АЙЛАГАЙ

Тоғу тош, саҳро-дашт аё денгиз ҳам,
Самоват бағридан учган юлдуз ҳам.

Қор остида қолган майса-илдиз ҳам,
Худога таваккал айлагай!

Йўлидан адашган ҳайрона зорлар,
Бахт излаб дунёни кезган шунқорлар.
Умр сўраб ётган маъюс беморлар,
Худога таваккал айлагай!

Булбулдай юрагин ёққан шайдолар,
Ўзанин тополмай тошган дарёлар.
Қўл очиб ҳимоят қутган гадолар,
Худога таваккал айлагай!

Паҳлавон Маҳмуддай ботирлар, довлар,
Мармар қасрларда ухлаган бойлар.
Йўлбарс, шеру қоплон, бургути сорлар,
Худога таваккал айлагай!

Қалқон тешилганда, қилич синганда,
Ёв она тупроққа яқин келганда.
Мардлар ханжар тишлаб отга минганда,
Худога таваккал айлагай!

Ватан улуглари юрт деб, ёнган чоқ,
Карвон йўл олганда чалиб қўнғироқ.
Садоий қалбида шеър чақса чақмоқ,
Худога таваккал айлагай!

БУХОРО МИНОРАИ КАЛОНИГА

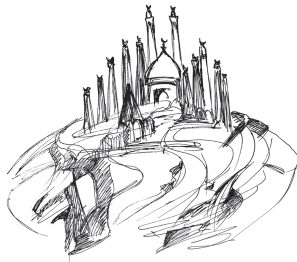
Бошингга самои азим ярашгай,
Пойингга минг бора таъзим ярашгай.
Мағрур оқ лайлаклар ярашгай сенга,
Шерозий битган байт – назм ярашгай.

Сенга минг бир кеча эртаги эмас,
Сенга минг асрлик тарих ярашгай.
Сенга Чин-Мочин ё Париж ярашмас,
Сенга Бухорои Шариф ярашгай!

ТҮРТЛИКЛАР

Гоҳо ёмғир, қорда қолди бу бошим,
Билмасман нечада эканин ёшим.
Билганим воажаб бир қизни кўриб,
Муаллақ қолди бу умр қуёшим.

* * *

Кўрдим, турфа шиқнинг синоатларин,
Ўзимдек ошиғу сардор топмадим.
Ўқидим муҳаббат китобатларин,
Ўзимдек сўзи хуш аттор топмадим.

* * *

Эй, соқий қуяқол, тинмасин шароб,
Дўсти-душман келсин, давра бўлсин шод.
Пиёламни секин чертиб қўй, жонон,
Бармогинга қурбон бўлай, паризод.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Барно ПЎЛАТОВА

Эзгуликдир менинг йўлим

ЮРТИМ

Айланайин осуда юрт осмонингдан,
Истиқболнинг берган давру давронингдан.
Ҳар баҳорда интизорсан кўзлар тикиб,
Қалдирғочга жойлар бериб айвонингдан.

Ҳар фарзандинг орзусида осмон бўлар,
Қадамлари етган жойда бўстон бўлар.
Кўз тегмасин дунё аҳли лолдир бугун,
Таърифнинг кенг жаҳон ичра дoston бўлар.

Бахтиёрман қучогингда ўйнаб ўсдим,
Ўзинг онам, қадрдоним, ўзинг дўстим.
Армоним йўқ фахр билан Ватан дейман,
Болам дейсан, юлдузларга етар дастим.

Менга азиз гулу чечак, ўтлогинг ҳам,
Баланд тогинг, адирларинг қумлогинг ҳам.
Гиёҳингни кўзга суриб ардоқлайин,
Қалбим кўри дарёнг, сойинг, булогинг ҳам.

АЁ КҮНГЛИМ

Аё кўнглим, нечук ҳолинг, баён қил,
Ажаб саргашта фолингни аён қил.

Шамолдек далли девона келибсан,
Бор энди бир замон сайри жаҳон қил.

Надомат чекмагил анда ғарибим,
Умид чархини бошга соябон қил.

Аё кўнглим, бу дунё кўбни кўрган,
Ўзингни шоҳу султон Сулаймон қил.

Аё кўнглим, келарда хуш келибсан,
Кетарда телба руҳимни равон қил.

Аё кўнглим, бу не асрор хабар бер,
Хазон ўлган бу шиқни имтиҳон қил.

Аё кўнглим, Садоий қолди ёрсиз,
Жудолик ичра бир хатму Қуръон қил!

* * *

Юрагимга солавердинг,
Озриқларинг такрор дунё.
Тоҳирлар йўқ, Зухролар кам,
Қоработир бисёр дунё.

Ўнгинг хатар, сўлинг хатар,
Шайтонларинг пойлаб ётар.
Адолатга тошлар отар –
Кўргилик ва озор дунё.

Нодонларинг дил яралар,
Шеърлар ёзар дилпоралар.
Ишқда қанча авворалар –
Ғалваларинг бозор дунё.

Озорлама ўксик дилим,
Эзгуликдир менинг йўлим.
Бир кун очиқ кетар қўлим,
Туйғуларга мозор дунё.

Муҳаммад УЗОҚОВ

ХОННИНГ ХАТОСИ

Ҳикоя

***

Бухородан чиққан Шоҳбахт султон Сайхуннинг куйи оқимидаги бобокалонидан қолган қишлоғга етиб келди. Султон отдан тушиб ўтов томон юрди. Удумга кўра улуғ момоси овоз чиқарди:

*Дўстларини кулдирган хон бобонгиз йўқ энди,
Душманларин ўлдирган хон бобонгиз йўқ энди,
Кемтик бағрим тўлдирган хон бобонгиз йўқ энди,
Бўлмас ишни бўлдирган хон бобонгиз йўқ энди.*

Қариндош-уруғлар, Абулхайрхон хонадонига у ёки бу сабаб билан боғланган элнинг улуғлари йиғилдилар. Ёқаларини йиртганча яқинларидан жудо бўлган аёллар ҳам кела бошладилар.

Шоҳбахт султон амакиси Шоҳ Ҳайдархон ёш баҳодирининг онаси томон юрди. Аёл айтиб-айтиб йиғларди:

*Кенг далада кас ёғий қайтмас қилди улимни,
Саболардан сўрайман келтир дея бўйини,
На чолим бор, на келин, кўмсайдирман улимни,
Кўймас эдим бунчалик, кўрсам эдим тўйини.*

Султон қулоғига аламзада аёлларнинг айтган гаплари кирди:

– Абулхайрхон хонадонининг умид юлдузи, ишонган тоғимиз қайтди. Энди ғанимларимиз кўзларидан ёш эмас, қон оқади, қон...

– Қиз-келиндаримизни олиб кетган Ёмғурчи, Нўғай мирзаларни келтириб ўтовимиз олдига кўппак қатори боғламансанг хумордан чиқмаймиз...

Қатор келинчаклар изилладилар:

– Султонимизни қўйдек бўғизлаганлари етмагандек, норасида гўдақларимизни-да чавақладилар...

Марҳум қозикалон Қулмуҳаммад саййиднинг ўғли Нурмуҳаммад саййид Қуръон сураларидан тиловат қила бошлади. Қорачин баҳодир ҳамон дардларини айтиб-айтиб йиғлаётган аёллар томонга қараб баланд овозда:

– Бас қилинлар! Ахир Қуръон ўқияпти, – деди.

Шоҳбахт султондан таскин кутганлар тинчланмади-

лар. Ахир уларга таскин берувчи сўз айтилмади-да. Ўтов олдидаги майдончага қилинган жойда давра олганлар фотиҳага кўшилган бўлсалар-да, ўтов ичида ҳам, сиртида ҳам йиғи-сиғи тинмади. Султондан сўз чиқмагач, даврадагиларнинг кўпчилиги туриб у-бу юмушга уннади. Шоҳбахт ҳам ўрнидан турди. Қипчоқ бийларидан бирининг бойбичаси у томон юрди.

*Чўзсам қўлим салкам ойга етарди,
Узун-узун қўлларимдан айрилдим,
айрилдимо-айрилдим.
Шафқат билмас ёғий босди овулим,
Ҳам қизимдан, ҳам улимдан айрилдим,
айрилдимо-айрилдим*

Султон бойбичани суюди. Чўл шамоли қорайтирган юзи янада қорайди, аммо оғзидан сўз чиқмади. Биргаликда қайғу оловида ёниш, биргаликда ўчиш, сўнгра биргаликда қасос оловида ёниш умидида келганларнинг умидлари пучга чиқди. Султон бағри куйганларга таскин бериб, уларнинг дардларига малҳам бўлмади. Бироз таскин топанларга қасос ҳақида сўз айтиб юракларига қайта олов ёқмади. Султондан ҳафсалалари пир бўлганлар орасидан илгари ўта гўзал бўлган, ҳозир эса сочлари тўзғиб, бир аҳволга тушган келинчак чиқди. Султон Олтойнинг тарғабатай элидан бўлган бу келинчакни таниди. Султоннинг онаси Оқ кўзининг ҳам шу уруғдан бўлгани боис, келинчакни “кичик эгачим” деб эркалаб, ҳайит, байрамларда совға-салом йўллагувчи эди. Султоннинг ёнидаги йўлдоши секин: “Бечоранинг эрини ўлдирдилар, ўзини зўрладилар. Ёш қизчаси борлиги учун ўзини ўлдирмай юриб эди, яқинда қизи ўлиб қолди. Ҳуши ўзига келса тузук, хуши бошидан учса далли-демона, қабристонда эри ва қизи қабрлари пойида ўтириб, биров кўриб, билмаса ўша ерда қолиб кетади”, деди.

Келинчак сўник нигоҳини султонга тикди. Султон сўз демади. Келинчак бурилди, у аёллар орасидан ўтиб қабристонга йўл олди. Аёллардан кимдир: “Унинг дардини ўликлар эшитиб, таскин берадилар”, деди. Юзини султондан ўгирган аёллардан бири: “Султон Самарқанд ва Бухорода яшаб ўзгарибди. “Илм кишини қўймижоз

қилиб кўяди” деб эшитар эдим, тўғри экан”, деди. Бошқа бири: “Унда интиқом туйғусидан нишон ҳам йўқ”, деди. Яна бири эса куч-қувватлари, салоҳиятлари туфайли дўсту душманнинг султон ва инисини “Абулхайрхоннинг йўлбарслари” деб аташига ишора қилиб: “Садқаи йўлбарс кет!” деди. Аёллар тарқалдилар. Бутун вужуди қулоққа айланган султон барча айтилган гапларни эшитди. Унинг чўл шамолида қорайган юзи янада қорайса-да, сўз демади.

***

Шоҳбахт султоннинг Бухородан қайтиб келган хаба-ри Сайхуннинг қуйи ва ўрта оқимига тарқади.

Бу хабарни эшитган Бурка султон яқинлари ва аъён-ларини йиғиб сўради:

– Энди нима қиламиз?

Бурка султоннинг отаси Ёдгорхон даврида улуғ бий бўлган Мусабий манғитнинг ўғли Эсонбий:

– Не қилсак ҳам бугун-эрта қиламиз. Султон дарагини эшитиб эл йиғилиб хун талаб қилса иш йириклашади, – деди.

Кенгашиб бир неча оқсоқолни Шоҳбахт султон ҳузурига юборадиган бўлдилар. Оқсоқоллар кўнгил сўраш баҳонасида гап олишлари лозим эди. Агар султоннинг авзои бузуқ бўлса уни тундан тонггача қолдирмай босишга, агар муросага юрадиган бўлса шунга қараб иш тутадиган бўлдилар. Оқсоқоллар Шоҳбахт кўнган овулга етмасданоқ зўрликнинг иложсизлигини тушундилар. Шоҳбахт овули ва Бурка султон қишлови орасидаги кенг ҳудудга Абулхайрхонга содиқ бий ва ботирларнинг овуллари жойлашиб улгурибдилар. Овулнинг ўнгу сўлига Қорачин баҳодир ва Оқсўфи ботирларнинг овуллари тушибдилар.

Бурка султон йўллаганларни қайғу билан кутиб олган Шоҳбахт султон қаҳрланганларни шаштларидан тушириб:

– Ўтганлар ўтиб кетдилар. Ўтмишни титкилашдан не наф? – деди.

– Тўғри айтасиз, султон, – деди Эсонбий. – Хонадонингизга, элингизга қилинган босқинга бош кўшганидан Бурка султон кўп пушаймон бўлмоқда. У ҳам, сиз ҳам шайбонийсиз. Қондош биродарингизнинг узрини қабул қилинг. Етказилган зарарни тўлаймиз.

Султон сўз демаган бўлса-да, Шоҳбахт келганидан буён ўзини гўё шавкатли Абулхайрхон ҳузурисидаги бош маслаҳатчи каби тутаётган Қорачин баҳодир:

– Сизлар хон хонадонига шунчалик зарар етказди-ларингизки, олам молини бериб ҳам бу зарар ўрнини тўлдиролмайсизлар, – деди.

Келганларнинг бошлари эгилди.

– Ҳақиқатан ҳам султон қилмишидан пушаймон бўлиб етказилган зарарни тўлайдиган бўлса, шариат ҳукми бўйича уни кечирингиз лозим, – деди Нурмуҳаммад саййид.

– Султонингиз ўлганларни тирилтириб бера оладими? – деди Шоҳбахтнинг маъноли боқишига қараб ҳам қўймаган Қорачин баҳодир. – Орада тўқилган қон бор.

– Шариатда ўлдирилган одамга-да хун белгиланган, – деди Эсонбий.

– Бу ерда хун борасидаги гапларни бас қилайлик, – дедисултон. – Угапни Нурмуҳаммад саййид ва Оқсўфихожа билан бу овулдан ташқарида сўзлашингизлар.

Тортилган таомдан сўнг марҳумлар ҳақида дуо қилган оқсоқоллар қайтдилар. Султоннинг сўнги гапидан кейин оқсоқолларнинг кўнгилида яраш борасида пайдо бўлган умид учқунларини овул сиртида кўринган

қипчоқларнинг чанғарақларидан осмонга тутун ўрлаётган ўтовлари сундирди.

***

Игна устида ўтиргандек бесаранжом, безовталик билан оқсоқолларнинг Шоҳбахт султон овулидан қайтишларини кутган Бурка султон улар киришлари билан сўради:

– Нима гап?

– Назаримда ҳозирча хавотирга ўрин йўқ, – деди Эсонбий, – аммо султон овулининг гирдини яқинда кўчиб келган овуллар қуршаб олибди.

– Шундай бўлиши ҳам керак-да, – деди хотиржамлик билан Эсонбийга ҳамроҳлик қилганлардан бири бўлмиш Сорибий. – Ахир хон хонадони босқин кўрган хонадон. Султон келгандан кейин эҳтиёт чораларини кўрган-да.

– Йўқ, – деди юзини ташвиш босган уйғур Яхшиликбий, – Шоҳбахт султон азалдан тадбиркор, ҳар жиҳатдан тўқис йигит. Унинг жангдан ўзга машғулоти ўзларига эп кўрмайдиган қипчоқларни атрофига тўплаши бежиз эмас.

– Ахир Абулхайрхон хонадони устига босқин ясаган бир биз эмасмиз-ку, – деди Сорибий.

Бурка султон савол назари билан Яхшиликбийга боқди.

– Абулхайрхон хонадони устига босқин ясаганлар ичидики шайбоний султон бўлган, – деди Яхшиликбий. – Биринчиси сиз ҳазрати олийлари бўлсангиз, иккинчиси Ибоқхон ибн Маҳмудхондир. Хон бизни мустақилликдан маҳрум этган бўлса-да, ўз қаноти остига олиб асраб-авайлаб эди. Ибоқхоннинг йўриғи бошқа. Отаси Маҳмудхон юртини Абулхайрхонга беришга мажбур бўлди. Оғаси Муртазохон ота юрти учун жанг қилиб ўз юртидан ҳам айрилди. Ибоқхон кўп сарсон-саргардонликлардан сўнг Итилнинг ўнг соҳилида давлат тузишга муваффақ бўлди. Ҳозир у Рус ерларини босиб, Қозонга таҳдид соларлик даражада қудратга эга. Қолганлар бу ердан узоқда. Аҳвол шундай бўлгач Шоҳбахт султон қасос олишни кимдан бошлайди? Албатта сиздан-да, ҳазрати олийлари.

– Томирида Абулхайрхон қони оқаётган султоннинг қасоскор бўлмаслиги мумкин эмас, – деди Абулхайрхон билан кўп бор сафарларда бирга бўлиб, унинг топшириқларини бажарган Бурка султон Яхшиликбийга қараб. – Мулоҳозангиз ўринли ва гапингизда жон бор.

Улуғ бий лавозимига талабгор рақибининг султон мақтовига сазовор бўлганидан Эсонбийнинг жаҳли чиқди.

– Етказилган зарар ва ўлдирилганларнинг хуни борасида ҳам гаплашдик, – деди султон фикрини ўзгартиришга уриниб Эсонбий. – Шоҳбахт султон бу борадаги музокара-лар учун Нурмуҳаммад саййид ва Оқсўфихожаларни ўзи томондан вакил қилиб тайинлади.

Айтилган гапларни диққат билан тинглаган бўлса-да, бир қарорга кела олмаган Бурка султон таваккал қилишга қарор этди:

– Эртага Шоҳбахт ҳузурига ўзим бориб бу масалага ойдинлик киритиб келаман, – деди.

– Бу ноўрин тантилик, – деди Яхшиликбий. – Султон ўзини тутиб сипо сўзлашган бўлса-да, Қорачин баҳодир сизни тириклайин ейдиган важоҳатда.

– Ит ҳурар, қарвон ўтар, – деди Бурка султон. – Элиннинг кўз ўнгида Шоҳбахт менга зиён етказишга ботина олмайди. Мен эса унинг дилидагиларни уқиш имконига эга бўламан. Сизлар ҳозир маслаҳатлашиб менинг уюр, пода, сурувимдан султон учун мол ажратинглар.

***

Шоҳбахт султон ҳузурига борган Бурка султон унинг режаларидан воқиф бўла олмади. Барча кўргуликларни Яратганнинг иродасига йўйган Шоҳбахт султон келганларнинг барчасига бирдек муомалада бўлди. Зарар ва хун борасидаги музокара ҳам ниҳоясига етмади. Бурка султон қайтарган молга эътироз билдирмаган Шоҳбахт султон вакиллари орқали хун борасидаги масаланинг барча босқин иштирокчиларисиз ҳал бўлмаслигини билдирди.

Ёз ўтиб, куз келди. Кўнгли хавотирга тўла Бурка султон Шоҳбахт султон босқинини кута-кута чарчади. Элининг бир қисмини инилари Абулак, Амнак, Абак, ўғиллари Элбарс ва Билбарслар¹ билан кўчириб юборган султон қолганлар билан қишловида ёта берди.

***

Шоҳбахт султон овули. Овул ўртасидаги эшигига туғ қадалган оқ ўтовнинг олдиғача от йўрттириб келган киши отини тик устунларнинг бирига боғлаб ўтовга кирди. Найза, қилич, қалқонини эшик олдида қолдириб ўтов ўртасига ёқилган гулхан устига осилган қозондаги сутни шопираётган аёл томон юрди.

Марҳум Абулхайрхоннинг аёлларидан бири инисига кўзи тушиб:

– Кел, Туёқбий, – деди.

Туёқбий гулхан ёнига ёзилган дастурхонга яқин турган эчки терисига ўтирар экан:

– Опа, егулик беринг, ўлгудек очман, – деди.

– Томоққа арзигулик иш қилиб келдингми ўзи? – деди кампир.

– Бўлмасам-чи, – деди Туёқбий, – тунда Шоҳбахт бошлиқ йигитлар билан Бурка султонни босдик ...

Тўрдаги ўриндан аввал пўстин, кейин қалин кўрпа учди. Абулхайрхоннинг ақли камлиги учун босқиндан омон қолган ўғли Хожа Муҳаммад тоғасига дағдаға кила кетди:

– Бу яна нимаси? “Бурка султонни босдик” дейсизми? Менсиз-а? Абулхайрхон ўлган бўлса ўрнини босадиган ўғли Хожа Муҳаммад султон тирик-ку, нега менга бир оғиз эса-да айтмадиларингиз? Бурка ҳаммангизни қириб юборса элга не деб жавоб берар эдим?

Тоғаси берилган қатор саволларнинг қай бирига жавоб беришни билмай турган эди, султон оёғига этикни, эгнига пўстинни илганча ўтовдан югуриб чиқиб кетди.

Жиянининг дағдағасидан “шу туришда от миниб Бурка султон овулига жўнаб юборадими?” деган ўй ўтган Туёқбий бақирди:

– Ҳой, қаёққа?

– Хавотирланма. Жиянинг юпун ҳолича Шоҳбахт ва унинг йигитларига жон тортиб сўғиш майдонига от кўядиган даражада аҳмоқ эмас, – деган кампир сўради: – Шоҳбахт кўп талофат кўрмадими?

– Йўқ, Бурка султон ғафлатда қолди. – деди Туёқбий. – Йигитларимиз овулнинг Бурка султон ўтовлари жойлашган қисмига етганларидагина босқиндан хабар топиб эгнига пўстинини олиб яланг оёқлиғича ўтовидан югуриб чиққан. Аҳволни кўргач эса шу ҳолича ўзини қамишзорга урган.

– Тутдиларингизми?

– Қалин қорда яланг оёқ қочиб қаерга ҳам борарди.

– Менинг Хўжагумим қолиб бобосидаги кўп хислатлар Шоҳбахтга ўтган. Сут тўккан мушукдай шумшайибги-

на юриб эди болам бечора. Йўлбарс-да, йўлбарслигини кўрсатди.

– Ҳа, – деган Туёқбий опаси узатган сут тўла гулли ёғоч косани олди. – Қон тўкилган жойда томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди. Буни биладиган султон отдан йиқилиб қўли синган навкарни овулга олиб қайтишимни буюрди.

– Хизматимдаги қиз-келинлар босқинда йўқолганларидан буён барча юмуш ўзимга қолди, – деб нолиди кампир.

– Ҳм-м, – деди Туёқбий ва косани қўйиб корсондаги этга қўл узатган эди ҳамки, у олмоқчи бўлган устихонни ўзга қўл илиб кетди.

– Юз-қўлингни ювмай дастурхонга йўлама деб эдим-ку, – деб ўғлига чўмич билан ҳезланган кампир инисига шикоят қилди: – Келиним суйгани билан қочиб кетгандан буён бу тентак бўлганича бўлиб қолди. Энди билсам юз-қўлини келин бечора алдаб-сулдаб ювдирар экан.

– Яна хотин олиб беринг-да, опа, – деди эт чайнаганча Туёқбий. – Ана, Бурка султон овулини босиб, султон ва қатор йигитларни қатл этдик. Қанчадан-қанча жувон бева бўлиб қолди.

Онасидан узоқроқда устихон ғажийётган Хожа Муҳаммад оғзини очганча бир неча лаҳза қотиб турди-да, қўлидагини қўйиб, оғзидагини ютганча апил-тапил кийи-нишга тутинди.

– Ҳа? – деди онаси.

– Шоҳбахт Буркани қатл эттирган бўлса бориб бева-сини олиб келаман.

Онаси ва тоғасини ҳайратда қолдирганча Хожа Муҳаммад султон, яъни орқаворотдан Хўжагум тентак деб аталувчи Абулхайрхоннинг ўғли тоғасининг отини миниб Бурка султон овулига йўл олди. Шоҳбахт султон ва Қорачин баҳодир бошлиқ йигитлар Бурка султон элини босиб, қаршилиқ қилганларни чопдилар. Бурка султон ва Абулхайрхон хонадонига уюштирилган босқинда қатнашиб қўллари қонга бўялганлар тутиб қатл этилдилар. Бузуқликда қатнашганлар жазоларини олганларидан кейин эл улуғлари султондан раҳм-шафқат тилаб, қолган элни паноҳига олишини сўрадилар. Мол ва жонларини Шоҳбахт ихтиёрига топширдилар. Муддаоси ҳам шу бўлган султон Бурка султоннинг инилари ва ўғилларини топиб қатл этмоқчи бўлганларга рухсат бермай улуғлар билан марҳумларни дафн этиш маслаҳатини қилаётган вақтда қишловга: “Тўхта ҳов, тўхта” деганча Хожа Муҳаммад султон от чоптириб кириб келди. Навкарлардан бири кўпириб кетган от жиловини олди.

Отдан тушган Хожа Муҳаммад султон “бирон фалокат юз бердими” деб ўтовдан шошилиб чиққан Шоҳбахт султонга қараб:

– Мен марҳум хоннинг ўғли, сен набирасисан. Шаҳид бўлганлар қасдини олиш менинг ҳаққим эди. Модомики сен бу ишни уddалаган экансан, майли, мен розиман, аммо ўлжа бобида биринчиликни менга қўйиб беришинг керак, негаки ғанимлар босқинида мен хотинимдан айрилганман, – деди.

Оғасининг муддаосини кечикиброқ тушунган султоннинг юзига Бухородан чиққанидан буён биринчи бор кулги югурди.

– Майли оға, ҳоҳишингиз бош устига. Ҳали ҳеч ким ҳеч нарса олгани йўқ. Мана, йигитларга буюраверинг, оға, – деган султон ўтовга қайтиб кириб кетди.

Қаддини ғоз тутган Хожа Муҳаммад султон йигитларга буюрди:

– Бурка султоннинг аҳли аёлини келтиринг.

Бурка султоннинг хотини Малойни келтирдилар.

¹ Элбарс ва Билбарс – кейинчалик Хоразмда ҳукм сурган хонлар.

– Султоннинг эгачилари, қизлари, бошқа хотинлари йўқми? – деб дағдаға қилди султон.

– Султоннинг эгачилари, қизлари йўқ, – деди Бурка султоннинг маҳрами Мунакабий. – Катта кўчлари, ўғиллари элнинг бир қисми билан Хоразм томонларга кетганлар.

Бурка султон қишнинг мана шундай теварак-атрофни қалин қор қоплаган кунларининг бирида ғафлатда ётган Қўжаш мирза овулини босиб, мирзани қатл эттириб, қизи хонзода Малоюни никоҳига олиб эди.

– Бай-бай, – деди Малоюнинг юзидаги ёпинчиқни кўтарган Хожа Муҳаммад султон. – Бу аёл бунча гўзал бўлмаса. Ўтов ҳозирлаб мулла топинг, шу бугуноқ никоҳимга оламан.

Ўзини кўрмаган бўлса-да, Хўжагум тентакнинг таърифни эшитиб юрган Мунакабий кўлини кўксига босиб:

– Хўп бўлади, ҳазрати олийлари, – деди.

Малоюни ўтовидаги аёллар ёнида қолдирган Мунакабий Шоҳбахт султонни бундан огоҳ этди:

– Ҳазратим, оғангиз Бурка султоннинг беваси хонзода Малоюни никоҳига олмоқчи.

– Хўш, нима бўлибди? – деди султон.

– Ахир шариятда иддаси ўтган бевани эркак кишига никоҳлаш жоиз дейилмаганми?

– Шундайликка шундайку-я, – деди Шоҳбахт султон, чора излаган каби Қорачин баҳодирга тикилди.

Йўқолган шон-шавкатни тиклаш йўлида ташланган илк қадамнинг муваффақиятидан маст Қорачин баҳодир султоннинг марҳамати туфайли ўлимдан қолган Мунакабийга иддао қилди:

– Нима, ўлгинг келяптими? Ғолибнинг амри вожиб.

Бор, султоннинг амрини адо эт!

Овулга бостириб кирганларининг илк дамларида қуролли, қуролсиз бир неча кишини қўлга туширган султон йигитларининг бошлиғи улардан сўраб эди:

– Орангизда Бурка султон борми?

Ўшанда вақтни чўзиб хожасининг узокроққа қочиби яширинишига имкон бериш мақсадида Мунакабий:

– Бор, мен Бурка султонман, – деб олдинга чиқди.

Кўп ўтмай ёлғони фош бўлган мулозимни Шоҳбахт султон олдиға олиб бордилар.

– Нега ёлғон сўзладинг? – деди султон.

Бир муддат сукут сақлаб турган Мунакабий ниҳоят ўлимни бўйниға олиб:

– Хожамнинг тузини оқламоқчи эдим, – деди.

Мулозимнинг садоқатидан завқланган султон унинг гуноҳидан ўтди.

Тақдирнинг қайта марҳаматига умид қилган Мунакабий тихирлик қилган муллани шаштидан тушириб никоҳға ҳозирлик кўрилган ўтовға киришиб юборгач, ғудранди:

– Овулини босиб, отасини ўлдириб Бурка султон хонзода Малоюни никоҳига олиб эди. Орадан йиллар ўтиб ўзи ҳам босқинга учраб, қизнинг отаси каби қатл этилди. Энди эри қатл этилиб, иддаси ўтмаган аёлни Хўжагум тентак никоҳига олаётир. Бу никоҳ Абулхайрхон хонадони аъзоларининг тирик қолганлари бошиға қандай кулфатлар келтирар экан?

Орадан етти ой ўтиб Хожа Муҳаммад султон ўтовда чақалоқнинг “инга-инга”си янгради. Туғилган боланинг исмини Жонибек қўйдилар...

* * *

Дарҳақиқат, Шайбонийлар сулоласининг таназзулиға Шоҳбахт султон беихтиёр йўл қўйган хатолик сабаб бўлди.

Вояға етиб Шоҳбахт султоннинг сафдошиға айланган Жонибек султон аслида Хожа Муҳаммад султоннинг эмас, Бурка султоннинг зурриёти бўлган. Шоҳбахт султоннинг шарият аҳкомининг поймол этилишиға лоқайд қараш алаал-оқибат сулоласининг таназзулиға сабаб бўлди. Бу таназзул Жонибек султон авлодлари томонидан амалға оширилди.

Қирғинлардан Абулхайрхоннинг набиралари Шоҳбахт ва Маҳмуд султонлардан ташқари ўғиллари Хожа Муҳаммад, Суюнчхожа ва Кўчқинчхожа султонлар омон қолиб эдилар. Шайбонийхон вафотидан кейин тахта Кўчқинчхожахон² ўтирди. Кўчқинчхожахон замонида хон ҳазрати олийларининг аждодлари Ҳожи Тархондан Моварауннахрга келиб эдилар. Хон ҳазрати олийларининг отдошлари Убайдуллахон³ вафотидан кейин Абулхайрхон ва Жонибек султон авлодлари тахт учун курашдилар. Бу курашда жўйбор шайхлари⁴ томонидан қўллаб-қувватланган Жонибек султоннинг набираси Абулла султон ғолиб бўлди. Аввал отаси Искандар султонни⁵ тахта ўтирғизди. Отаси вафотидан кейин ўзи хонлик қилди⁶. Бухоро хонлигини Шайбонийхон давридаги ҳолатиға етказишға муваффақ бўлаёзган Абуллахонни ўғли Абдулмўмин султон⁷ захарлаб ўлдирди. Илгари ўтган падаркуш шахзодалар каби Абдулмўминхоннинг хонлиги ҳам олти ойдан ортмади. Абдулмўминхон отасининг амирлари томонидан ўлдирилгач, Миёнқолда уч ўғли билан жон сақлаб қолган Пирмуҳаммад султон⁸ хон қилиб кўтарилди. Пирмуҳаммадхон ва ўғилларининг жонийлар билан бўлган жангда ўлдирилишлари билан шайбонийхонлар сулоласининг Моварауннахрдаги ҳукмронлиги интиҳосиға етди. Бухоро тахти жонийлар қўлиға ўтди.

² Кўчқинчхожахон – Шоҳбахтхон вафотидан кейин 1510–1531 йилларда хонлик қилган.

³ Убайдуллахон – Шайбонийхоннинг униси Маҳмуд султоннинг ўғли. Пойтахтни Самарқанддан Бухороға кўчириб, 1533 йилдан 1539 йилгача хонлик қилган.

⁴ Жўйбор шайхлари – Бухоронинг жўйбор маҳалласида истиқомат қилган ҳазрати Али авлодлари.

⁵ Искандар султон – Жонибек султоннинг бешинчи ўғли. Хонлик даври 1561-1583 йиллар.

⁶ Абуллахон Искандарнинг ўғли, хонлик даври 1583-1598 йиллар.

⁷ Абдулмўминхон – Абуллахоннинг ўғли, отасини 1598 йилнинг 8 февралда захарлаган.

⁸ Пирмуҳаммад султон – Жонибек султоннинг еттинчи ўғли Сулаймон султоннинг ўғли. 1598-1601 йилларда Бухорода хонлик қилган. Аштаржоний Боқи Муҳаммад султон билан бўлган жангда ўлдирилган.

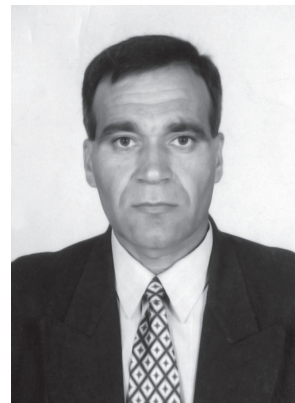

Темир ҚУРБОН

ШАВКАТ РАҲМОН ҲАҚИДА ҚҶШИҚ

Туркум

I

“Сангин қиргоқ”,
“Қисилган денгиз”,
Нафас олар солиб қалдироқ,
Ўзбекнинг бир бебаҳо, тенгсиз
Шоирига ҳаво йўқ бироқ.

Тоглар бағрин беағи бўлган,
Арчазорлар энг сўлим маъво.
Ҳатто улар ҳавога тўлган,
Бир шоирга етмайди ҳаво.

О, дунё, сен бунча бағритош,
Баҳра олар бағринда харсанг.
Не бўларди чумолию тош,
Баҳра олган ҳавонгдан берсанг?!

“Аравонда абадий чўккан
Нортуялар” олмоқда нафас.
Юрагига бутун юрт сиққан,
Бир шоирга ҳаво етишмас.

Узоқларда қолган Аравон,
Сулаймонтоғ султонсиз бугун.
Курагига ботар каравот,
Юрагида минг битта тугун...

II

Тоглар оша бераётир сас,
Баҳорларни соғинган кузлар.
Юрагига ҳаво етишмас,
Тиллар ожсиз, шеър сўйлар кўзлар.

Бу кўзлардан шеърлар нур олган,
Шундан ўтлиг мисралари ҳам.
Бу кўзларга жо бўлиб қолган,
Олойтоғнинг тизмалари ҳам.

Бу кўзларнинг битикларида,
Армон бисёр, бисёр ситамлар.
Азим тоғлар этакларида,
Қолиб кетган беғубор дамлар.

Кўзлар буткул чўккан, мисоли –
Қиргогини йўқотган денгиз.
Жаранглайди шоир саволи –
Ўткир тигдек: “Нега келдингиз?!”

Кўнги сўраш – гирт бемаънилик,
Ахир шундоқ аён-ку бари.
Ўзгариш йўқ, йўқ бир янгилик,
Фақат ортган игна излари.

Етар унинг тоғдек бардоши,
Дарди огир бўлса-да тенгсиз.
Тоқатин тоқ қилар ётиши,
Янграр савол: “Нега келдингиз?!”

Йиллар муҳрин ўйиблар кетган,
Юзи улкан тошни эслатмас.
Бутун вужуд бўғриқиб ётган,
Чўнг юракка ҳеч ҳаво етмас.

Бургут нигоҳ Шавкат Раҳмон йўқ,
У дард билан олишган бемор.

Энди ёнмас кўзларида чўз,
Бу ётишдан кўзголади ор.

Куз келмасдан бошига ёққан қор,
Юзларида аччиқ изгирин.
Наҳот, дунё бўлса шунча тор,
Бир шоирдан аяса меҳрин.

“Шамол кезар зеркиб, уфлаб,
Саҳаргача табассум бўлмас”.
Кўйган каби кўксини қулфлаб,
Ҳансирайди, ҳавога тўлмас.

“Тоғ хўрсиниб юборди оғир,
Тоғлар каби хўрсинмоқ керак”.
Ич-ичидан хўрсинди шоир,
Тоғлар каби гувранди юрак.

Айвондаги “озодруҳ қушча”,
Шоирдан ҳеч кўзин узмайди.
Бир ой қолди қаҳратон қишга,
У шоирни ўйлаб бўзлайди.

Оптоқ девор, қордай оқ тўшак,
Чўнг юракка туюлар қафас.
Ажсал турар пайт пойлаб бешак,
Симирмоққа ҳаво етишимас.

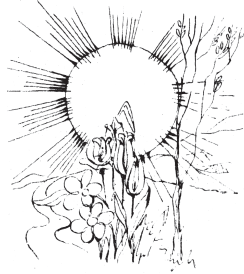
У ажалдан кўрқмайди, йўқ, йўқ,
Кўрқмагандир у шу ёшигача.
Фақат кўксин тилар тилсиз ўқ –
У истаган ўлим бошқача.

Бир ўлимки, ётмаган азал,
Шеъри каби аччиқ, тенги кам.
Шеъри каби аёвсиз, гўзал,
Ҳатто бир оз фожеали ҳам.

Ш

“Юрак сокин қарар атрофга,
Синдирмайди энди қафасин.
Фақат сезар поёнсизликда
Ўлаётган кузнинг нафасин.

Хувиллаган сариқ водийда
Қариган куз ётади беҳол –
Кўзларига осмонни жойлаб,
Ўлса бўлар энди бемалол...”

Шоир ўлди, деган шум хабар
Етиб борди улуғ тоғларга.
Уввос солиб йиғлар майсалар,
Кўшилишиб зардранг боғларга.

Одамларга билдирмай йиғлар,
Гард юқмаган гўзал гиёҳлар.
Мажнунтоллар кўксини тиглар,
Гуллаган тош дилин сиёҳлар.

Йилларки Ўш остонасида,
Йўлларига тикилган зор-зор.
Бугун унинг хобхонасида,
Нола қилар бир онаизор:

“Карамни кенг, қудратли Аллоҳ,
Мен ўзимга тиламам шафқат.
Жон тиласанг, менинг жоним ол,
Шавкатимга шафқат қил, фақат”.

Тоғим дея суянган эди,
Манзуранинг тоғи қулади.
Боғчадаги гулдек унганди,
Энди дилда армон гуллади.

Нодиранинг нолалирига,
Қайси юрак бера олар дош.
Шеъриятнинг болаларига,
Энди кимлар бўла олар бош?

Шоиранинг шодликларига,
Ким бўлади Шоирдек шерик.
Тақдирнинг бу чўнг юкларига,
Шавкат Раҳмон каби зот керак.

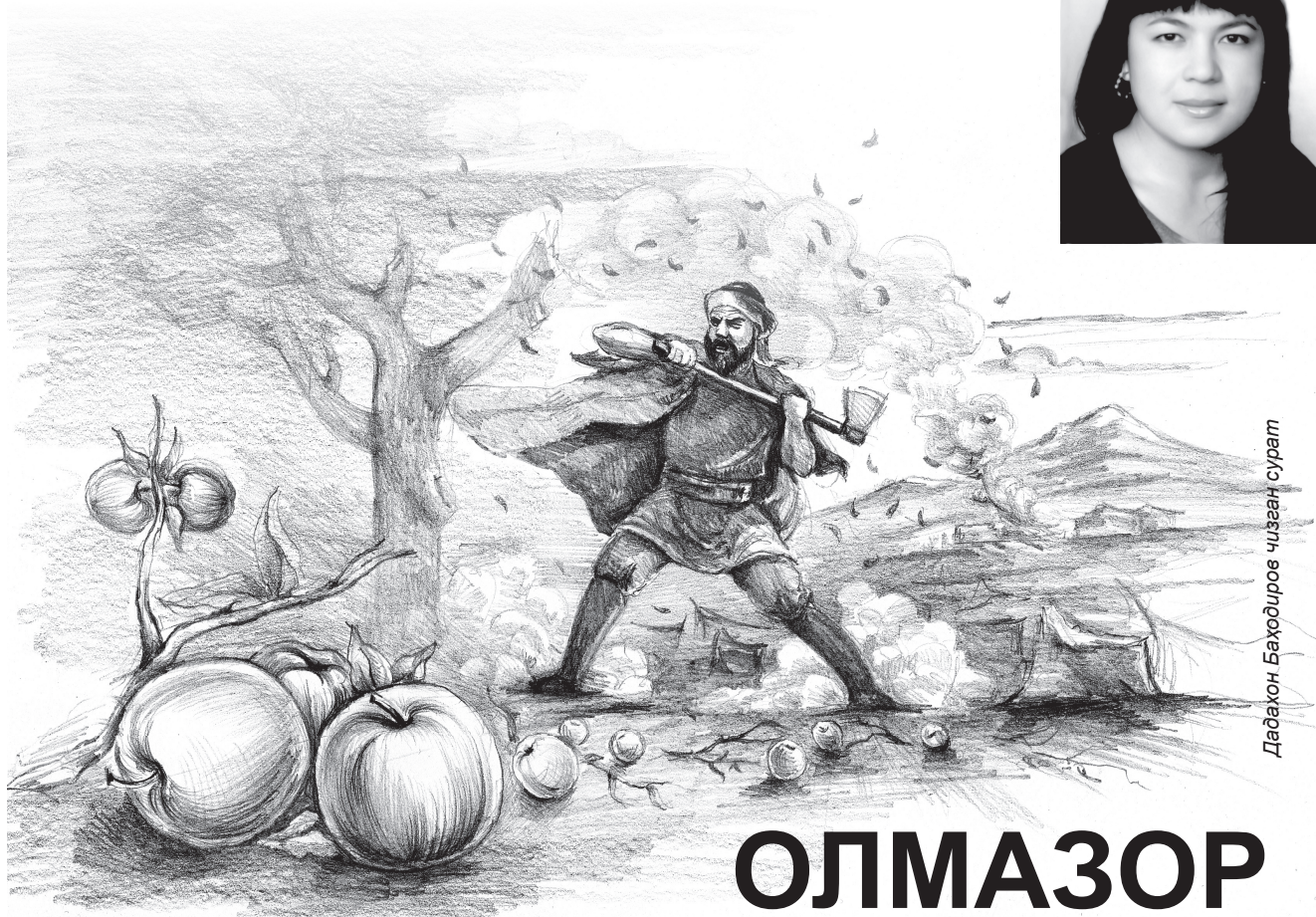
“Ўлсам сенга суяниб ўлай”,
Деган эди Шоир пок руҳга.
Энди кимлар чин суянч бўлар,
Отасини берган Шоҳруҳга.

Абадият оралаб шоир,
Ўшга қачон етамиз, дерди.
Мангуликка йўл олди энди,
Мангуликнинг йўлини берди.

Муяссар ТИЛОВОВА

Дадакюн Баҳодиров чизган сурат

ОЛМАЗОР

Ҳикоя

- Келгинди.
- Сен кетмонсан, дастаси синган кетмон.
- Молбоқар.
- Дала кўрсичқони.
- Кўчманчи.
- Каламуш.

Бизнинг даҳанаки, аммо охири кўринмайдиган урушларимиз мана шундай бошланади. Чўпон болалар билан айна тушда бошланган жанжал то шомгача, кун ҳовуридан тушгунича давом этади. Чунки фақат шу пайтда сойда чўмилишни тўхтатиб уйга кетамиз. Аслида бир-биримизни нима деб сўксак ҳам эшитмаймиз, улар сойнинг нариги, биз эса бу қирғоғида бўламиз. Сувнинг шовиллашида қулоқларга ўз чийиллашларимиздан бошқа нарса эшитилмайди. Лекин ҳар ҳолда енгилмаганимизга асос бор. Биз бисотимиздаги бор ёмон сўзлардан фойдаланамиз. Янгилари тугаб қолса,

рақибларимиз айтган гапларни қайтаришга тушамиз. Қўлимиздан келгани шу. Бу урушлар мен эсимни таниганимдан буён бўлади. Аввал акаларим уришишарди, кейин улар тинчиб кетишди. Навбат бизга етди. Бошида уларга нималар деб сўкканимни айтиб роса мақтанар эдим. Бироқ бу ҳеч кимни қизиқтирмади. Кейин жанг тафсилотларимизни айтишга ҳафсалам ҳам сўниб кетди.

Бугун далада акамга ёрдамлашиб қоқ тушгача қолиб кетдим. Сўнгра Даврон билан эшакни секин йўрғалатганча сойга йўл олдик. Жуда ҳориганимиздан кўйлакни ечиб бошга соябон қилганмиз, эшакни эса бошқармай ўз ҳолига ташладик. Жонивор ҳар куни борадиган йўлини топиб кетаверади. Сойга етгач жуда

жаҳлим чиқиб кетди. Чўпонлар биз чўмиладиган жойни эгаллаб олишганди. Бу ҳолдан ҳайрон бўлишимиз табиий. Чунки сой биз билан улар ўртасида тенг бўлинган. Ҳар кимнинг ери дахлсиз эди.

- Нега биз томонга ўтдинг, келгинди?
- Қўлингдан келса ҳайда, кетмон.

Уларнинг бошлиғи, менинг асосий душманим Шаҳбоз курка юриш билан менга яқинлашди.

“Қўрққан номард” – деб ўзимга пичирладим-да, доимги вазмин қадамларимда у томонга илдамладим.

- Жой бўлинган, лафзингда тур.
- Ўртага лафзни қўшма. Уни сендан яхши биламан.

- Унда нимага биз томонга ўтдинг?

- Бу тоғликларнинг одати.

- Босқинчиликми?

- Йўқ, бирга-бир қилиш.

- Мен сен томонга ўтганим йўқ.

- Иккита ширбозни ўғирладиларинг.

- Биз сенинг молларингни деб ўлиб турганимиз йўқ.

Мен ўғирликни ўзимдан соқит қилдим-у, аммо ширбозларнинг гўштидан еганим эсимга тушди. Уни акам ва жўралари ўғирлашган эди. Буни тан олиб бўлмайди, чунки ютқазган бўламан. Сир бой бермадим.

– Сен ўғирлаганлар билан ҳисоб-китоб қил, мол-боқар.

- Жигимга тегма, дала кўрсичқони.

- Кўчманчи, беватан.

Шаҳбоз бу гапидан жим бўлиб қолди. Мен нишонга ургандим. Ўша гапни тоғликларни қарғаётганда онамдан ўрганганман. Бугун асқотди. Бошимни ғолибларга хос баланд кўтардим. Бироқ кутмаган нарсам содир бўлди. Юзимнинг остида қаттиқ муштни ҳис қилдим. Кўз олдим қоронғилашиб кетди. Гандиракладим, чоғи. Лекин буни билдирмаслигим керак. Ўзимни тутдим. Зўрға тутдим. Тан олиш керак, зарбаси жуда кучли экан. Худди темир қўлларга ўхшайди. Буни шундай қолдириб бўлмайди. Бор кучимни қўлимга йиғдимда, унинг ўнг юзини мўлжалладим. Зўр зарба бўлди. Боягина ҳайрат эгаллаб турган Давроннинг юзида хушқайфият пайдо бўлди. Шаҳбоз тараф болалар эса йиқилиб тушган дўстларига парвона эди. Мен бутунлай ғолибман. Кийимларимни ечиб, озгин, чайир гавдамни қуёшда берилиб кериштирдим. Ўзим билан ўзим банд бўлиб Шаҳбознинг ўрнидан турганини сезмабман. Биқинимда нимадир узилиб кетгандай бўлди. Фақат, сўкишиб ўтган болаларча жанглариимиз тугаган, энди ниҳоясиз муштлашувлар бошланганди. Унга еб кўйгудай тикилиб турган кўзларимдан зарба кучидан беихтиёр ёш қалқиб кетди.

- Бориб онанга йиғлаб бер. Сени овутади.

Балки таслим бўлардим, лекин бу гапидан кейин эмас. Қорнимни ушлаб турган қўлларимда мушт тугилди. Шаҳбоз томонга югурдим. Бўйнига маҳкам осилиб, ерга йиқитиб олдим. Бир-биримизга кетма-кет зарбалар ёғдирдик. Шунчалик кучли эканимни бугун ҳис қилдим. Аммо Шаҳбоз ҳам қолишмасди. Бақувват бола экан. Кўз қиримда қараб, Даврон билан Шерқўзи олишаётганини кўрдим. Негадир Жўра бу олишувда иштирок этмасди. Чеккада туриб гоҳ бизга, гоҳ Шерқўзи билан Давронга қарарди. Демак кўрқаяпти. Албатта,

бу фикрдан куч олдим. Лекин кейинчалик билсам мен адашган эканман. Тоғлик чўпонлар одатида бир кишига икки кишининг ташланиши уят ҳисобланар экан.

Назаримда мен енгаётгандай эдим. Чунки Шаҳбоз буқилган оёқларим остида эди. У таслим бўлишга ҳозирланаётгандай кўринди.

Энди охири зарбани бериш керак. Башарасини нишонга олиб қўлларимни баланд кўтардим. Улар залворли муштга айланганди.

Энди урмоқчи бўлганимда қўлимни кимдир ушлади. Ўгирилиб тепамга қарадим. Тоғ ёнбағирлигидаги катта олмзорнинг эгаси Қодир ота экан. Хаёлим у билан бўлиб тегишга ҳозирланган Шаҳбознинг оёқларини илғабман. Қодир ота иккинчи қўли билан унинг оёғини ушлади.

- Нега урушасанлар?

- Манови бизни чўмиладиган жойга ўтиб олибди.

- Уят, болаларим, уят. Бир жойда яшайдиган оғанилар ҳам муштлашадими?

Чол доимги хушчақчақ чеҳраси билан табасум қилди. Мени мажбурлаб чеккага олди. Юзлари тупроққа беланган, қошининг усти ёрилиб қон сизаётган Шаҳбоз йиғлашдан нари-бери бўлиб ўрнидан турди. Унинг кўрқаётгани билиниб турарди. Чунки, чол бизнинг қишлоқдан. У биз тараф бўлиши аниқ эди.

– Хўш, бир-бирингиздан кечирим сўраб ярашиб оласизларми?

Биз жиммиз. Кимнинг ҳам паст кетгиси келарди. Чол бизга қаради-да, нимадандир афсусланиб бошини сарак-сарак қилди.

– Ҳеч одамларга тушунмайман-да, ўзлари душман бўлса болаларда нима айб? Бу одамни одам ажратиши ҳеч тугамас экан-да. Ҳатто, болаларга ҳам сингдириб улгуришибди. Ҳа майли. – Қодир ота эътиборсиз қўлини силқитди. – Боғда ҳозир олма ғирқ пишган. Ким дўст бўлмоқчи бўлса, мен билан юрсин. Олмаҳўрлик қилишга.

Чол ҳассасини дўқиллатиб йўлга тушди. Биз эса ким ортидан эргашса, таслим бўлишини тушунгандик. Қилт этмадик. Аммо томонлар иккиланарди. Боғдаги олмаларнинг таърифини ҳамма биларди. Шаҳбоз, Шерқўзи, Жўра чолнинг ортидан юрди. Мен шуни кутиб тургандим, энди йўл очиқ. Даврон иккимиз ҳам эргашдик. Боғга етгунча ҳеч ким чурқ этмади.

Чол орқасига ўгирилиб қаради-да, мамнун жилмайди.

– Бу бошқа гап. Яхшилаб уқиб олинглар, бир ерда яшаган одам ғаним бўлмайди. Худо барчани бир хил яратган, у оқми, қорами, лўлими, кўчманчими – бунинг аҳамияти йўқ. Нега индамайсанлар? Сизларга болаларча уришиш, болаларча ўйинқароқлик ярашади. Насл-насаб ва бошқа нарсаларни ўртага қўшманглар. Қани сени отинг нима эди? Дарахтга чиқиб олма қоқ-чи?

Қодир ота ўтмаслашиб қолган кўзларини Шаҳбозга қисиб қаради.

- Исмиим Шаҳбоз.

- Бу бургут деганими?

- Ҳа.

– Жуда соз, ўзинг ҳам бургутга ўхшагин. Улар кучли, бақувват, мағрур бўлишади. Бир пайтлар ҳов анави, тоғларда кўрганман.

Чол кўрсаткич бармоғини учлари оқариб кўриниб турган тоғ чўққиларига қадади.

Шаҳбознинг ўртоғи Жўра суҳбатга аралашди:

– Бизда уларнинг тириги бор. Полопонлигидан боқамиз.

Ҳайратини яширолмаган Даврон энди гапираман деб оғиз жуфтлаганди, мен туртиб қўйгач гапи оғзида қолди.

Ҳаш-паш дегунча сара олмалардан бир саватини тердик. Боғ қишлоқнинг четида, охири баланд тоғларга улашиб кетган қирлиқда барпо этилган. Жуда хушман-зара, сўлим жой. Қодир ота ёлғиз ўғли Нодир билан парваришлайди уни.

– Нега қариндошларинг биз томонга келишмайди? Сизларда мева-чева йўқ, келсанглар қоплаб бериб юборардим.

– Бизга қишлоққа тушманглар дейишади. Шунинг учун то кетгунимизча яйловда бўламиз.

Чўпон болалар олмалардан ютоқиб ер, бу эса бизнинг завқимизни келтирарди. Биринчи учрашувимиз унчалик кўнгилдагидек ўтмади. Аммо биз шу пайтгача олақараш қиладиган болалар билан орамизда қандайдир яқинлик уйғонган эди.

– Баракалла, болаларим. Оға-ини тутининглар, агар қишлоққа тушишни истамасанглар мана, менинг боғим. Хоҳлаган пайтда келиб-кетаверинглар. Олмазор барча болаларнинг ўйнайдиган жойи бўлсин.

Шу куни чўмилишга бормадик. Олмазорда қолдик. Ўша ёз биз учун бошқача ўтганди. Чўпонлар ва қишлоқ болалари дўст тутинишди. Ҳаммаси эмас. Мен ва Шаҳбоз.

Кузга яқин улар кетишди. Қишлаш учун ўз қишлоқларига.

Қиш охирлашди, аммо кунлар совуқ. Тоғдаги қорни энди онда-сонда ўт-ўланлар ёриб чиқяпти. Тоғнинг баланд жойларига, қалин яйловларга кўчманчи чўпонлар қайтишди. Улар ўтган йилги хароба кулбаларини қайтадан қуришяпти. Аслида, уларнинг ўрни ҳам билинмай кетган. Чунки, ҳар йили кетишгач қишлоқ одамлари уларнинг уйларини ё бузиб ташлашади, ёки ёқиб юборишади. Лекин бирор марта чўпонлардан ҳеч бири “нимага бундай қилдинг” деб келмаган. Изғиринли баҳорнинг узун кечаларида тоғнинг ҳар ер-ҳар ерида қурилган, худди бостирмага ўхшайдиган уйларининг ёниқ чироқлари кўриниб туради. Улар ҳар йили то яна қиш бошлангунга қадар тоғларда бўлишади. Қишлоқ билан ҳеч қачон алоқада бўлишмайди. Биз уларни, чўпонлар бизни ёмон кўришади.

Ҳаш-паш дегунча орадан икки ойча вақт ўтди Қодир отанинг олмазори ҳам қийғос ҳосилга кирган. Биз вақтимиз бўлди дегунча ўша ерга шошиламиз. Қишлоқда чўпонлар билан дўст тутинган ягона одам биз болаларимиз. Олмани бўкканимизча еймиз, қорин тўйгач бир-биримизга олма отиш бошланади. Қандай шўхлик қилсак ҳам Қодир ота индамайди. Гўёки олмазор ҳамма болаларнинг дўстлик масканига айланиб қолган. Мен, Шаҳбоз, чўпон болалар ва яна татар йигит Башир ҳам шу ерга келади. Улар оиласи билан кўчиб келишган. Бошида болалар уни турткилашарди, сўнг Қодир отанинг гапи билан биз дўстлашиб кетдик. Олмазордаги ўтган ҳар дақиқамиз гўзал. Бу ерда бизни катталарнинг муаммолари, шунга ўхшаш майда-чуйдалар

ажратмайди. Мен қишлоқ ҳақида, Шаҳбоз чўпонлар ҳақида, Башир эса ўзлари ҳақида айтиб беради. Олмазор болалар дўстлигининг рамзига айланди.

Ёз охирлашди. Биз олмазорга боришни канда қилмадик. Лекин бир ҳафтадан буён Шаҳбоз ва чўпон болалар кўринмайди. Мен ҳайрон бўлиб Қодир отадан сўрадим.

– Эй, нимасини айтасан, болам? Мен бир умр чўпонлар билан яхши муносабатда бўлиш тарафдори эдим. Лекин одамлар буни хоҳлашмади. Тунов куни тўрт-бешта ҳамқишлоғимиз уларнинг кўрасига ўғирликка тушибди. Бундай ўғирликлар кўп содир бўлгани учун чўпонлар сергак ётишган экан, тутиб олишибди. Таланавергач уларнинг ҳам жонига теккан-да, роса дўппослашибди.

Чол гапираётиб чуқур хўрсинди.

– Бобо, нега бизникилар чўпонларни ёмон кўради?

– Ерни деб, мана шу ҳаммадан қоладиган ерни деб.

– Қишлоғимиз катта-ку, ҳаммага ер етади.

– Қанийди катталар ҳам сендай ўйлашса!

Чол негадир ўйчан бўлиб қолди. Кўзларини қаёққадир мунгли қадади. Аммо нимага тикилаётганини мен билолмадим.

– Ишқилиб бу нарсанинг охири яхшилик билан тугасин-да.

Қодир ота хўрсиниб бошимни силаб қўйди.

Мен у нималар деганини унчалик тушунмадим. Бироқ қуюниб гапиришидан, жиддий муаммо эканини фаҳмладим.

Кечқурун уйимизда акам ўртоқлари билан тўпланишди. Мен уларнинг суҳбатини эшикнинг орқасидан туриб эшитдим.

– Тўранинг жағини эзиб қўйишибди.

Акам оғир зарбаси билан хонтахтани бир урганда мен учиб тушдим.

– Ҳаддидан ошиб кетишди. Индамаган сари ўзида кетишяпти.

Қайси жўраси гапирганини аниқ англолмадим.

– Улар кетишармиш, бошқа бу ерга қайтишмас экан, қилғиликни қилиб шундай кетаверишадими?

Акам бунга чидай олмаётгани биланиб турарди.

– Кетаётган бўлишса, яхши. Лекин қилмишига яраша жазо олиб кетишади. Индамай қўйиб қўймаймиз.

– Нима қиламиз?

– Мол тўла кўрасига ўт қўямиз.

Катталарнинг бу гапидан юрагим музлаб кетди. Нахотки, шундай қилишса!

– Қачон қиламиз?

Барча акамга юзланди.

– Шу бугуноқ. Мен билан йигитман деганинг борасан.

Акамнинг қўйган шартидан кейин ҳаммаси қўзғалди.

Кетаётган улар-у, қўрқаётган мен эдим. Аслида қоронғида бир ўзим юришга кўрқсам ҳам қандайдир куч мени тоққа, чўпонлар ёнига етаклади. Кучим бори-ча югурдим. Уларни огоҳлантиришим керак. Кўп нарсада бизникилар айбдор. Чунки чўпонлар қишлоқнинг ҳасини ҳам ўғирламаган. Бизникилар эса кўп марта ўғирлик қилганларини ўзим кўрганман. Қанча югурдим, билмайман. Бироқ бир марта йўлдан адашганимни би-

ламан. Етиб борганимда нафас олишим қийинлашиб, ўпкам оғзимга тикилиб қолгандай эди. Аммо, не кўз билан кўрайки, мен кечиккандим. Қўра алангаси кўкка ўрлаб ёнарди, чўпонлар билан йигитларимиз ўртасида эса, аллақачон, муштлашув бошланиб кетганди. Улар кўпчилик, бизнинг йигитлар эса оз эди. Мен довдираб қолгандим. Кимдир бошимдан бир челак сув куйди. Чўчиб ўгирилсам, Шаҳбоз.

– Бу ерда бўлганингни ҳеч кимга айтмайман. Фақат, кет. Бошқа кўришмаймиз.

Мен аслида уларни огоҳлантиришга келганимни айтишга улгурмадим. У челагига сув тўлдириб, молхоналари томонга югурди.

Бу жанжални тўхтатиш керак, нима қилиб бўлса ҳам. Қишлоқ олис. Бу ерга энг яқин жой Қодир отанинг боғи. Мен боғ томонга чопдим. Қуюқ олмазорни ора-лаб чолнинг уйига етдим. Бобо ниманидир сезган, шекилли, ухламаган экан.

– Бобо, тезроқ юринг. Тоғда жанжал бўляпти. Ҳозир йигитларни ўлдириб қўйишади.

– Товба, шунга юрагим безовта экан-да. Нодир, Нодир. Югур, болам. Уларни тинчлантир. Мендан чаққонсан. Ортингдан етиб оламан.

Нодир ака тоғ томонга илдамлаб кетди.

Биз бир соатлар фарқи билан етиб бордик. Борганимизда жанжал тугаган, бизникилар қочиб кетган экан. Чўпонлар Қодир отага индашмайди. Уни ҳурмат қилишади. Чунки ҳеч кимни ажратмайдиган яхши одам эканини билишади. Ачимсиқ тутун ҳидидан улар анча талофат кўрганини билиш қийин эмас.

– Яхшимисиз, ота?

Улардан ёши каттароқ бир киши чолга салом берди.

– Валайкум, Мурод, яхшимисан?

– Кўряпсиз-ку, аҳволни.

– Ҳа, хомсут эмган бандалар.

– Хафа бўлманг-у, ота, сиз томон номардлик қилди.

Улар қанча ўғирликлар қилишмади. Биз индамадик.

– Тўғри, аммо бир куни шундай воқеа юз беришини мен билардим. Ишқилиб, ҳеч кимга зарар етмадим, Мурод?

Ҳалиги киши бошини қуйи солди. Оғир хўрсинди.

– Нимага индамайсан?

– Ҳеч ким хоҳламаганди, аммо муштлашувда бир йигит ўлди.

– Ким?

Ота иккимиз бирдан сўрадик. Ўлай агар у акам эканига ишончим комил эди. Ҳали совимаган жасадни гиламга ўраб қўйишганди.

– Биз қишлоқни танаймаймиз. Ўзингиз кўринг.

Мен боролмадим. Дош бера олмасдим. Қодир ота секин гиламни очди. Лекин индамади. Ўрнидан тураётиб бир қалқиб кетди. Ҳеч кимнинг гапига жавоб бермай, келган йўлимизга равона бўлди. Мен ҳайрон эдим. Қўрқаётган бўлсам ҳам гиламни очиб кўрдим. Ўлган Қодир отанинг ўғли Нодир ака экан. Чолнинг йўлда бирор нарса бўлишидан хавотир олиб унга эргашдим. У ўғлини олиб кетишга ҳам қайтмади. Уйига тонг ёришаётганда етиб бордик. У жимгина жойига кириб ётди. Мен ёнида қолдим. Бироқ эрталабга яқин уйку элитган экан. Қаттиқ кўрқув ва чарчашдан қанча ётганимни билмайман. Уйғонганимда тушга яқин пайт эди. Негадир Қодир отани кўрмадим. Излаб боғга чиқдим. Чолни топдим. Ота қўлида болта, дарахтларни чопарди. Қандай куч билан ишлаганини билмайман. Анча дарахт қулаган экан. Қанча ҳаракат қилмайин, чолни тинчлантиролмадим. У ғазаб билан қиларди бу ишларни. Кейин индамадим. Бизнинг дўстлик кўрғонимиз қулаётганини азоб билан кузатдим. Катта-катта олмалар ерга тўп-тўп этиб тушарди.

– Мен олмазорни бекорга қишлоқ билан тоғ ўртасида бунёд қилмагандим. У қишлоқ билан қўра ўртасида кўприк бўлсин дегандим. Лекин бу боламнинг умрига зомин бўлишини билмабман.

Ота хўнграб йиғлади ва олма дарахтларини чопишини тезлаштирди.

Сайёра РАҲМОНОВА,
Ўзбекистон давлат консерваторияси
ўқитувчиси

СЎЗ САНЪАТИГА МАФТУН МУНАҚҚИД

Аслида филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Умарали Норматовни таништиришнинг ҳожати йўқ. Унинг номини кўпчилик яхши билади. Адабиёт ихлосмандлари Умарали Норматовни энг фаол мунаққид деб эътироф этишади. Унинг дарслик ва ўқув кўлланмалари асосида йигирма йилдан бери мактаб ва олий ўқув юртларида сабоқ бериб келинади.

Айримлар ёши улуглигини пеш қилиб, унга алоҳида ҳурмат-эҳтиром кўрсатишларини талаб қилади. Устоз Умарали Норматов эса бундай манманликдан холи, камтарин инсон. Ҳартугул, шу боисдан бўлса керак, у киши саксондан сакраб ўтган бўлсалар-да, худди ёшлардек бардам, қувноқ ва ҳаётсевар.

Уқубатли замонларда одамлар китоблардан тасалли олганини ҳикоя қилишади. Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон таржимаи ҳолида улар эртақлар эшитиб, китоблар ўқиб тинглаб улғайгани қайд этилади. Одамлар кечалари, чироқ ёруғида “Минг бир кеча” ва дostonларни ўқиб тинглагани, фузулийхонлик, бедилхонлик қилингани энди эртақдай туюлади. Лекин у пайтларида бу ҳаётий воқелик эди. У замонларда китобга муносабат бўлакча эди. Кишиларнинг қалбида китобга меҳр-муҳаббат бор эди. Китоб ардоқланиб, хонадон тўрига қўйиларди. Умарали Норматов китобга муҳаббат баланд ўша замонда, китоб кадрланган оилада ўсиб улғайди. Ақлини таниганидан китоб мутолаасига берилди. Китоб ўқишни кундалик одатига айлантирди. Шундан завқланди, лаззатланди. Бошқаларни ҳам китобларнинг сирли-сеҳрли дунёсидан баҳраманд этишга интилди.

Домла адабий жараёни муттасил кузатиб боради. У ярим асрдан бери “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, “Шарқ юлдузи”, “Жаҳон адабиёти”, “Ёшлик”, “Гулистон” журналларининг ҳар бир сонини, албатта, олиб ўқийди. Энг муҳими, босилиб чиққан янги асар тўғрисида тақриз ёки мақола ёзиб, мулоҳазаларини

мафбуотга тақдим этади. Унинг янги асарлар тўғрисидаги фикрини адабий жамоатчилик қўллаб-қувватлайди. Шунинг учун бўлса керак, Озод Шарафиддинов ўзининг машҳур мақолаларидан бирида “Умарали ҳақида гапириш, маълум маънода, бугунги ўзбек танқидчилиги ҳақида гапирмоқ демакдир” дея лутф этганлар.

Умарали Норматов Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновнинг тўнғич шогирди эканидан фахрланади. “Менинг университетда топган энг катта бойлигим, бахтим шуки, мен Озод Шарафиддиновнинг биринчи аспирант шогирди бўлиш шарафига муяссар бўлганман. Ярим аср у билан бирга ишлаш, ҳамқору ҳамнафас бўлиш мен учун Аллоҳнинг беназир инояти деб биламан”, дея қайд этганди устоз ўз эсдаликларининг бирида.

Устоз Умарали Норматов ижтимоий ҳаётда ҳам жуда фаол. У киши ютуқларимиздан астойдил севиниб, камчиликлардан чинакамига ташвишланади, изтироб билан қалам тебратади. Домла бугунги китобхонлик муаммоларига эътибор қаратганини кўп бор учратганмиз. Бу бежизмас, албатта. Чунки бу маънавият билан боғлиқ масала саналади. Негаки кишиларнинг одоб-ахлоқи, уларнинг табиат ва жамиятга, умуминсоний ва миллий қадриятларига муносабатида китобхонлик жуда муҳим ўрин тутаяди. Чунки китобхон одамлар табиатга, жамиятга зарар келтирадиган ишга қўл урмайди, бошқаларга атайлаб озор етказмайди. Бундай қилиш гуноҳ эканлигини чуқур ҳис қилишади. Бу китобхонликнинг муҳим ижтимоий аҳамиятга эга эканлигини билдиради. Китоб ўқишга ҳордиқ чиқариш, дам олиш, эрмак деб карамаслиқ керак. Китобхонликни бу тарзда жўн талқин этиш ярамайди. Чунки китоб ўқиганида ҳар бир киши, албатта, нимадир билиб олади, шеър, ҳикоя ёки роман мутолаа қилганида, шубҳасиз, таъсирланади, қалби тўлқинланиб, ҳиссиётлари жунбушга келади, нималардир тўғрисида ўйланиб қолади, айрим қаҳрамонларига меҳри товланиб, қайсидир персонаж-

лардан нафратланади – бир сўз билан айтганда, маънавий озикланади. Шундай экан, китобхонлик бекорчилик эмас. Умарали Норматов бадиий асарлар мана шундай кучга эгаллигини ич-ичидан сезади ва мана шу ҳақиқатни бошқалар ҳам англашини истайди. Унинг танқидчилик фаолияти заминиди шу туради. Умарали Норматов ўқиган, таъсирланган асарлари кўпчиликда қизиқиш уйғотишини мўлжаллаб мулоҳаза юритади. Бу эса, табиийки, ижодкорларга ҳам, ўқувчиларга ҳам бирдай маъқул келади. Шоир, адиблар унинг фаоллиги ва ҳалоллигидан мамнун бўлишади, китобхонлар эса янги асар тўғрисида муайян тасаввур олишади.

Фаоллик ва ҳалоллик сеҳрли калит каби ҳар бир киши учун соҳасининг сир-синаотга тўла сандиқларини очади. Жиндак сусткашлик қилинса, салгина ҳаром-ҳариш аралашса, касб-кордан барака кетади, киши топган обрўсини бой берганини билмай қолади. Умарали Норматов мунаққид, адабиёт муаллими сифатида сидқидилдан, иштиёқ билан меҳнат қилгани учун Абдулла Қаҳҳор, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров каби аллома адиблар ҳурмати қозонди. Кўплаб адиб, шоир, адабиётшунос, мунаққидларнинг энг қадрдон кишисига айланди. Улар билан ҳаёт ва адабиёт

тўғрисидаги суҳбатларини ўқувчиларга тақдим этди. Суҳбатларини ўқиганда Умарали Норматов у билан баҳслашаётган кишининг фикрини худди сўзма-сўз ёзиб олиб тақдим этгандай туюлади... Ким биландир мулоқотини, бир марта бўлса-да, қоғозга туширишга уриниб кўрган одам бу юмуш осон эмаслигини дарҳол билиб олади ва Умарали Норматовнинг хотирасига тан беради. “Ижодкорнинг дахлсиз дунёси”, “Нафосат гурунглари” билан танишиб чиққан киши муаллифнинг ҳар бир ижодкорнинг ўз “тил”ида гапирганини пайқайди. Бу иккала китобда жами йигирмата суҳбат берилган бўлиб, уларда адабиёт ва ҳаётнинг долзарб муаммоларига эътибор қаратилган. Муаллифнинг Асқад Мухтор, Саид Аҳмад, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Эркин Воҳидов, Худойберди Тўхтабоев, Шуккур Холмирозев, Ўткир Ҳошимов, Омон Матжон каби таниқли адиб ва шоирлар билан суҳбатлари ўқувчини сўз санъатининг сирли-сеҳрли оламига олиб кирса, адабиётшунос, мунаққидлар билан мулоқот адабий жараёндаги янгича ўзгаришлардан хабардор этади. Ушбу суҳбат-мулоқотларда баҳс-мунозара руҳи устунлик қилади ва Умарали Норматовнинг сўз санъатига меҳри нақадар баланд эканлиги билинади.

ҲУҚУҚШУНОС БУРЧАГИ

ҲУҚУҚИЙ АТАМАЛАР

Гаров – бир шахснинг бошқа шахсга мол-мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқий мажбуриятларни таъминлаш учун бериши гаров ҳисобланади. Бизнинг мамлакатимизда гаров шартномавий муносабатларда жуда кенг қўлланиладиган ва турли битимлар бўйича юзага келадиган мажбуриятларнинг тўлиқ бажарилишини таъминлашга, кредитор манфаатларини бошқа кредиторларга нисбатан имтиёзли ва ишончли равишда ҳимоя қилишга қаратилган усуллардан бири ҳисобланади. Гаров закат, ипотека, шунингдек ҳуқуқлар гарови тарзида амал қилиши мумкин. Гаровга қўйилган мулк гаровга қўйувчи томонидан гаровга олувчига ўтказилганда гаров закат ҳисобланади, кўчмас мулкни гаровга қўйиш эса ипотека ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси “Фуқаролик Кодекси”нинг 280-моддасига мувофиқ “Гаровга олувчининг талаблари гаровга қўйилган кўчмас мулк қийматидан суднинг қарорига мувофиқ қондирилади”.

Закат – шартнома тузаётган тарафлардан бирининг шартнома тузилганлигини исботлаш ва унинг ижросини таъминлаш юзасидан бериладиган пул суммасидир. “Фуқаролик Кодекси”нинг 311-моддасига мувофиқ “закат тўғрисидаги келишув закатнинг суммасидан қатъий назар фақат ёзма равишда тузилиши керак”.

Юқоридаги ҳужжатдан кўриниб турибдики, закат суммасининг миқдори ҳар қанча бўлиши мумкин, аммо

мажбурият бўйича асосий тўлов суммасидан ошиб кетмаслиги лозим. Закатнинг ўзига хос хусусиятлари куйидагилардан иборат:

– Мажбуриятнинг бажарилишини таъминлаш учун фақат пул суммасида берилади;

– Закат билан фақат назарда тутилаётган шартнома муносабатларидан келиб чиқадиган мажбуриятларнинг бажарилиши таъминланади;

Закат нафақат мажбуриятларнинг бажарилишини таъминлаш усули, балки шартнома тузилганлигини исботловчи восита ҳамдир.

“Фуқаролик Кодекси”нинг 312-моддасига асосан “мажбурият уни бажарилишдан олдин тарафларнинг келишувига мувофиқ ёки бажарилишнинг имконияти йўқлиги оқибатида бекор қилинганда закат пули қайтариб берилади”.

Агар шартноманинг бажарилмаганлиги учун закат пули берган тараф жавобгар бўлса закат иккинчи тарафда қолади. Агар шартноманинг бажарилмаганлиги учун закат олган тараф жавобгар бўлса, у иккинчи тарафга закатни икки барабар қилиб қайтариши шарт бўлади.

Дилором ИМАМБОЕВА,
Зангиота тумани 2-давлат нотариал идораси катта нотариуси.

Ҳотам ФАЙЗИЕВ,
фильмнинг саҳналаштирувчи-оператори.

УЛУҒ АЖДОДА ЭҒМИРОМ

“АБУ РАЙҲОН БЕРУНИЙ” ФИЛЬМИ ЯРАТИЛИШИ ТАРИХИНИ ЭСЛАБ

1972 йили эди. Шухрат Аббосов менга ўрта асрлар Шарқининг буюк олими, мутафаккири Абу Райҳон Беруний ҳақида кенг кўламли фильм суратга олиниши режаштирилаётганини айтиб қолди.

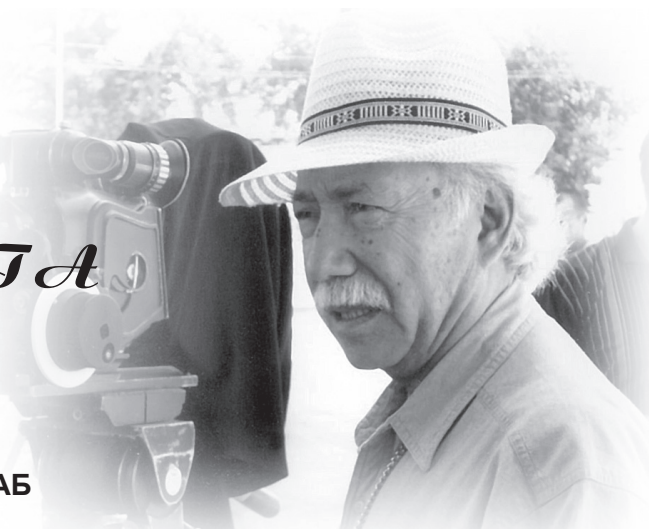
Фильм сценарийсини Шухрат Аббосов билан шарқшунос олим, Беруний ҳаёти ва фаолиятининг билимдони Павел Булгаков ҳамкорликда ёзишганди.

Пугаченкованинг таклифига кўра Ш. Аббосов, Э. Калонтаров учаламиз олиманинг мутахассислар уйидаги хонадонига бордик. Учрашувимиз ишчан руҳда ўтди.

Режиссёрлик сценарийси устида ишлаш узоқ давом этди. Бу жараёнда Беруний асарларини ўқишимизга, у бўлган мамлакатларни, шунингдек, аллома яшаган даврда қўлланилган айрим атамаларни ўрганишимизга тўғри келди.

Режиссёр, оператор ва расмдан иборат ижодий гуруҳ натурани кўриш учун сафарга чиқди. Биз аввал Самарқандда тўхтадик. Афросиёб, шаҳарнинг бошқа меъморий обидалари, тарих музейи ҳамда шаҳар ташкарисини кўриб чиқдик.

Қадимий тангалар ва Сомонийлар мақбарасини ҳисобга олмаганда, кўрганларимизнинг ҳаммаси Берунийдан кейинги даврларга оид эди.

Суратга олиш учун табиий жой ва объектларни излашда давом этиб Тўрткўл ҳамда Беруний шаҳарларига йўл олдик. Кемада Амударёнинг нариги қирғоғига сузиб ўтиб, Қорақалпоғистон заминига қадам қўйдик. Аммо бу ерда Беруний туғилиб ўсган Кўҳна Қиётдан (ҳозирги Беруний) ҳеч нарса қолмаган эди.

Хива кўнглимизга анча умид бағишлади. Шаҳар кўчалари ва майдонлари фильмининг бир неча объектини суратга олиш учун мос келарди.

Хоразмдан кейин биз Туркманистон худудига ўтдик. Кун ёнаяпти. “Қилт” этган шабада йўқ. Кўпдан буён таъмирланмаган асфальт йўллар ўнқир-чўнқир бўлиб, эриб ётарди.

Жой бизга ёққани билан, бу ерга кўп сонли суратга олиш техникасини олиб келиш, яшаш жуда оғир ва ўнғайсиз эди.

Биз афсусланган ҳолда Тошовузга йўл олдик.

Тошовузда кўп ушланиб қолмадик, Ашхободга қараб йўлга тушдик.

Бизни Ичери-Шаҳар ҳайратга солди. Шаҳарнинг бу қисмида тошдан қурилган уйлар ва ғаройиб тор кўчалар сақланиб қолган эди. Ажойиб шаклли минора, карвонсарой ва бошқа обидалар бизнинг эътиборимизни тортиди.

Шоҳ саройини кўрганнимизда эса “хайрият” дегандай энгил нафас олдик. Биз бу ерда фильмининг бир неча объектини хотиржам суратга олишимиз мумкин эди.

Боқудан биз Низомий Ганжавий ватани бўлган Кировободга йўл олдик. Шаҳарда мозийдан қолган кўп сонли тарихий ва меъморий обидалар бўлиб, улар яққол ажралиб турган озарбайжон миллий нақшларига эга эди.

Ереванга бориб, театрлар актёрлари билан учрашдик. Уларнинг айримлари арман фильмлари орқали танилган эдилар. Актёрлар бизнинг фильминизда суратга тушишга бажонидил рози бўлишди.

Бизнинг Кавказ орти республикалари бўйлаб сафаримиз тугади. Барча кўрганларимиздан Бокунинг қадимий обидалари кўпроқ ёқди. Биз бу шаҳарда суратга олишимиз мумкин бўлган объектларни ўзимизга белгилаб олдик.

Тошкентга келганимиздан сўнг студия раҳбариятига изланишларимиз якунлари ҳақида ҳисобот бердик. Раҳбарият Боқудаги бир неча объектни суратга олиш учун маъқуллади. Бироқ смета тузилаётганида пулимиз

бундай сафарларга етмаслиги маълум бўлди ва биз студия ҳовлиси ва павильонларида декорация қуришга қарор қилдик.

***

Фильмга тайёргарлик жараёнида актёрлар танлаш ишига алоҳида эътибор қаратилди. Бизнинг фильмида бош қаҳрамонлар ва иккинчи даражали қаҳрамонлар роллари мўл эди. Биз актёрлар танлашга киришдик.

Студия коридорлари Тошкентнинг турли театрларидан, вилоят театрларидан, шунингдек, мамлакатнинг бошқа республикаларидан таклиф этилган актёрлар билан тўлди. Улар фото ва киносиновларидан ўтишарди, уларга рассомлар эскизлари бўйича тикилган либослар кийдириб кўриларди, турли грим ва бошқа безаклар танланарди.

Фильмга таниқли ўзбек кино ва театр актёрлари таклиф этилганди. Киносиновларга бошқа республикалардан ҳам актёрлар келишди. Турли ролларга Раззоқ Ҳамроев, Наби Раҳимов, Пўлат Саидқосимов, Бибо Батаев, Бахтиёр Ихтиёров, Владимир Якут, Тамара Шокирова, Дилором Қамбарова, Тошхўжа Хўжаев, Евгений Гуров, Баҳодир Йўлдошев (кейинчалик у таниқли режиссёр бўлиб етишди), Тўғон Режаметов ва бошқа актёрларни синаб кўрдик.

Фильмни суратга олишда оператор актёрлар билан тез тил топишиши, актёр билан оператор бир-бирини тушиниши керак. Ақлли, пластик актёр операторга тасвирнинг таъсирчан ифодасини топишга кўмаклашади.

Фильм учун истеъдодли актёрларни танлаб олдик. Гуруҳимиз учун энг машаққатли синов бош рол ижрочисини танлаш эди. Бизга довуз Берунийнинг ташқи қиёфаси қандай бўлганлиги ҳақида маълумотлар етиб келмаганди, шунинг учун қаҳрамонимизни ҳаммамиз ҳар хил тасаввур этардик.

Нихоят “Ўзбекфильм”нинг ўша пайтдаги директори Абдулаҳат Абдуллаев бу масалага нуқта қўйди. У Беруний ролига актёр Пўлат Саидқосимовни тасдиқлади.

***

Фильмни суратга олиш ишлари 1973 йилнинг апрель ойи охирларида бошланди. Ҳали об-ҳаво маромига етмаганди. Шу сабабли тасвирга туширишни павильонлардаги объектлардан бошлашга қарор қилдик.

Ишнинг дастлабки кунларидан биз режадан орқада қола бошладик. Кўп вақтимиз актёрларнинг мураккаб гримига, либосларни тайёрлашга, чироқларни ўрнатишга кетарди. Гуруҳимиз суткасига ўн икки соатлаб ишлашга мажбур бўлди.

Кинода сахналар тартиб билан тасвирга туширилмайди. Бу актёрларнинг доимо ҳам бўш бўлмаслиги, суратга олиш объекти ёки декорация ҳали тайёр эмаслиги билан боғлиқ.

Павильонда “Боғбоннинг боғи ва ҳужраси” декорацияси қурилган эди. Биз бу ерда Берунийнинг суюклиси Райҳона билан учрашувини тасвирга туширишимиз керак эди. Саҳна тунда, шамлар ёруғида ўтиши керак эди.

Кундуз актёрлар билан репетиция қилишга ва суратга олиш декорацияларини тайёрлашга кетди. Эртасига эрталабдан суратга олишни бошлашимиз керак эди.

Бироқ тонгда биз Райҳона роли ижрочиси Дилором Қамбарованинг онаси вафот этганини эшитдик. Суратга олиш ишларини номаълум муддатга кечиктиришга мажбур бўлдик.

Илиқ кунлар келди. Гуруҳ маъмурияти картина директори Юрий Исакиевич Рашрагович билан натурада суратга олишга тайёргарликни бошлаб юборди.

Самарқандда директорнинг маъмурий гуруҳи фильмнинг оммавий сахнасида суратга олиш учун беш юздан ортиқ отлични йиғиши лозим эди. Бу ўта мураккаб вазифа эди. Отлар ва уларнинг эгаларини турли хўжаликлардан тўплаш керак эди.

Самарқанд вилоятининг турли туманларидан таклиф этилган чавандозлар эрта тонгда белгиланган жойга йиғилиб келмасдилар, бу эса суратга туширишни бошлаш вақти чўзилишига олиб келарди.

Суратга олиш майдонидан унча узоқ бўлмаган жойга палаткалар тикишга ва тўрт юзта от учун отхона қуришга қарор қилинди. Бу палаткалар ва отхона то биз суратга олишни тугатгунга қадар сақланиб турди.

Режиссёрлик сценарийси ёзилиши босқичида ҳамма нарсани ҳисобга олиб бўлмайди. Суратга олиш майдончасида жойнинг ўзига хослиги, иштирокчилар сони, декорацияни қуриш имкониятларидан келиб чиққан ҳолда сценарий айрим ўзгаришларга, тузатишларга дучор бўлиши мумкин.

Томошабин учун тасвир таъсири кучини ошириш мақсадида улкан майдонда дорлар ясаб, уларга ташқи қиёфаси асир ҳиндларга ўхшаш тулум-қўғирчоқларни осиб қўйдик. Ҳар бир устун тагига тез ёнадиган, баланд олов ҳосил этадиган материаллардан қўйиб чиқдик.

Кадрда оловда жизгинак бўлаётган одамлар танасини кўрсатиш учун бир нечта устунга каскадёрларни боғладик. Бирон хавф туғилган тақдирда дарҳол кучли сув оқимини йўллаш учун уларга ёнғин ўчирувчи машиналарнинг бранспойтлари тўғриланди.

Актёрлар суратга олиш аппаратига яқин жойда сахнани уйнашлари керак эди. Улар атрофида ҳам олов ёндирилди, лекин уларга оловдан хавфсиз масофа аниқлаб берилди.

Гулханлар ёқилиб, олов устунларга боғланган манекенларни домига ола бошлади, олдинги планда кутурган ўт ичида қолган актёрлар кўринди, ана шунда кадрда ҳақиқий дўзах манзараси намоён бўлди: одамлар ёнарди, дорга осилган таналар ёнарди, ер ёнарди, осмон ёнарди, коинот олов ичида эди.

Фильмда бу эпизод жуда кучли ҳиссий таъсир кўрсатади.

Биз мураккаб сахналарни суратга олдик. Лекин кувонишга эрта эди. Олинган материал тасмалари “Ўзбекфильм” кинолабораториясида ишловдан ўтганидан сўнг бир мураккаб кадр операторлик гуруҳи айби билан бракка чиққани маълум бўлди.

Кейинроқ бу сахнани қайтадан ташкил этишга ва қайтадан тасвирга туширишга тўғри келди. Шу сабабли операторлик гуруҳи навбатдаги пул мукофотидан маҳрум қилинди.

***

Тошкентда тасвирга туширишни бошлаганимизда чидаб бўлмас даражада иссиқ эди. Июль ойи бошланмоқда эди.

Суратга олиш учун туялар, отлар, моллар, қўй-эчкилар келтирилди. Қадимий либослар кийган кўплаб одамлар пайдо бўлишди. Ҳаммаёқ шовқин-сурон, қий-чув. Одамлар ва ҳайвонлар иссиқдан қақраб кетган ердан ўтганларида қуюқ чанг кўкка ўрларди.

Нафақат ишлаш, балки нафас олиш ҳам оғир эди. Биз терга фарқ ботган қўйи тинмай қайноқ чой ичардик.

Шундай лаҳзалар ҳам бўлардики, мен деярли хушимни йўқотардим. Айнан шу иш жараёнида мен оташин куёш ва қайноқ прожекторлар ҳарорати таъсирида лимфалейкоз хасаталигига чалиниб қолдим ва ҳозиргача даволаниб келмоқдаман.

Ўша пайти эса, ишга жон-дилим билан берилиб кетганимданми, нима учун тез-тез иссиғим кўтарилиб кетаётганини, ўзимнинг эса куёш нурида қолишдан чўчиётганимни тушунмасдим.

Фильмда кўп актёрлар ва оммавий сахналар иштирокчилари қатнашаётган бўлса биз кўпроқ кадрни суратга олиб қолишга улгуриш учун дам олишсиз, кунига ўн икки соатлаб ишлашга ҳаракат қиламиз. Одатда оммавий сахнада иштирок этаётганлар тасвирга тушириш майдончасида ишнинг бу қадар сермашаққат, азобли эканини кўриб, эртаси куни келмаёқ кўя қоладилар.

Суратга олиш гуруҳи учун синовлар давом этаверди: Сухробнинг ҳовлиси ва кўчаси билан боғлиқ эпизодлар кечаси тасвирга туширилиши керак эди. Бу декорацияларда Қиёт шаҳрига душманлар тўсатдан ҳужум қилиб, ҳамма нарса ни вайрон қилишини, кулини кўкка совуришини кўрсатишимиз керак эди. Кадрда актёрлар билан бирга қариялар, аёллар, болалар, аскарлар ва отликлар ҳам иштирок этишарди.

“Ўзбекфильм”нинг ярим натура майдонини эгаллаган декорациялар тез ёнувчи материаллар билан ўраб қўйилганди. Пиротехника воситалари ҳам катта миқдорда тайёрлаб қўйилганди.

Тасвирнинг таъсир кучини янада ошириш учун биз кўплаб одамлар, отликлар, ёнаётган объектларни умумий планларда олдик. Актёрлар, оммавий сахна иштирокчилари, суратга олиш гуруҳи тутун ва иссиқдан роса азоб чекарди.

Воқеа кўламни кўрсатиш мақсадида мен катта операторлик крани ёрдамида суратга олиш камерам билан энг баланд нуқтага кўтарилдим. Оловдан ўзимни ҳимоя қилиш учун ёнғин ўчирувчиларнинг махсус костюмини кийиб олгандим. Бироқ, шунга қарамасдан, ловуллаб ёнаётган олов тиллари мени ҳар томондан қуршаб олди.

Бизни кузатиб турган ўт ўчирувчилар эса хавфни пайқаб қолишган заҳоти менга қараб бранспойтлардан кучли сув оқимини йўллашди. Ҳозиргина чидаб бўлмас даражадаги иссиқда турган одам бирдан муздай сув тагида қолди...

Суратга олиш ишлари тўхтатилди. Кран хартуми пастга туширилди, мени дарҳол қуритишга ўтишди. Омадим келган экан, олов менга зарар етказиб улгурмабди.

Бироздан сўнг суратга олиш ишлари давом эттирилди. Сухроб Берунийни таъқиб этувчилардан қутқариб қолиши сахнаси тасвирга туширилиши керак эди. Бу кадр ҳам олов ва тутун ичида суратга олинди. Сухроб ролин актёр Бахтиёр Ихтиёров ижро этди. Камера билан Сухробнинг ҳаракатини узлуксиз кузатиб бораётгандим, бирдан у кадрда йўқолиб қолди. Жаҳлим чиқиб кетди. Ахир бу кадрни узоқ вақт репетиция қилгандик, ҳар битта иштирокчининг ҳаракати миридан-сиригача кўриб чиқилганди.

Маълум бўлдики, оловнинг аччиқ дуди сабаб Бахтиёр хушдан кетган экан. Актёр яна суратга тушишга тайёр эмасди. Саҳнани бошқа кунга кўчиришга тўғри келди.

“Сахро”, “Хароба қудуқ” объектлари учун натура Арнасойда танланди. Кадрда персонажлардан ташқари туялар карвони ҳам қатнашиши керак эди. Гуруҳ маъмуриятига Арнасойнинг қозоқ овулларида етарли даражада от ва туя тўплаш унчалик мушкуллик туғдирмасди. Бу сахнада Хоразм шоҳининг Беруний бошчилигидаги ва-

киллари Халифанинг элчиларини кутиб олишлари керак эди. Учрашув кечаси, Маҳмуд Ғазнавийнинг айғоқчилари кўзидан пана жойда кечиши керак эди.

Тасвирий жиҳатдан эса одамларнинг тунги саҳродаги кўркувини беришимиз лозим эди, чунки улар ис-таган сонияда Маҳмуд Ғазнавий одамлари қўлига тушиб қолишлари мумкин. Беруний элчиларни топиб бориш учун тунги осмонда юлдузларга қараб йўл бошларди, экранда ана шу ҳолатни бериш бўйича муаммо пайдо бўлди.

Тунда кўп миқдордаги одамлар ва ҳайвонларни суратга олиш ўта мураккаб иш эди. Бу катта объектни суратга олишга бир ҳафтага яқин вақт мўлжалланганди. Бир неча тунни саҳрода ўтказганимиздан кейин суратга олишни тўхтатишга мажбур бўлдик. Биз кадрда персонажларнинг ҳаракатини юлдузли осмон фонида кўрсатишимиз керак эди. Кинотасма сезгирлигининг кичиклиги туфайли кўкдаги юлдузлар унда ўзининг тўла аксини тополмасди. Бусиз эпизоднинг маъно ва мазмуни йўқоларди. Муаммони кейинги тасвирга олишларни “Ўзбекфильм” киностудиясидаги павильонга кўчириш билан ҳал қиладиган бўлди.

Рассом Э. Калонтаров павильоннинг бир қисмида сахро ва хароба қудуқни қуришни бошлаб юборди. Қоронғу тун манзарасини ҳосил қилиш учун катта павильоннинг барча деворларига қора қоғоз ёпиштириб чиқди. Кўкдаги юлдузларни эса турли катталиқдаги ялтироқ металл зўлдирларни ингичка симларга осиб қўйиш билан ҳосил этдик. Пастдан бу шарикларни кучли прожекторлар билан ёритиб турдик. Натижада “ҳақиқий” юлдузлар чарақлаб турган осмон пайдо бўлди.

Павильонда турли прожекторлар ёрдамида тун манзарасини ҳосил қилиш ҳам осонлашди. Натурада олинган кадрлар павильондагидан фарқ қилмаслиги учун ёритиш тизими билан алоҳида ишлашга тўғри келди.

“Ўзбекфильм” тарихида биринчи марта катта павильон ва коллекторни қамраб олган улкан декорация қурилган эди.

“Маҳмуд Ғазнавийнинг саройи” объекти катта ҳажмли бўлганли сабабли уни тасвирга туширишга икки ҳафтадан кўпроқ вақт ажратилган эди. Бир сменанинг ўзига бир ярим минг киловатт электр энергияси декорацияни ёритиш учун сарфланарди. Юздан ортиқ прожектор ишларди. Вақтни иқтисод қилиш учун олдиндан, актёрлар иштирокисиз декорацияга чироқлар қўйиб чиқиларди. Шунинг ўзига ҳам бир смена вақт кетарди.

...Фильмимизнинг биринчи намоиши Чилонзор кўчасидаги эски Киночилар уйи залида бўлиб ўтди.

Зал томошабинга тўлган эди. Кўплар жой етмай қолганлиги боис йўлақларда, ўтиш жойларида тик туришарди.

Фильм экранларга чиқарилганидан кейин Ашхобод ва Бокуда ҳам томошабин тўла залларда намоиш қилинди. Картинамиз ҳақида ижобий муносабатларни, ҳаяжонли мақтовларни эшитиш ёқимли эди.

Мен иштирок этиш бахтига муяссар бўлган Кишинёв кинофестивалида (1975 йил) фильмимиз Бош соврин билан тақдирланди.

Техронда ўтган халқаро кинофестивалда (1977 йил) ҳам фильмимиз “Олтин дельфин” Бош совринига муносаб кўрилди.

Шу фильм учун Шуҳрат Аббосовга Ҳамза номидаги Давлат мукофоти берилди.

Фильм муваффақияти бизни қанотлантирди. Биз янада яхшироқ, янада сифатлироқ фильм яратишни истардик...

МУНАВВАРА

Юрт ишқини тугдим юракка

ВАТАН БЎЛСА

Дайди шамол тегиб ўтмайди,
Тикану хас пешим тутмайди.
Нодон кулиб, дўстим сотмайди
Отам бўлса ёнимда менинг!

Қадам қўйса қутлуғ остона,
Юрса йўлим бўлар гулхона,
Нури билан қулбам кошона,
Онам бўлса ёнимда менинг!

Теграмни тарк этмас қўргоним,
Боши осмон, юксалса шоним.
Кўнглим бутун тоза виждоним,
Оғам бўлса ёнимда менинг!

Эл дуоси қанот тилакка,
Юрт ишқини тугдим юракка,
Наволарим етар фалакка,
Ватан бўлса жонимда менинг!

ОЛОВ БЎЛСА

Тандир бўлса ичида чўғ, олов бўлса,
Кекса ўрик шохларидан қалов бўлса,
Патнис тўла майиз, туршак, иссиқ патир,
Уй тўрида онам ёнда, палов бўлса.
Ёгаверсин, қорга биров қарармиди,
Қаҳратоннинг ҳолин бориб сўрармиди.
Гуллади-ку бодом онам сочларида,
Увиллаган аёз буни билармиди.
Ростин айтсам тўйдим, роса хаёл қилиб,
Бедор бўлдим неча тунни увол қилиб.
Ҳаммасини топар эдим онам келиб,
Ўтирсайди уй тўрида дуо қилиб.

Нечун бошим суқдим шаҳар дарчасига,
Шеърлар битиб, газал ёзиб қанчасига.
Этагимнинг қорин қоқиб кетгим келди,
Онам олов солиб қўйган танчасига.

УЛАР

Дур тишларим қатордан хато,
Киприklarим бандидан жудо,
Кокилимда оқ тола – жило,
Нетай, умр ўтиб борадир.

Гоҳо бироз безовта юрак,
Қирқ йилда бир қўзғолса керак,
Болалигим энди бир эртақ –
Нетай, умр ўтиб борадир.

Бир гиёҳча бўлмасми алам,
Қуриб қайта унмасми алам.
Бир йиқилиб турмасми алам,
Нетай, умр ўтиб борадир.

Менсиз яна келади баҳор,
Менсиз яна ёгаверар қор,
Сигдирмайди дунё бунча тор,
Нетай, умр ўтиб борадир.

Тош бўлсайдим – кичик битта тош,
Кўзларимда бўлмасмиди ёш,
Гул ёшлигим соғинчга талош,
Нетай, умр ўтиб борадир.

Бир ёнда ўғлиму, бир ёнда қизим,
Ер юзидан йўқолмас изим,
Ўчмасайди минг йил юлдузим –
Нетай, умр ўтиб борадир.

Файзулла САЛАЕВ

ҚАМИШ ҚАЙИҚЧАЛАР

Ҳикоя

Айвон хариларида уялаган қалдирғочларнинг «вижир-вижир»и уйғотиб юборди. Атроф ним қоронғи. Яна бироз мизғиш ниятида кўрпага буркандим. Эшик очилиб, полда ойимнинг шиппаги шипиллади. Кўрпа кўтарилди.

– Ёзнинг иссиқ кунида бунчалик ўранмасанг. Тур, болам, акангнинг мазаси қочиб қолди. Дармон опангга бориб келмасанг бўлмайди. – Ойим туни бўйи ухламаган шекилли, овози ҳорғин эшитилар, қабоқлари шешинқираган эди. – Тез бор, ўғлим! Аканг қийналиб кетди. Уйини биларсан, Бештомда, «Зариф тракторчини қайси» десанг, ҳамма кўрсатади.

Апил-тапил кийиниб, ташқарига отилдим. Акам айвонда кўрпасидан ярим чиққанича ёнбошлаб ётар, боши-

ни бир қўлига тираб, ўхчиқ аралаш йўталарди. Юзи-кўзи қизариб кетган... Саломимга сўлғин бир қараш билан жавоб берди.

Канал бўйидаги йўлдан велосипедга «қамчи босдим».

Бештом – қўшни овул. Каттагина-ю, нечундир шундай номланади. Бизнинг овул – Қўштерак билан мана шу канал боғлаб туради Бештомни. Илгари йўл анча айланмиш эди. Тўғридан мана шу канал олингач, бештомликларга қулай бўлди. Улар колхоз маркази ва Кўккўлдаги мактабга мана шу йўлдан қатнайдилар. Бу кичик уч овул колхоз марказидан анча олис бўлгани учун уларга бир ҳамшира – Дармон опа биркитилганди. Унинг ишхонаси йўқ, беморларга уйма-уй юриб қарарди.

Зариф тракторчининг уйи худди бизникидай канал бўйида экан. Уйининг тўғрисида худди бизникидай пояпул¹. Зариф ака ишга чоғланаётган бўлса керак, трактори ёнида куймаланиб юрарди. Келишимнинг сабабини билгач, қизини чақириб чиқди.

Дармон опа қизғиш-сарғиш ранглар қоришган атлас кўйлак устидан яшил нимча кийиб, тилларанг симли рўмолини ингичка ияги тагидан танғиб олган эди.

Велосипедга мингашиб олдик. Йўл сертупроқ бўлгани учун мен ҳайдолмадим. Стрелизаторни менга тутқазиб, велосипед рулини Дармон опанинг ўзи олди.

– Қайси аканг оғриди?

– Менинг бир акам бор. Қодир акам.

– Ҳа-а, сен ҳали Салима холанинг ўғлимисан? Тунов куни армиядан келган акангми мазаси қочган?..

Дармон опа жим қолди. Чунки бир ойларча аввал дадамнинг вафот этганини биларди у. Дадамнинг ҳеч қандай касали йўқ эди. Бир куни кечқурун даладан қайтдилар-у, ювиниб, дастурхон бошида ёнбошлаганларича... қайта турмадилар. Кутилмаган йўқотишдан қариндошлар довдираб қолишди. Қодир акам хизматнинг сўнги ойини ўтаётган эди. Уни маросимга чақириш ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмабди. Эртасига хола-амма, амаки-тоғалар маслаҳатлашиб, акамга хабар беришмайдиган бўлишди. «Биратўла хизматини тугатсин энди. Маросимдан аввал

¹ Пояпул – ёлғизоёққўприк

бўлса бошқа гап эди» дейишди. Ойимнинг дарди болалади. У деярли ҳар куни акамни эслар, «юрракинаси ёрилади энди боламнинг» деб, кўзёшларини дарё қиларди. Мана, беш кун бўлди акам уйда. Ойим қайғурганидек унинг юраги ёрилмади. Олдига йиғлаб чиқиб, хушсиз йиқилган ойимни даст кўтарганида кўзидан тўкилган ёш олдин ўзининг, кейин ойимнинг юзларини ювди. Олдига келган таъзиячилар билан совуқ-салқи сўрашиб, уч кун уйда ётди. Тўртинчи кун ўзи ёлғиз балиққа кетиб, мана шу дардга чалингани...

– Нечанчи синфда ўқийсан, полвон? – Эрталабки салқиндан бўлса керак, овози титраброқ чиқди Дармон опанинг.

– Бешинчига ўтдим.

– Солдат ҳам касалланаркан-да, а, полвон? – Афтидан Дармон опа менинг хомуш тортиб қолганимни сезиб, кўнглимни кўтармоқчи эди.

– Қайдам...

Ҳадемай уйга етиб келдик.

– Айнонай дўхтир қизимдан! – Ойим Дармон опа билан ачомлашиб, ўпишиб кўришди. – Шу десанг, қизим, кеча балиқдан келиб, қўл-оёғи ўт билан олов. Нақ қирқ даража. Ухлайди – сапчиб уйғонади. Ухлайди – чўчиб тушади. Йўтал аралаш ўхчигани яна ортиқча... Барака топгур қизим, сениям тонг билан безовта қилдик...

– Ҳечқиси йўқ, безовталиги бор эканми?.. – Дармон опа шиппагини пастда қолдириб, акамнинг каровати томон юрди.

Акам ухлаётгандек кўзларини юмиб ётар, хўрсиниққа ўхшатиб нафас оларди. Ҳамширанинг қўли пешонасига теккач чўчини кўзини очди. Лоқайд назар билан атрофга аланглади. Кечагина соппа-соғ акамнинг бундай аҳволга тушиб қолганини кўриб хўрлигим келиб кетди.

– Ана-ана. Яна алаҳсираёттир, жон қизим. Ёки куюқданмикан, дадасига куяди-да энди эслигим... – Ойим йиғлаб юборди, мен ҳам...

Дармон опа ойимга тасалли бериб, акамнинг қўлтиғига термометр қўйди. Йўқ, акам алаҳсирамаётган экан.

– Дармон, сенмисан? – Билинар-билимас мийиқ тортди у. – Мен тузукман, яхшиман!

Дармон опа жилмайиб салом берди.

– Хизматни яхши битирдингизми?!

– Раҳмат! Ўзинг қалай... битказдингми ўқишингни?!

Акам энтикиб, базўр гапираётган бўлса ҳам, анча теткилашгандек эди. Унинг лабларида табассумга ўхшаган енгил бир тўлқин кезинар, Дармон опанинг юз-кўзида ҳам қандайдир бир ёқимли ёғду бордай эди. Буни кўрган ойим йиғини йиғиштириб, чой қўйгани кетди.

– Озоджон, молларингга ўт-чўп солмадинг-ку бугун! – Ошхонадан қичқирди ойим. Унинг овозида қандайдир мамнуният бор эди.

Уйга келсам, ойим Дармон опа билан супада чой ичиб ўтиришарди. Ойим шу орада тухум қовуриб ҳам улгурибди.

Дармон опа ойим билан хайрлашаётиб, акамни қуёш урганлигини айтди. Армияда салқин юртларда бўлгани учун бизнинг иссиқни кўтаролмаганмиш.

– Ҳозир ўзим «Тез ёрдам»га кўнгироқ қиламан. Уч-тўрт кун ичида отдай бўлиб кетади. Сира безовта бўлманг, холажон! – деб ойимни овутиди.

Ойим энди ўзини қўлга олган, ҳатто бироз хурсанд ҳам эди. Дадам вафотидан кейин уни биринчи марта хушнуд кўришим.

Акам касалхонада бир ҳафтача ётиб чиқди. У анча озган, бироқ ўзини енгил ҳис қиларди. Ойимнинг «ҳай-ҳай»ига қарамай боғдаги ишларда менга қарашарди.

Бир куни акам қўлимга лапа² тутқазди.

– Бошим яна оғрияпти, – деди у пешонасини тириштириб, – мана шу хатда дорининг номи бор. Дармон опанга оборсанг, бериб юборади!

Қайдасан Бештом деб велосипед попишагини босдим, жонивор елдай учди. Уйларида Дармон опадан бўлак ҳеч ким йўқ экан. Лапани қўлига тутқаздим.

– Акам бериб юборди. Дори берармишсиз!..

– Қачон чиқди?

– Тунов куни. Кечадан олдингида.

Дармон опа негадир ингичка қошларини чимириб қўйди. Лапани очди. Мана сенга дорининг номи, икки варақ қоғозга зўрға сиғиб турибди. Ким билади, балки бошининг қандай оғриётганини ҳам ёзгандир.

Дармон опа хатни лабларини сезилар-сезилмас қимирлаб ўқиди. Нигоҳлари жиддий эди. Иккинчи вараққа ўтгач, қошлари ораси очилиб, киприклари туташгандай бўлди, лабларидан бошланган табассум ёноқларига ёйилди.

Мен велосипедим «шоҳ»ларини силаганча анграйиб қолибман.

– Ҳа, сен нега туриб қолдинг?

– Дори...

– Ҳа-а, айтгандай, эсим қурсин... – Дармон опа югургилаганча уйига кириб кетди. Зум ўтмай қоғозчаларга ўралган дориларни олиб чиқди...

Эртасига акам овулдаги ўзгаришларни кўриб келаман деб кетди. Эрталаб кетган одам кун оққанда қайтди. Унинг руҳи тетик эди. Мен билан кечгача беда ўрди.

* * *

Бир куни тушдан кейин акам Кўккўлга кетди. Вақт ўтказиш учун қармоқ олиб, канал бўйига чиқдим. Уйимиздан икки юз қадамча юқорида, каналнинг биз томон қирғоғида кичик толзор бўлиб, узоқлардан ҳам кўзга ташланиб турарди. Толлиқнинг бир чеккасига жойлашиб олдим. Борган пайтда унчалик эмасди-ю, кечкурунга қараб «торт-торг» авжига чиқди. Ем илиб ташлайсан, беш-ўн минут ўтмайди. Пўкак аввалига ўйнайди, кейин ярми сувга ботганича канал ўртасига қараб кескин сузади. Тортсан, тирсак бўйли лаққа ё сазан!..

Қуёш уфққа тегар-тегмас пайтда йўл томонда йигит кишининг дўрилланган саси эшитилди. Даров танидим – акам. Ёнидаги – Дармон опа. Нима учундир уларга кўриниш беришдан уялдим. Қармоқ дастагини қирғоққа суқиб, ўзимни бўёнлар³ ораси – панана олдим.

– Уф-ф, чарчаб кетдим. Мана шу ерда бир нафас дам олайлик!

– Сиз-а чарчаган?! Ҳали дунёнинг у бурчига етмадик-ку?

– Хўп де, Дармон. Бирпасгина ўтирамиз-у...

Акам велосипедни мандан икки қадамча нарига ётқизди. Кейин Дармон опа билан етаклашиб келиб, толларнинг қуюқ шоҳлари орасидаги тўнкага ўтирдилар. Ботаётган қуёш акси сув юзида жимир-жимир ўйнар, қизариб-бўзариб ўтирган Дармон опанинг юз-кўзига тушиб, уни янада чиройлироқ кўрсатарди. Улар нима учундир жимиб қолишди. Дармон опа сокинлик билан оқаётган сувга тикилганича ўтирар, акам атрофдан чўпми, кесакчами олиб, сувга итқатар, ҳосил бўлган тўлқинларни томоша қиларди. Узоқ давом этган жимликни Дармон опа бузди:

– Гапларингизга ишонмайман! Рост бўлса, ёзардингиз. Ақалли бир табрик ҳам юбормадингиз-а, байрамларда... – Дармон опа йиғлагудек куюниб гапирарди.

² Лапа – конверт (Хоразмча)

³ Бўён – ширинмиянинг Хоразмча аталиши

Акам кўлидаги кесакни зарб билан сувга уриб, қиз томон юзланди. Унинг кўлларидан ушлаб, кўзларига тикилди.

– Наҳотки, наҳотки Дармон, хатларимни олмаган бўлсанг?!.

– Йўқ, ҳеч нима олганим йўқ! Худо ҳақи!..

Дармон опа лабини тишлаб жимиб қолди. У акамнинг кўзларига синчковлик билан тикилар, ингичка қошларини чимириб, алланималарни эслашга ҳаракат қиларди.

– Бўлди! Тушундим, ҳаммасини билдим. Сизга ишондим, Қодир ака!

У ёш боланинг йиғи орасида сўзлаганидек, энтика-энтика гапира бошлади... Ҳаммасига айбдор Сотим пўшта экан... Дармон опа унинг ўгли таклифини рад этиб, совчиларини қайтаргач...

– Тумшуғини ёраман ўша уккияпалоқнинг!.. – Акам ғазаб билан ўнг кўлини мушт қилиб, ўз тиззасига урди. Унинг кўллари қалтирар, ғазаб билан гавдасини ҳар томонга ташлар, сўкмаса ҳам энг кўпол сўзларни ишлатиб ўшқирарди. – Онасини кўрсатаман, ўлдираман ўша килтириқ боласини!..

Бир маҳал ўзининг қиз бола олдида эканлиги эсига тушдими, бирданига тинчиди. Беозор бир товушда:

– Мен эсам, хатларимни жавобсиз қолдиришинг сабабини сўрашга ботинолмай юривдим. Дармон... – деди. Акам қизнинг олдида ташлаб қўйган соч ўрмисини бармоғига ўрай бошлади. – Кап-катта қиз бўлиб қопсан. Эсингдами, Хиванинг автобусида йиғлаганинг?..

– Кўрққандим-да, ким билади ўшанда сизлар бўлмаганда... – эркаланди Дармон опа.

Акам кўллари қизнинг елкасидан ошириб, гавдасини ўзига тортди. Дармон опа ҳам қаршилиқ қилмади. Улар худди менинг кузатаётганимни билишгандай энди шивирлашиб гаплаша бошлашди.

Дарвоқе, мен нега гап ўғирлаб ўтирибман. Ўзимдан ўзим қисиниб кетдим. Онда-сонда чигиртка чириллаб кўяди, «кетар вақт бўлди» дегандек. Қимирласам, каналга кесак юмалайди. Улар томонга қарамаслик ва қулоқ тутмасликни шарт қилиб, бироз кутишга қарор қилдим. Оёқларим оғриб кетди. Кечқурун иш бошлайдиган чивинлар ҳам изиллай бошлади. Кетмасмиканлар, деган умид билан яна ўша ёққа қарашга мажбур бўлдим.

– Вой-вуй, бунча чиройли бўлмаса! Кимдан ўргандингиз? Худди қайиқнинг ўзи-я! – Дармон опа қамиш япроғидан ясалган қайиқчани кўлига олганича болалардек қувонар, сувга қўйвориб, тагин кўлига оларди. – Сузишини қаранг, Қодир ака, худди катта қайиқлардай...

– Қўйворавер! Мана, яна биттаси тайёр!

– Биласизми, Қодир ака, қайсидир бир юртда қизлар сувга гулчамбар оқизарканлар. Кимнинг гуллари узоққа сузса, умри узун, бахтли бўлармиш...

– Кел, бизларам... Қайиқчалар оқизамиз!

– Келинг, фақат каттароқ япроқдан, нари-бери тўлқинга дош бероладиган қилиб ясаб берасиз. Йў-йўқ, ҳар ким ўз қайиғини ўзи ясади!

Дармон опа ҳам бир зумда қайиқ ясашни ўрганиб олди. Кейин икки қайиқни ёнма-ён қўйиб, оқизиб юборишди. Қиз қайиқчаларни ҳаяжон билан кузатар, сувни кўллари билан тўлқинлатиб, уларни канал ўртасига ҳайдашга интиларди. Қайиқчалар менинг тўғримдан ҳам бир-бирига текканича қўшалок бўлиб, оқиб ўтиб кетишди.

– Дармон, Дармоним менинг! – Акам тик турган қизни кучди. – Истайсанми, мен сенга ҳар куни қайиқчалар юбориб тураман! Худди шу пайтда кутгин! Ҳар куни...

– Қайиқчалар?!

– Ҳа, қайиқчалар! Уларга қўшиб юрагимни...

Улар ўпиша бошлашди. Кўзларимни чирт юмдим. Қулоқларимга бармоқларимни тикдим. Бир маҳал «энди кетишгандир-ов» деган умидда кўзимни очдим. Ҳали ҳам шу ердалар. Яна тўнкага ўтиришибди.

Тизгинга тизиб, сувга ташлаб қўйган балиқларга илон келдим, сувни шўпирлатиб, типирчилаб қўйишди. Бирдан қармоқ эсимга тушди. Вой, дастак кўринмайди-ку! Бўйнимни чўзиброқ мўраладим. Пўкак бутунлай йўқ, ип теран тортилган эди. Юрагим ҳапқириб кетди. Тўрт қадамча йўлни бир сакрашда ўтиб, қийшайиб қолган дастакни суғуриб олиб, тортдим. Балиқ катта бўлса керак, ип сувни ёриб, у ёқдан-бу ёққа тортилар, балиқнинг сувдан чиққуси йўқ эди.

– Қиялаб торт, қиялаб! Ҳозир ипни узасан...

Акам чопиб келиб, кўлимдан дастакни олди, балиқни ўзи сувдан чиқарди.

Тирсак бўйли сазан бўён ва такасоқоллар орасида типирчилар, акам уни ушлашга ҳаракат қиларди. Дармон опа жойида турганича хандон отиб кулар, кулгидан кўзлари ёшланиб кетганди.

– Қачон келдинг бу ерга? – сўради акам балиқни ушлаб, ўзига келгач.

– Ҳозир... Боя қуриб кетгандим қармоқни. – Ўйимга келган баҳонадан хурсанд бўлдим, ўзимга қойил қолдим.

Бу воқеадан сўнг Дармон опани янада яқин сеза бошладим ўзимга. У ҳам кўрган жойда бирор нарса деб ҳазиллашиб қўяр, ойимга салом айтиб қўйишимни таъкидларди. Уйга келган пайтда ойим билан у ёқ-бу ёқдан суҳбатлашиб ўтиришни яхши кўрарди. Ойим унга ўрганиб қолдилар. Икки-уч кун кўриниш бермаса, «дўхтир қизим нега келмай қўйди» деб, соғинчини яшира олмасди.

Акам армиядан аввал бирор иш қилиб қўйса, ойимга чақиб бермаслигимни уқтириб, ваъдамни олмагунча қўймасди. Негадир бу сафар ундай қилмади. Мен ойимга чақмасам-да, уларни кузатишни давом эттирдим. Нега шундай қилдим, билмайман. Уларни кузатиш, иккисини бир ерда учратиш менга қандайдир завқ бағишларди. Қувонардим, Дармон опага эркалангим келарди.

Акам толзорда келишилганидек, ҳар куни қайиқчалар оқизиб турди...

Ҳаммаси акам ишга киргандан кейин бошланди. Бир куни кечқурун овқатдан кейин ойим гап бошладилар:

– Бугун далага раис келди. Аяйди-да, ачинади. Даданг иккаласи қандай иноқ эдилар. Қаландарнинг тракторини ўғли ҳайдайди деб, ҳеч кимнинг кўлини теккизмай қўйибман, дейди. Кузда ваъда қилинган «Москвич»ни ҳам ўғлингга берамиз, дейди...

– Қўйинг, ойи. Мен колхозда ишламайман. – Ойимнинг гапини бўлди акам. – Дадамнинг адойи тамом бўлгани ҳам етар колхознинг ишини деб.

– Тавба дегин, болам! Мард одам мусибатни Худодан кўради, номард атрофдагилардан...

– Ойи, худою бошқаларни тинч қўйинг! – Овозини кўтарди акам. – «Москвич»мас, «Волга» беришса ҳам... Вақти йўқ, соати йўқ, байрами, якшанбаси йўқ...

Хуллас, акам кўп ўтмай район марказига ишга қатнай бошлади. У эрталаб велосипедда кетганича кечқурун қайтарди. Унга ачинардим. Боришда етти, қайтишда етти, кунига ўн тўрт чақирим йўл босиш осон эмас-да велосипедда. Яна ҳамма қатори ишлаш...

Дастлабки кунлари акамнинг чарчагани шундай кўриниб турарди. Ишдан келгач, ҳеч ким билан сўзлашмас, нари-бери овқатланиб, йиғма кароватини кўтариб, боққа ошиқарди, уйқунинг тадоригини кўрарди. Бу ҳол узоқ давом этмади. Икки ҳафтача ўтгач, акам чиниқиб кетди шекилли, ишдан кайфи чоғ қайтадиган, менинг ишларимни суриштирадиган бўлди. Бироқ у негадир Дармон опа

билан учрашишга ҳаракат қилмасди. Бу кунлари Дармон опа деярли ҳар куни тушда уйимизга келар, ойим билан йўл-йўлакай, баъзан чой устида суҳбатлашиб кетарди. У менга ёқимли бир туйғу билан қарар, кўзлари нимадир истаб жовдирарди. Мен энди ҳамма нарсага тушунардим. У мендан ўшандаги дорининг номи ёзилганга ўхшаган бирон лапа кутарди.

– Қиз бола ҳам бунчалик кўхлик бўларкан-а, одобини айтмайсанми! Онасини кўру қизини ол, демишлари шу-да! Гулсара бекорга тўйбоши бўлиб юргани йўғакан. – Дармон опа кетгач, ўзига-ўзи гапириб, нима учундир бош чайкаб қўярди ойим.

Акам кўп ўтмай канал бўйига бориб, қайиқчалар жўнатишни ҳам унутди. Қайиқчалар оқизилмаган биринчи куниеқ юрагимнинг аллақасерида увишиқ ҳис қилдим. Балки эсидан чиққандир? Эслатсаммикан? Йўқ, унақада уларни кузатиб юрганим очилиб қолади. Кўз олдимда уйи олдидаги пояпул ёнида сувга термулганича паришон ўтирган Дармон опа гавдаланади. Акамнинг юбормаслигига аниқ кўзим етгач, ўзим оқиздим қамиш қайиқчаларни. Эртасига ҳам, индинига ҳам...

Бир куни акам ишдан вақтлироқ қайтди.

– Озод, чопгин! Ойимни айтиб кел! Уйга меҳмон келармиш, дегин! – Буюрди у. – Велосипедга тегинма. Магазинга боришим керак. Йўлакай олиб келай десам, бир тийинсиз чиқибман.

Меҳмонлар икки йигит ва уч нафар қиз бўлиб, иккита бир-бирига ўхшаш кажавали мотоциклда келишди. Йигитларнинг озгин ва чайир гавдалари, сочларидан яқинда ҳарбийдан қайтганлари сезилиб турарди. Акам йигитларни «қуролдошларим», қизларни «ҳамкасбларим» дея таништирди ойимга. Кейин номларини бир-бир санаб чиқди. Кун иссиқ бўлишига қарамай, акам меҳмонларни ичкари уйга таклиф қилди.

Мен одатдагидек, меҳмонларга хизматга шошилдим. Акам йўлдан қайтарди:

– Бошингни суқма хонага. Бор, ойинга қараш!

Ошхонага қайтдим. Ойим ўчоқ бошида паришонхотир ўтирар, тутунданми, пиёз арчиганми, кўзларида ёш қалқирди. Мени кўриб бепарвогина:

– Кел, болам, - деб қўйди.

Бир маҳал ошхонага бўш чойнак кўтарган акам, кетидан боя «Каромат» деб таништирган қиз кириб келди. Каромат рўмолини ечиб ташлаган, қоп-қора сочлари елкаларини тўлдириб турарди. У чой дамлаб чиқиб кетди. Ойим ниманидир сездди шекилли:

– Уятмасми, болам, дадангнинг тупроғи совумасдан туриб... – деб тутулиб қолди.

– Шу ёшингиз билан кампирнинг гапини гапирманг, ойи! – деди акам бамайлихотиргина. – Дадам қайтиб келармиди ичмасам... Ундан кўра Каромат билан танишинг! Идорамизда иккинчи буғолтир. Менам ўқийман, заушний...

Ойим индамади. Акам сигаретини тутатиб, чиқиб кетгач, бурнини тортиб, кўз ёшларини енгига артди.

Акам шу куни ярим тунда меҳмонлар билан бирга кетди. Ишхонаси ётоқхона берганмиш. Кийимларини олиб, биратўла кетди. Кетаётганида чидаб туролмадим:

– Ака, балки Дармон опамга бирор гапингиз бордир? Мен айтиб қўйсам...

– Нима?! – Акамнинг кайфдан сузилган кўзлари йиртилиб, ғазабдан чақнади. Негадир тариқча ҳам кўрқмадим ундан.

– Дармон опамга нима дейин?!

Акам кутилмаганда хандон отиб қулиб юборди.

– Эй, галварс! Эй, хумкалла!.. Ҳоҳ-ҳоҳ-ҳо! Демак,

бўш эмаскан-да бу қовоқ! – Тақир бошимни шапатиллади у. – Сенга барибирмасми, Дармон бўлмаса, Каромат! Ишқилиб чечасиз⁴ қолмассан, ахир! Шуни айт қишлоқи опачанга-а! – Акам яна кулганича ўт олдирилиб, уни кутаётган мотоцикллар томон лўкиллади.

Йиғлаб юбордим. Нега йиғлаётганимни аниқ билмасдим. Гўё кўкрак қафасим кўзёши ва яна аллақандай оғир нарсаларга тўлиб кетган, йиғлаганим сари улардан кутулмоқда эдим.

– Ҳа, болам? Ҳали сенга ишониб акангни ётоқхонага жўнатиб юрсам... Айтди-ку, ахир, ҳафта сайин келиб турармиш... Қўй, йиғлама, болам! – Ойимнинг титроқ товушидан унинг ҳам йиғлаётганини сезиш қийинмасди.

Эртасига тушда Дармон опам яна келди. Мен унинг кўзига қарай олмадим. Ичкари кириб, китоб ўқишга унадим. Китоб саҳифасида нигоҳим сўздан-сўзга сақрар, хаёлимда қоришиқ фикрлар ғужғон ўйнарди...

Нега мен уларни кузатдим? Нима учун қайиқчалар жўнатдим? Қандай ҳаддим бор эди бундай қилишга? Балки ўша қайиқчалар бормаганида Дармон опам илгарироқ сезармиди акамнинг бунақалигини... Бугун айтаман, ҳаммасини гапириб бераман. Уларни пойлаб юрганимни ҳам, қайиқчалар жўнатганимни ҳам! Ялиниб-ёлвораман, кечирим сўрайман!..

Дармон опа ойим билан хайрлашиб, дераза олди-дан канал томон ўтиб кетди. Ташқарига отилдим. Пояпул устида кетидан етдим.

– Дармон опа, тўхтанг, илтимос! Биласизми, мен, мен сизни... – Томоғимга алланарса тикилиб гапиролмай қолдим. – Биласизми...

У менга қараб маъюсгина жилмайиб турар, мен айтмоқчи гап уни қизиқтирмаётгандек эди. У стрелизаторини ерга қўйиб, менга интилди. Юзимни иссиқ қафтлари орасига олиб, кўзларимга тикилди.

– Гапир, полвон!

– Мен... мен сизни алдадим, Дармон опа! Қайиқчаларни...

Дармон опа пастки лабларини тишлаб жим қолди. Узун ва қора киприклари орасида ёш томчилари пайдо бўлди.

– Айтмай қўяқол!.. – Ҳалиги мунчоқдек томчилар ёноғига тушди. Кейин ияги томон бир-бирини қувлаб оқа бошлади. – Раҳмат сенга, ука! – Дармон опа ортиқча гапиролмади. Мени бағрига тортиб, титроқ лаблари билан ёш қуйилаётган кўзларимдан ўпди. Мен унинг меҳр уфуриб турган оғушида йиғидан тўхтолмасдим.

– Йиғлама, ука! – деди у. Аввал менинг, кейин ўзининг ёшларини артди. – Шунга ҳам йиғими, а, полвон? – У жилмайишга ҳаракат қилди.

– Дармон опа, кечиринг мени! – дедим унинг кўзларига тик қараёлмай.

– Нимани? Сен нима гуноҳ қилдинг?!

– Қайиқчаларни... – деёлдим сўлигимни⁵ босолмай.

– Нима қайиқчалар?... Энди оқизмай қўймоқчимисан? – деди у жиддий оҳангда. – Мен эсам, ҳар куни кутаман қайиқчаларингни!

У стрелизаторини олиб, секин мендан узоқлашди. Йигирма қадамча юргач, қўлини кўтариб, рўмолчасини силкиди.

– Майли, эртагача! Қайиқчаларингни эса кутаман!

Мен ўша куни кечқурун Бештомдаги опамга одатдагидан бир неча марта кўп қамиш қайиқчалар оқиздим...

1978 йил. Нукус шаҳри.

⁴ Чеча – келинойи (Хоразмча)

⁵ Сўлиқ – йиғидан кейинги энтиқиш, хўрсиниқ

Назира БОЙМУРОДОВА

Шонда эсан саболаф иўзал

БАХТ НЕДУР

Юзимдан порласа жилва-нур,
Сўзимда тополса дил хузур,
Дунёда яшолсам эркин, хур,
Мен учун бахт шудир, бахт шудир.

Халқимнинг корига яролсам,
Ғарибнинг ҳолини сўролсам,
Боламнинг бахтини кўролсам,
Мен учун бахт шудир, бахт шудир.

Орзулар қушларга айланса,
Азоблар тушларга айланса,
Ижодим парвозга шайланса,
Мен учун бахт шудир, бахт шудир.

Меҳнатим кетмаса бесамар,
Билингки, беқадр сийму зар.
Ҳаромдан қилолсам гар ҳазар,
Мен учун бахт шудир, бахт шудир.

Қалбимда туяман бир гурур,
Юрт озод, кўнглим шод, минг шукур,
Гар мендан сўрсалар: бахт недур,
Дейманки, мен учун бахт шудир.

БАҲОР

Баҳор келса боғларда
Яшнаб кетар майсалар.
Чугирлашиб шохларда
Баҳра олар саъвалар.

Чучмомаю, бинафша
Дарак берар баҳордан.

Чаманда сайраб булбул,
Кўшиқ куйлар наҳордан.

Мен ҳам шу баҳоримни
Кўшиқ қилгим келади.
Ҳар бахтиёр онимни
Кўшиб айтгим келади.

Майсаларни эркалаб,
Шабада гир-гир эсар.
Дала-боғлар устидан,
Жилмайиб баҳор кезар.

СОҒИНЧ

Қароғимга соғинч тўлганда,
Вужудимга севинч тўлганда,
Гул боғимда чечак кулганда,
Кўшиқларим, сизни йўқладим.

Руҳимда бир шўхлик турганда,
Дилда ёшлик ҳукм сурганда,
Омад менга юзин бурганда,
Кўшиқларим, сизни йўқладим.

Кўшиқларим, сизда ҳаёт бор,
Қалбга таскин, дилга нажот бор.
Сизда куч бор, сизда сабот бор,
Кўшиқларим, сизни йўқладим.

Кўшигим, сиз жавоҳир, дурсиз,
Эзуликка чорлаган нурсиз.
Яшолмасман ҳаётда сизсиз,
Кўшиқларим, сизни йўқладим.

Яшин ТЎРАЕВ

Кўнглим аро васл шаъмин ёқ

* * *

*Бўлди, сенга айтар бошқа сўзим йўқ,
Қолмади ўртада пинҳон бирор сир.
Мен энди кетаман, манзилсиз бир ўқ,
Сен менинг ҳар замон тушларимга кир.*

*Сие кўнглим аро васл шаъмин ёқ,
Бу куйган дилимга наззора эт бир.
Менга насиб эмас, Қалбингга кирмоқ,
Сен менинг ҳар замон тушларимга кир.*

*Орзу эшигидан нари ўтолмай,
Ҳисларим титрайди, чорасиз дир-дир.
Караминг беқиёс, бебаҳра қилмай,
Сен менинг ҳар замон тушларимга кир.*

*Ҳаддим йўқ, биламан, бунда қолмоққа,
Бироқ кетмоқ учун ихтиёр бер.
Жонимни азоблаб ўтга солмоққа,
Сен менинг ҳар замон тушларимга кир.*

*Менга поёни йўқ дард ато этдинг,
Вужудим отаида бир ҳисга асир.
Азоблар беролдинг, ваъда ҳам бергин,
Сен менинг ҳар замон тушларимга кир.*

УЧЧАНОҚЛАР

*Бошингга тушмасин мусибат дедилар,
Бошингга тушмасин дард, гийбат дедилар,
Ҳеч нарса кўрмади унинг хум боши.*

* * *

*Дилдан ёмонликни тиларди доим,
Ранги сомонликни тиларди доим,
Тилагини берди Худойим.*

* * *

*Бўлди, бошқа шеър ёзмайман,
Ўртанишидан тўйдим мен.
Суйганимни суйдиrolмай,
Шеърим билан кўйдим мен.*

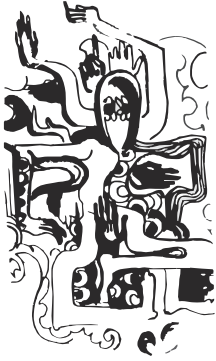
*Ғамсиз эдим, масрур эдим,
Ўз-ўзимча бахтиёр.
Шодлигимни ерга қўйиб,
Устидан ғам ўйдим мен.*

*Сени кўрдим беҳаловат,
Чексиз кунлар бошланди.
Бу кунларни яратгиннинг,
Карамига йўйдим мен.*

*Кўнглигинанг кошонаси,
Ғарибларча берк эрур.
Остонаси узра бошим,
Кестиргани кўйдим мен.*

Бўлди, бошқа шеър ёзмайман.

ҚУВНОҚ ҚАРДОШЛАР ҲАҚИДАГИ КИТОБ

Туркиянинг бир муҳити бор: Қораденгиз. Атрофлари яшиллик ва денгиз. У ерлик одамларнинг севган овқати қора карам ва маккажўхори. Севган балиқлари хамси. Севимли чолғу асбоблари камонча. Қайиқлари кичкина елкан. Ана шу ўзига хос хусусиятларни бағирларида олиб юрган инсонлар – ҚОРАДЕНГИЗЛИКЛАР.

Жонга жон дўстдир улар. Жаҳли чиқиб қизишиб кетганларида сиз уларнинг ёнига бориб: “Нима гап, ушоғим (болам)?” десангиз бўлди, яқинига айланасиз, меҳмони бўласиз, энг муҳими, “то ўлеунча” ҳимоясида бўлажаксиз.

Нозик гап-сўзлари, йирик бурунлари ва ўзларига хос лаҳжалари билан Қораденгизлилар “ўзига хос бир мактаб”дир. “Қораденгизли” дейишингиз билан “оқар сувлар ҳам тўхтайдилар” ва улар қайси ишга қўл урсалар, “юзларининг оқи” билан, яъни уялтириб қўймай ғолиб бўлиб чиқадилар.

Қораденгизлилар жуда қизиқ бўлади. Булғористоннинг Габрово одамларига ўхшаган содда, ғалати, аммо мард.

“Қора денгиз фуқаролари”, яъни “Қораденгиз латифалари” номли китоб айнан шу инсонлар ҳаёти ҳақида битилган. Бу асар қизиқарли, назокатли гапларга бой. Унинг қаҳрамонлари Тамал, Жамол, Илёс деган уч оғайни ва Фодима исмли бир қиз. Улар севган хамси балиғи – одамнинг кўрсаткич бармоғидан сал каттароқ, майда балиқ тури бўлиб, Туркияда “хамси” деган сўзнинг ўзиданоқ одамларнинг лабла-рида табассум пайдо бўлади. Хамси, кўпинча, катта қозон ёки товада қизаргунча пишириб тановул қилинади. Шўрваси ҳам, қовурмаси ҳам ғоят лаззатли бўлади. Консервалари ҳам харидоргир. Ўша Та-мал, Жамол, Илёс ва Фодима деган қаҳрамонларимиз Қораденгиз бўйларида яшовчи халқ тимсоллари бўлиб, улар зукко ва ҳозиржавоблиги билан ҳам ажралиб турадилар.

Хуллас, ушбу “Қора денгиз латифалари”дан айрим намуналарни таржима қилиб, муҳтарам журнал-хонлар ҳукмига ҳавола этишни лозим топдим.

Миразиз АЪЗАМ

САЁЗМИ, ЧУҚУРМИ?

Олис шаҳарлик бир киши Қораденгиз вилояти-нинг бир қишлоғига машинада кетаётган эди, бир дарё соҳилига чиқиб қолди. Дарё саёздай кўринар, аммо ўртасида сув тез оқарди. Бир пайт у дарахт тагида ка-монча чалиб ўтирган йигитни кўриб қолди.

Шаҳарлик: Менга қаранг, иним! Исмингиз нима?

Йигит: Тамал.

Шаҳарлик: Тамалжон! Машина билан нариги қирғоққа ўтса бўладими?

Тамал: Бўлади!

Шаҳарлик машинаси билан дарёга қараб юрди. Бироқ салда сувга кўмила бошлади. Зўр бериб тислан-

ганча зўрға соҳилга чиқиб олди.

Шаҳарлик: (Тамалга қичқиради): Ҳой йигит! Чуқур эмас девдинг-ку! Бу қанақаси?

Тамал: Манам ҳайронман, ҳамшаҳар. Сиздан ол-дин бир ўрдак нариги қирғоққа бемалол ўтиб кетди. Сув белигача ҳам келмаганди!

ОЛТИН ЧИҚСА

Тамал, Жамол ва Илёс елканли қайиқда денгизга чиққандилар. Қайиқ сув остидаги бир сандиққа урилди. Уч оғайни сандиқни қайиққа олиб, қирғоққа чиқдилар.

Тамал: Бунинг ичида олтин бўлса, нима қиламиз, оғайнилар?

Жамол: Бўлишиб оламиз.

Илёс: Қандай бўлишамиз?

Жамол: Бири сенга, бири Тамалга, иккиси менга.

Тамал ва Илёс: Нега бизга биттадан-у, сенга иккиси?

Ўртада жанжал кўтарилди. Тамал билан Илёс Жамолни уриб дабдаласини чиқарди. Соҳилда юрган полициячи Жамолни тутди ва учовларини тергов қилди.

Терговчи: Нима бўлди ўзи, Жамол, менга тушунтир-чи!

Жамол: Сандиқдаги олтиннинг икки ҳиссаси менга, қолган икки ҳиссасини икковинглар бўлиб оласиз, десам, мени ура кетишди.

Терговчи: Сандиқда олтин бормиди?

Жамол: Йўқ. Йўқ эди. Агар олтин бўлса, дегандик-да.

КАТТА ОДАМ ТУҒИЛГАНМИ?

Бир саёҳатчи инглиз аёл Қораденгиз вилоятининг қишлоқларидан бирида Фодимага яқинлашди.

Инглиз аёл: Мен Англиядан саёҳатга келганман. Исмим Жэн, фамилиям Стоун. Журналистман. Қишлоғингиз ҳақида бир асар ёзмоқчи эдим. Менга баъзи масалаларда ёрдам берсангиз.

Фодима: Менинг исмим Фодима. Ўқитувчиман. Бу ерда ёнғоқ теряпман. Айтинг, сизга қандай ёрдам керак?

Инглиз аёл: Қишлоғингизда бирон катта одам туғилганми?

Фодима (инглиз хотинни михлаб ташлади): Йўқ, туғилмаган. Бизда катта одам туғилмайди. Биз фақат чақалоқ туғамиз. Сиз томонларда катта одам туғиш зарурати пайдо бўлган бўлса, биз бунга ёрдам беролмаймиз.

БИР БЎСА КЕРАК

Тамал бениҳоя шўх йигит эди. Бекорчиликдан қизларга гап отар ва муваффақият қозонарди. Бир

куни кўчадан бир гўзал жувон ўтиб қолди. Тамал унга эргашди. Жувон бир ательега кириб кетди. Тамал ҳам орқасидан кирди. Жувон шу ернинг бошлиғи экан. Орқага қайтишни ўзига эп кўрмади, таваккал гап бошлади.

Тамал: Саломлар бўлсин!

Жувон: Келинг, келинг. Сизга нима керак?

Тамал: Менга бир бўса керак.

Жувон: Бир бўса керакми?

Тамал: (бошини ликиллади): Бир бўса...

Жувон: (бир хизматчини чақирди): Ойша хола, мана бу йигитчага бир бўса керак экан, келинг, битта ўптиринг.

(Бир кампир лапанглаб, Тамалга яқинлашди)

Тамал: Яхши, яхши. Ҳозир шошилинч ишим бор. Бошқа бир пайт келиб, сўраганимни оларман.

ИМТИЁЗ ҚОҒОЗИ

Қораденгиз соҳилида яшаб, умрида автобусга чиқмаган Жамол, тақдир тақозоси билан Истанбулга келиб автобусга чиқди. Йўл ҳақини тўлаш учун чўнтагини кавлаб, пул чиқармоқчи бўлиб турганди, қараса, ёнида ўтирган бир йигит, кондуктор Тамалга бир қоғоз кўрсатиб, "Имтиёз" деб қўйди. Шунда Жамол ҳам ёнидан никоҳ гувоҳномасини чиқазди.

Жамол (кондукторга): Имтиёз... (Ўтирган кўйи гувоҳномани кондукторга узатиб, тескари ўгирилди).

Тамал (Жамолнинг енгидан тортиб): Сен бу имтиёз билан фақат хотининг Фодимага текин минасан, автобусга эмас. Қани, пулни чиқар...

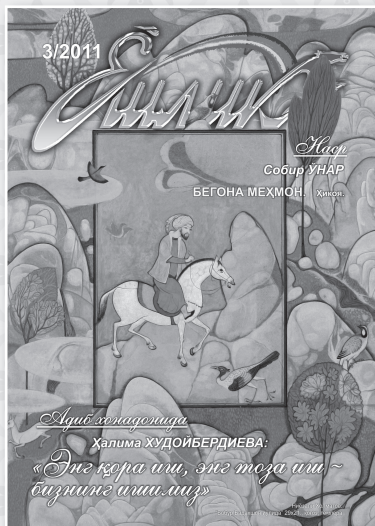
САБАБСИЗ

Тамалнинг кенжа ўғли ёмон иш қилиб қўйди. Тамал олдин уни яхшилаб савалади. Кейин...

Тамал (ўғлидан сўрайди): Нега урганимни тушундингми?

Кенжа ўғил (отасига терс қараб): Сабабини билмас экансиз, нега урасиз бўлмаса?

Jamoatchilik kengashi raisi:

Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:

Akramjon ADIZOV
 Feruza MUHAMMADJONOVA
 Abulqosim MAMARASULOV
 Ahmad OTABOYEV
 Minhajiddin MIRZO
 Shuhrat SIROJIDDINOV
 Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:

Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari:

Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib:

Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:

Bobur ALIMOV
 Iqbol MIRZO
 Abduqayum YO'LDOSHEV
 Abdusaid KO'CHIMOV
 Sirojiddin SAYYID
 Alisher NAZAR
 O'rozboy ABDURAHMONOV

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

Rassom: Dadaxon BAHODIROV

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining kompyuter markazida sahifalandi.

Manzilimiz:

Toshkent. sh.

O'zbekiston shohko'chasi, 16-«a» uy.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/faks: (8371) 227-0-227,

245-5-793, 245-0-552

© "Yoshlik" № 3 (244) 2011 y.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
 «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati muassisligidagi
 yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali
 1982 yildan chiqa boshlagan.

MUNDARIJA

Mirpo'lat MIRZO. Do'rmon bahori.	1
ADIB XONADONIDA	
Halima XUDOYBERDIYEVA. «Eng qora ish, eng toza ish – bizning ishimiz»	2
MULOQOT	
O'tkir HOSHIMOV. Ijod – ma'naviy hodisa...mi?	8
NAZM	
Zebo RAHIMOVA. Sevdim dema, ey dil, sevganing yolg'on.	14
Mahmud TOIR. Sog'inchi jonimga chirmashgan bir gul.	26
Rahimjon RAHMAT. Bir kelib baxtiyor ayla.	35
Shamsiddin SADOIY. Faqat ketib bo'lmas kechib Vatandan.	38
Temur QURBON. Shavkat Rahmon haqida qo'shiq.	44
MUNAVVARA. Yurt ishqini tugdim yurakka.	45
Nazira BOYMURODOVA. Tongda esgan sabolar go'zal.	60
Yashin TO'RAYEV. Ko'nglim aro vasl sha'min yoq.	61
NASR	
Sobir O'NAR. Begona mehmon. Hikoya.	17
Hamroxon MUSURMONOVA. Diydor qo'shig'i. Hikoya.	30
Muhammad UZOQOV. Xonning xatosi. Hikoya.	40
Muyassar TILOVOVA. Olmazor. Hikoya.	46
Fayzulla SALAYEV. Qamish qayiqchalar. Hikoya.	58
MUTOLAA	
Abdug'afur RASULOV. Oydin she'riyat.	12
MUNOSABAT	
Uzoq JO'RAQULOV. Jarayon maromi.	24
ISTIQLOL VA YOSHLAR	
Dildora ABDURAIMOVA. O'zlikni anglash yo'lida.	28
TADQIQOT	
Bashorat JAMILOVA. Ma'rifiy saboqnoma.	36
BIRINCHI UCHRASHUV	
Shirin SHUKUROVA. G'arib sevgim.	37
Barno PO'LATOVA. Ezgulikdir mening yo'lim.	39
QUTLOV	
Sayyora RAHMONOVA. So'z san'atiga maftun munaqqid.	50
SAN'AT	
Hotam FAYZIYEV. Ulug' ajdodga ehtiram.	52
HUQUQSHUNOS BURCHAGI	
Dilorom IMANBOYEVA. Huquqiy atamalar.	51
YELPUG'UCH	
Miraziz A'ZAM. Quvnoq qardoshlar haqidagi kitob.	62

Bosishga 02. 03. 2011 yilda ruxsat berildi. Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob tobog'i 8,7. Indeks 822. ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 mayda Matbuot va Axborot agentligi tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan. Jurnalдан ko'chirib bosilganda «Yoshlik»dan olindi» deb izohlanishi shart. G'afur G'ulom nomidagi NMIU bosmaxonasida chop etildi. Buyurtma № 116. Adadi 7052 dona. 100128, Toshkent sh., Shayxontohur ko'chasi, 86-uy.